

Gullow Gjeseth

Norsk veteranpolitikk etter 1945

Noen hovedtrekk i utviklingen

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

SKIPPERGATA 17C, 0152 OSLO, NORGE

Institutt for forsvarsstudier (IFS) er en del av Forsvares høyskole (FHS). Som faglig uavhengig høyskole utøver FHS sin virksomhet i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, pedagogiske og etiske prinsipper (jf. Lov om universiteter og høyskoler § 1-5).

Direktør: Professor Rolf Tamnes

Oslo Files on Defence and Security tar sikte på å være et fleksibelt forum for studier innenfor instituttets arbeidsområder. Alle synspunkter, vurderinger og konklusjoner som fremkommer i denne publikasjonen, står for forfatteren(e)s egen regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med forfatterens samtykke.

Redaktør: Anna Therese Klingstedt

Manusredaktør: Sigurd C. Sørli

NORWEGIAN INSTITUTE FOR DEFENCE STUDIES (IFS)

SKIPPERGATA 17C, 0152 OSLO, NORWAY

The Norwegian Institute for Defence Studies (IFS) is a part of the Norwegian Defence University College (FHS). As an independent university college, FHS conducts its professional activities in accordance with recognised scientific, pedagogical and ethical principles (pursuant to the Act pertaining to Universities and University Colleges, section 1-5).

Director: Professor Rolf Tamnes

Oslo Files on Defence and Security aims to provide a flexible forum for studies within the fields of activity of the Norwegian Institute for Defence Studies. All views, assessments and conclusions which appear in this publication are the author's own. The author's permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor-in-Chief: Anna Therese Klingstedt

Editor: Sigurd C. Sørli

Gullow Gjeseth

Norsk veteranpolitikk etter 1945

Noen hovedtrekk i utviklingen

FORFATTEREN

Gullow Gjeseth er utdannet blant annet fra Führungsakademie der Bundeswehr og har vært militærstipendiat NUPI. Generalmajor (p) Gjeseth har blant annet tjenestegjort som sjef for presse- og informasjonstjenesten i Forsvarets overkommando, Landkommandør i Sør-Norge og direktør for Forsvarets høyskole. Han var medlem av Forsvarskommisjonen av 1990 og leder av utvalget for granskning av Lillehammer-saken. I tiden 1996–2006 var han redaktør av *Norsk Militært Tidsskrift*. Han er forfatter av blant annet *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen* (2011) og *Hæren i omveltning 1990–2005* (2008).

SUMMARY

This study examines essential aspects of Norway's policy on the treatment of veterans since 1945. Veteran schemes were put in place immediately following the Second World War. In the following decades they were debated, redefined and modified with the rapid rise in the number of veterans of international missions. The author describes the complex pattern of interaction between the government and interest organisations, and how they together effected policy changes.

Norway's approach to veterans grew out of the World War. It was originally devised as a mechanism for helping former soldiers, resistance fighters and concentration camp prisoners with physical injuries that rendered them fully or partially unable to work. It only gradually became clear that some were experiencing delayed onset psychological reactions, later recognised as post traumatic stress disorder (PTSD). However, the authorities were slow to recognise the condition, not least because it was difficult to determine whether the experience of war or captivity was the ultimate cause or there were other reasons.

Since the start of UNIFIL in 1978, Norway has been continuously involved in one or more international missions. Initially, and partly because peacekeeping rarely involved actual combat, there was limited focus on the soldiers' exposure to psychological stress and the potential for psychological reactions. During the 1990s, increased focus on the veterans' predicament resulted in legislative amendments that somewhat improved conditions. Finally, when the reform of the Armed Forces got under way in 2000, the government decided to put together a cohesive policy for veterans, aiming to go beyond a simple injury compensation mechanism. The new policy should ensure that steps were taken before, during and after deployment to prepare soldiers for the entire range of challenges following from participation in international operations.

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER Norwegian Institute for Defence Studies

ISSN 1504-6753

© Norwegian Institute for Defence Studies info@ifs.mil.no - ifs.forsvaret.no

INNHOOLD

INNLEDNING	5
ANNEN VERDENSKRIG	9
INTERNASJONALE OPERASJONER ETTER 1945	13
HOVEDAKTØRENE I VETERANPOLITIKKEN	21
OFFENTLIGE MYNDIGHETSORGANER	21
VETERANORGANISASJONER	22
KRIGSERSTATNINGER	29
ERSTATNINGSORDNINGER FØR ANNEN VERDENSKRIG	29
ORDNINGER INNFØRT AV OKKUPASJONSMAKTEN I NORGE	30
KRIGSPENSJONSLOVENE AV 13. DESEMBER 1946	31
LOVENDRINGER OG NYE MULIGHETER	38
KRIGSPENSJONENE I TALL	52
NASJONALHJELPEN FOND FOR KRIGENS OFRE	52
NORTRASHIPS SJØMANNSFOND	54
VETERANER FRA INTERNASJONALE OPERASJONER	61
ØKT DELTAGELSE I INTERNASJONALE OPERASJONER	65
PÅ VEI MOT EN MODERNE VETERANPOLITIKK	66
FORSVARETS VETERANTJENESTE	68
VETERANLOV	75
BÆREIA: ET HJEM FOR TO GENERASJONER VETERANER	76
VETERANER FRA INTERNASJONALE OPERASJONER – KONKLUSJONER	79
ANERKJENNELSE	81
MEDALJER	81
MINNEDAGER OG MINNESMERKER	85
OPPSUMMERING	87
SLUTTNOTER	90
LITTERATURLISTE	91

Innledning

Annen verdenskrig kostet i overkant av 10 000 nordmenn livet, og mange kom ut av konflikten med varige men. Etter krigen har militære operasjoner utenfor landets grenser ført til personskader og tap av liv, om enn i langt mindre omfang. I dag blir det ansett som en selvfølge at staten er ansvarlig for å bøte på slike skader så langt det lar seg gjøre. Personer som har pådratt seg skader av fysisk eller psykisk art som følge av sin krigsdeltakelse eller utenlandstjeneste, har krav på helsemessig og økonomisk bistand. Pårørende til falne har dessuten krav på økonomisk kompensasjon og annen støtte. I tillegg søker staten å gi uttrykk for sin anerkjennelse på andre måter, blant annet ved utdeling av medaljer.

Denne studien tar for seg norsk veteranpolitikk etter 1945. Det har blitt anslått at 200 000 nordmenn tjenestegjorde i norske og allierte styrker eller var aktivt involvert i motstandsarbeid under annen verdenskrig. Siden den gang har om lag 120 000 nordmenn deltatt i militære operasjoner utenfor landets grenser. Av de overlevende har mange slitt med fysiske og psykiske skader som har gjort dem helt eller delvis arbeidsuføre. Veteranene omfatter dermed en stor gruppe norske borgere, og omfanget av Norges deltakelse i internasjonale operasjoner de senere årene tilsier at de fortsatt vil være tallrike, selv om veteranene fra annen verdenskrig etter hvert faller fra. På bakgrunn av at de nye veteranene i hovedsak kommer fra Forsvaret, vil den delen av studien som omhandler veteranene fra andre verdenskrig, ha et hovedfokus på personell som tilhørte de militære styrker ute og hjemme.

Hovedformålet med studien er å redegjøre for og drøfte hvordan norske myndigheter har søkt å hjelpe veteraner som fikk varige skader, samt pårørende etter falne og omkomne.¹ Følgende problemstillinger vil stå særlig sentralt: Hvordan vokste den norske veteranpolitikken frem, og hvilke hovedaktører bidro til å utforme den? I hvilken grad ble de erfaringene som var høstet og de ordningene som var utviklet i kjølvannet av annen verdenskrig, funnet relevante etter hvert som landet fikk veteraner fra internasjonale operasjoner etter krigen?

Studien gir innledningsvis en kort oversikt over den norske innsatsen under annen verdenskrig og den senere deltagelsen i internasjonale operasjoner. Deretter presenteres en gjennomgang av de statlige og ikke-statlige aktørene som har spilt hovedrollen i utformingen av veteranpolitikken. Dernest følger studiens hovedkapitler. Det første av disse tar for seg utviklingen av krigspensjonsordningene, den gradvise anerkjennelsen av psykiske senskader og – som en del av det totale bildet – arbeidet med fondet til Norwegian Shipping and Trade Mission (Nortraship). Det andre hovedkapitlet tar for seg tiltak og ordninger som er etablert for veteranene fra de konfliktene som fulgte etter annen verdenskrig. Til slutt behandles ikke-økonomiske tiltak som tar sikte på å uttrykke samfunnets respekt og anerkjennelse for veteranene.

I det etterfølgende vil flere betegnelser bli brukt om de personene som står i sentrum av studien, men begrepet *veteran* vil bli hyppigst benyttet. Ordet veteran kommer fra den latinske betegnelsen på en dimittert soldat i den romerske hæren. I dagens språkbruk brukes betegnelsen gjerne i generell forstand om personer med særlig erfaring eller lang tjeneste bak seg, men veteranbegrepet har fortsatt en sterk militær klang. Selv om begrepet *krigsveteran* på norsk ofte er forbundet med deltagere fra annen verdenskrig, har en i studien valgt å nytte betegnelsen *veteraner fra annen verdenskrig* om denne gruppen. Betegnelsen vil ikke bare benyttes om personer som gjorde tjeneste i de norske eller allierte styrkene, men også om personer som var involvert i illegalt arbeid, krigsseilere og personer som satt i tysk eller japansk fangenskap.

Når det gjelder veteraner fra internasjonale operasjoner etter 1945, har Forsvarsdepartementet utarbeidet en egen definisjon. I henhold til denne definisjonen skal en *veteran* forstås som en person som på vegne av den norske stat har deltatt i en militær operasjon (St.meld. nr. 34 (2008–2009), 10). Begrepet *internasjonale operasjoner* er i lov om personell i Forsvaret definert som enhver operasjon i utlandet som krever bruk av militære styrker, og som er godkjent av norske myndigheter (Ot.prp. nr. 60 (2003–2004), 51). I tillegg understreker Forsvarsdepartementet at veteraner inkluderer personell som har deltatt i, eller vil komme til å delta i, militære operasjoner på norsk territorium (St.meld. nr. 34 (2008–2009), 11).

Så lenge militære operasjoner ikke foregår på norsk territorium, vil veteranbegrepet være knyttet til deltagelse i utenlandsoperasjoner. I slike operasjoner vil enkeltpersoner eller avdelinger være autorisert til å bruke våpen etter nærmere regler. FN-observatører er ubevæpnet, men deres tjeneste er av en slik art at de likevel kommer inn under begrepet.

Det er behov for å avklare ytterligere to begreper som vil ha en sentral plass i beretningen, nemlig *senskader* og *Posttraumatic Stress Disorder* (PTSD), på norsk gjerne oversatt til posttraumatiske stressforstyrrelser. Så langt det er praktisk mulig vil senskader benyttes om alle typer psykiatiske senskader, mens posttraumatiske stressforstyrrelser, eller forkortelsen PTSD, brukes der hvor diagnostiske kriterier foreligger. Brukes senskader i forbindelse med fysiske skader, vil dette bli eksplisitt anført i teksten.

Studien bygger i svært stor grad på relevante stortingsmeldinger, stortingsproposisjo-

ner og offentlige utredninger fra perioden, inkludert innstillingen fra Krigsskadekomiteen av 1945, Fleischer-utvalget av 1966, UNIFIL-undersøkelsen fra 1991-1992 og NOU 1998:12 om Alta bataljon. Det er også benyttet arkivmateriale etter enkelte fange- og krigsdeltakerforeninger. Til slutt har forfatteren støttet seg på en omfattende sekundærlitteratur, herunder blant annet beretninger fra enkeltaktører, norske og internasjonale studier om senskader, forsknings- og dokumentarframstillinger om norsk krigs- og forsvarshistorie og oversiktsverk om norsk etterkrigshistorie. Selv om flere av de ovennevnte publikasjonene kaster avgjørende lys over enkeltaspekter ved den norske veteranpolitikken etter andre verdenskrig, gir ingen av dem en samlet oversikt over emnet. Det er dette tomrommet denne studien tar sikte på å fylle.

Annen verdenskrig

Da annen verdenskrig brøt ut i september 1939, var det norske sikkerhetspolitiske mål å bevare en nøytral stilling mellom de krigførende parter, bygget på erfaringene fra første verdenskrig. Skulle landet likevel bli dratt inn i krigen, måtte myndighetene for enhver pris unngå å havne på Tysklands side. De militære tiltakene for å håndheve nøytraliteten ble imidlertid ikke like omfattende som under første verdenskrig, verken fra Marinen, Kystartilleriet eller Hæren. Mellomkrigstidens nedrustningspolitikk gjorde at dette ikke var mulig (Terjesen, Kristiansen og Gjelsten 2010, 281–285). Hæren var i perioden frem til 9. april 1940 opptatt av å ta igjen noe av det forsømte i trening og utdanning av de viktigste avdelingene. Det sovjetiske overfallet på Finland og den etterfølgende vinterkrigen (30. november 1939 til 13. mars 1940), førte til at landforsvaret i Nord-Norge ble styrket med avdelinger fra Sør-Norge, blant annet i Sør-Varanger, som grenset til konfliktområdet.

Selv om strategisk kupp ikke er ukjent i krigshistorien, utmerket det tyske angrepet på Norge seg ved at det var gjennomført på en meget velkoordinert og dristig måte. I og med at den britiske marinen var den tyske langt overlegen, var det nemlig britene som i utgangspunktet behersket tilgangen fra sjøen mot norskekysten. Det var imidlertid det tyske flyvåpenet – Luftwaffe – som skulle bli den avgjørende operative faktoren. Fra raskt etablerte baser i Danmark og i Sør-Norge, sørget tyske fly for at den britiske marinen fikk vanskelige operasjonsforhold langs norskekysten. Det ble tysk luftmakt, ikke britisk sjø- makt, som kom til å beherske de kystnære områdene. Dermed var den britiske marinen ute av stand til å hindre at den tyske invasjonsstyrken satte seg fast i Norge.

Tyske styrker sto allerede 9. april i de største byene i Sør-Norge. Dette vanskelig- gjorde en ordnet mobilisering. Den hæren som skulle mobiliseres var dessuten blant de svakest trente og dårligst utrustede i hele Europa. Feltoget i Sør-Norge hadde i hovedsak karakter av et tilbaketog til de indre delene av landet, hvor Åndalsnes til slutt var det eneste pustehullet mot havet. Britiske og franske forsterkninger i Gudbrandsdalen og i

Trøndelag førte ikke til noen endringer i situasjonen. Kampene i Sør-Norge var slutt ved Hegra forts fall 5. mai.

I Nord-Norge var situasjonen gunstigere enn i sør. Tyskerne maktet kun å angripe Narvik, og i forsøket på å rykke frem mot indre Troms ble de stoppet. De tyske krigs- og forsyningskipene ble ødelagt av britiske flåtestyrker allerede 12. april. Krigsområdet i nord lå utenfor effektiv operasjonsradius for tyske kampfly, mens de allierte hadde støtte av så vel landbaserte fly som fly fra hangarskip. Dette gav både den britiske marinen og hærstyrkene langt større operasjonsfrihet enn i Sør-Norge.

Selv om et av Hærens mobiliseringssteder – Elvegårdsmoen – ble tatt av tyskerne 9. april, ble det gjennomført en ordnet mobilisering i Nord-Norge. I tillegg innebar det faktum at Royal Navy hadde frie operasjonsforhold i det sentrale Nord-Norge, at det var mulig å overføre ca. 25 000 britiske, franske og polske tropper til Narvik-området.

Begivenhetene etter det tyske angrepet på vestfronten 10. mai 1940, gjorde at de alliertes oppmerksomhet ble konsentrert om Frankrike. 24. mai kom evakueringsordre fra London, og da Narvik ble gjenerobret 28. mai, var Norges allierte i ferd med å trekke seg ut. Norske avdelinger fortsatte å presse de tyske avdelingene inn mot svenskegrensen. I dagene mellom 7. og 10. juni dro Kongen og regjeringen i eksil, og 10. juni ble det undertegnet en kapitulasjonsavtale med Wehrmacht. Dermed var felttoget i Norge slutt, men ikke krigen med Tyskland (Hobson og Kristiansen 2001, 306–315; Haar 2010, 367–369).

Det nøyaktige antallet norsk militært personell som deltok i kampene er usikkert, men det er anslått at ca. 39 600 deltok i Sør-Norge og 12 500 i Nord-Norge. Antall falne i Sør-Norge var 408. I Nord-Norge falt 120. Til dette kommer 290 falne fra Marinen, i det vesentlige fra panserskipene *Norge* og *Eidsvoll*. Hærens tapsprosent varierte sterkt mellom landsdelene. Mens 0,21 prosent av hærens samlede styrke på Sør- og Vestlandet falt, var tallet for Østlandet nord for Oslo 1,59 prosent, og for Nord-Norge 0,95 prosent (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 113).²

Tapene under felttoget i Norge var således relativt små sammenlignet med allierte tapstall både i Europa og i Stillehavet. Andelen falne var riktig nok lavere i Nord-Norge enn på Østlandet, selv om kampene i nord varte dobbelt så lenge som i sør. Dertil kom at de fleste av avdelingene i Nord-Norge var nesten sammenhengende i kamp, mens avdelingene i Sør-Norge var relativt kort tid i strid. Det er derfor grunnlag for å spørre hvorfor forskjellen ikke var større enn den var. En mulig forklaring som ble antydnet i forbindelse med undersøkelsen om Alta bataljon, er at styrkene i nord hadde hatt muligheter til samtrening og repetisjon av militære kunnskaper under nøytralitetsvakten, noe som igjen slo ut i lavere tapstall (NOU 1998: 12, vedlegg side 51–52). En slik forklaring samsvarer godt med allmenn erfaring som viser at trening og forberedelser før risikobetonte arbeidsoppgaver av så vel militær som sivil karakter, er av kritisk betydning.

Da regjeringen ankom London 10. juni 1940, var den første oppgaven å organisere den norske deltagelsen i den allierte krigen. London-regjeringens forsvarspolitik var å

prioritere Marinen, handelsflåten og flyvåpenet, mens Hæren kom i bakgrunnen. Hærens oppsetninger var personellkrevende, slik at personellmangelen gjorde en annen prioritering tilnærmet umulig. Handelsflåten ble Norges viktigste bidrag til den allierte kampen, og var en avgjørende ressurs i kampen om Atlanterhavet. Marinens innsats og påkjenninger var meget store under krigsårene. 28 av 86 fartøyer gikk tapt, og av en samlet styrke på 3 700 mann, mistet 650 – eller om lag 17 prosent – livet. Dette var relativt sett høyere tap enn i handelsflåten (Terjesen, Kristiansen og Gjelsten 2010, 312–315; Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 240).

Mens Marinen kom over til England med et antall fartøyer og personell, fantes det ikke noe etablert flyvåpen. Dette måtte bygges opp fra grunnen av ved hjelp av personell fra Hæren og Marinens flyvåpen. Sammen med nyutdannet personell og anskaffet materiell, dannet disse etter hvert basis for en ny forsvarsgren. De flyskvadronene som ble etablert, opererte innenfor rammen av det britiske luftforsvaret, og ble støttet av dette. I 1945 hadde Flyvåpenet en personellstyrke på 2 638 personer. Antall falne var 288. Dette var relativt mindre enn i Marinen, men på den andre siden var de falne vesentlig flygende personell. Flystyrken hadde vært på 650 personer. Slik sett var de relative tapene meget store (Skogrand 2004, 85).

Hæren tok sikte på å etablere en brigade i England for senere å kunne delta i frigjøringen av Norge eller i annen alliert innsats. Kombinasjonen av personellmangel og utsiktene til en mulig frigjøring av norsk territorium gjorde at regjeringen i praksis var lite villig til å sette hærstyrken inn i alliert krigstjeneste. Tapene ville ut fra erfaringene bli meget store, og det ble vurdert som nødvendig å holde styrken i beredskap for bruk ved en eventuell alliert landgang i Norge. Enkelte mindre hæravdelinger kom imidlertid i kamp. Skottlandsbrigaden ble også en rekrutteringsbase for annen innsats. Hærens innsats i krigsårene kan derfor ikke sammenlignes med de andre forsvarsgrenenes.

Antallet norske flyktninger til Sverige steg betydelig i løpet av krigen, men det var vanskelig å få disse over til England. Det oppsto derfor en idé om å organisere norske flyktninger i avdelinger på svensk jord. Svensk nøytralitet satte først bom for dette, men etter hvert som krigen utviklet seg, lot det seg gjøre å organisere nordmennene i politiavdelinger. I 1943 godkjente den svenske regjeringen at det ble utdannet en såkalt "rikspolitiavdeling" på 1 500 mann og et "reservepoliti" på 8 000 mann. Rikspolitiavdelingen besto av politifolk, mens reservepolitiet var å betrakte som en lett utrustet infanteriavdeling. Hensikten med avdelingene var at de skulle settes inn i Norge ved et tysk sammenbrudd for å opprettholde ro og orden (Skogrand 2004, 86–96).

Den irregulære militære motstanden i Norge besto på den ene siden i hovedsak av norsk personell opplært og trent i Storbritannia og sendt over til Norge for kortere eller lengre oppdrag. På den annen side ble det – med bistand fra de førstnevnte – gradvis bygget opp en irregulær styrke som i 1944 telte anslagsvis 35 000 mann, bevæpnet blant annet med våpen og materiell fra over 3 000 allierte fallskjermslipp (Njølstad 2008, 222).

Inntektene fra handelsflåten utgjorde mye av grunnlaget for at den norske regjerin-

gen kunne sette opp, utruste og understøtte egne militære styrker utenfor Norge under krigen. I absolutte tall ble handelsflåten påført klart større tap enn alle forsvarsgrenene til sammen.

Internasjonale operasjoner etter 1945

Utenlandsoperasjonene etter annen verdenskrig spenner over et vidt felt av virksomheter, fra ren okkupasjonstjeneste i Tyskland til avanserte spesialoperasjoner i Afghanistan.

Den første og så langt også den største internasjonale operasjonen Norge har deltatt i etter 1945, var okkupasjonen av Tyskland etter krigen. Den norske Tysklandsbrigaden utgjorde etter hvert en del av Nato-forsvaret av Schleswig-Holstein, og dermed indirekte også av Norge. Ca. 50 000 personer tjenestegjorde i Tysklandsbrigaden i årene 1947-1953, noe som resulterte i at en stor del av fem årskull norske menn fikk inntrykk og erfaringer som må ha påvirket dem senere i livet.³

En av forpliktelsene i FN-pakten innebar at nasjonene kunne bli bedt om å stille militære styrker til disposisjon for å sikre freden også ved bruk av vold (Kapittel VII, artikkel 43). Norge hadde like etter annen verdenskrig øremerket en mobiliseringsbataljon for innsats under FN-kommando med tanke på Kapittel VII-operasjoner fra FNs side (Skogrand 2004, 237). Første gang dette ble et spørsmål for norske myndigheter var i forbindelse med Korea-krigen i 1950, da Norge ble bedt om å stille med en kampstyrke på ca. 1 000 mann. Både fra politisk og militært hold ble det argumentert mot slik deltagelse. Et hovedargument fra militær side var at dette ville sinke oppbyggingen av Forsvaret og at det var stor mangel på personell i Norge. Det måtte også påregnes at en slik kampstyrke kunne få store tap, noe som dempet entusiasmen både på politisk og militært hold. Løsningen ble at Norge sendte et feltsykehus til Korea (Skogrand 2004, 231-237). Sykehuset gjorde en utmerket innsats, men skulle samtidig markere begynnelsen på en trend i norsk militær støtte til internasjonale operasjoner. Førti år senere, i forbindelse med den FN-sanksjonerte krigen mot Irak etter landets invasjon av Kuwait, var Norge igjen uvillig til å gå lengre enn i Korea.

I Norge har internasjonale operasjoner i FN-sammenheng i hovedsak vært ensbetydende med fredsbevarende styrker. Men et annet viktig element i FNs arbeid for å

begrense konflikter, er FN-observatørene. Disse skiller seg i flere henseende fra FN-styrker. Medlemmene av observatørkorpserne er ubevæpnet, kommer fra forskjellige land og opererer som oftest to og to sammen. De opererer fra faste observatørposter og/eller ved hjelp av patruljer. Videre består de i hovedsak av kapteiner og majorer, samt enkelte oberstløytnanter som stasjonssjefer. Oppgavene er å observere og rapportere om den faktiske militære situasjonen i konfliktområdet. De skal overvåke inngåtte våpenhvileavtaler og etterforske eventuelle brudd. Endelig skal de vurdere den humanitære situasjonen for sivilbefolkningen. Tjenesten kan være utfordrende og er ofte svært rutinepreget, men kan også være inspirerende gjennom muligheten til å stifte bekjentskap med fremmede kulturer og sosiale forhold. Observatørens eneste våpen er den autoriteten som FN har i den aktuelle konflikten. Er den ikke til stede, er det lite observatørene får gjort, og deres personlige integritet vil konstant være i fare. Til flere av misjonene er det mulig å ta med familie, da beordringen normalt er av ett års varighet (Marki 2003, 25-30).

Det som kom til å danne mønster for norske internasjonale operasjoner fra midten av 1950-tallet og frem til årtusenskiftet, var fredsbevaring. Konseptet om fredsbevaring har sitt utspring i kapittel VI i FN-pakten, og ble først anvendt i forbindelse med Suez-krisen i 1956. Selv om det ble inngått våpenhvile mellom partene - Egypt på den ene side og Israel, Frankrike og Storbritannia på den annen - forble det i lang tid stor fare for oppblussing av konflikten, spesielt mellom Egypt og Israel. FN gikk derfor inn for å etablere et apparat som kunne overvåke våpenhvilen mer effektivt enn det som var mulig med FN-observatører, og fikk derfor etablert en frivillig styrke til å ta seg av denne oppgaven (Skogrand 2004, 233; Marki 2007, 47-68). Danmark og Norge gikk sammen om å delta med en bataljon som ble kaldt DANOR-bataljonen. Det norske bidraget besto i 1956 av ett geværkompani og ett sanitetskompani, samt stabselementer til bataljonsstaben og UNEF-hovedkvarteret, til sammen 468 personer (St.prp. nr. 132 (1956); St.prp. nr. 81 (1957) 1). Den 15. november 1956 var de første elementene ved Suez, og styrken - som hadde sitt grupperingsområde i Gaza - ble værende frem til april 1967. I de stortingsvedtakene som danner grunnlaget for det norske styrkebidraget, ble spørsmålet om tiltak for personellet etter hjemkomsten ikke berørt, bortsett fra at FN blant annet hadde tatt på seg å dekke erstatninger som Norge eventuelt ville måtte utbetale på grunn av skader, sykdom eller dødsfall under tjenesten (St.prp. nr. 81 (1957) 2).

Selv om FNs fredsbevarende styrke ikke kunne hindre krigen mellom Israel og Egypt i 1967, var operasjonen vellykket sett fra norsk side. Det ble sett på som et viktig bidrag til å opprettholde fred i området så lenge det varte, og kostnadene hadde ikke vært store verken økonomisk, menneskelig eller moralsk. Fra norsk side var det derfor naturlig å yte et nytt bidrag da FN i 1960 appellerte til medlemslandene om å stille nye fredsbevarende tropper.

Bakgrunnen var Kongos selvstendighetserklæring tidligere samme år, som hadde uløst omfattende uroligheter og ført til at Katanga-provinsen prøvde å løsrive seg fra resten av landet. Som en reaksjon på dette anmodet landets nyvalgte president og statsminister

om hjelp fra FN. Etter Sikkerhetsrådets vedtak 14. juli 1960, ble ONUC (Organisation des Nations Unies au Congo) etablert, og 15. juli ankom de første FN-troppene landet. I første omgang ble Norge bedt om å stille en del flyvere og støttepersonell, men det norske styrkebidraget ble etter hvert utvidet, blant annet med en luftvern bataljon. Mellom 1961 og 1963 var det omfattende uro i landet, og det var knapt noen fred å opprettholde (Kristiansen 1970, 147–154). Totalt tjenestegjorde 1 173 nordmenn i Kongo, hvorav 383 fra Hæren og 790 fra Luftforsvaret (Kristiansen 1970, 160–193). Karakteren av forberedelse og mottak etter hjemkomst for ONUC var svært lik UNEF. Derimot var belastningen på personellet vesentlig større i Kongo enn i Sinai.

Styrkene til så vel Sinai som Kongo kom i stand *ad hoc*. Dette innebar at personellet fikk utilstrekkelig opplæring og trening før oppdraget – i den grad det ble gjennomført trening overhode. Under oppholdet i Kongo var det liten eller ingen mulighet for kontakt med hjemmeavdelinger. Heller ikke Luftforsvaret hadde noe system for ettervern av personellet etter hvert som det vendte hjem (Vika 2004, 20).

Det faktum at FN-styrkene var *ad hoc*-avdelinger som var organisert for de spesielle oppdragene, innebar at de ikke var fast organisert og samtrrent. FN hadde imidlertid behov for avdelinger som organisasjonen hadde rimelig mulighet for å disponere i en krisesituasjon. For de landene som ønsket å stille avdelinger til disposisjon for FN, ville dette også være en fornuftig ordning. Norge svarte derfor positivt på anmodningen, og i 1964 besluttet Stortinget å opprette en FN-beredskapsstyrke bestående av enheter fra de tre forsvarsgrenene til disposisjon for FN. Det var forutsatt at det skulle inngå både yrkes- og reservepersonell i avdelingene, men i mobiliseringsoppgjøret mobilisert i andre avdelinger (St.prp. nr. 61 (1963–1964), 1–6; Innst S. nr. 247 (1963–1964), 555). Norges FN-beredskapsstyrke skulle komme til å stå i beredskap i mange år før FN fant behov for den. Først i påskeuken i 1978 kom anmodningen om innsats, en innsats som skulle komme til å vare i litt over tjue år. Foranledningen var den israelske invasjonen av Sør-Libanon som startet 15. mars 1978. Styrken ble satt inn etter at en våpenhvile var inngått og Israel hadde trukket seg tilbake fra libanesisk territorium, unntatt fra en sikkerhetssone på grensen til Israel (Strømmen og Leraand 2005, 65–112). Styrken besto av en infanteribataljon, en helikopterverving og et verkstedkompani, og senere fulgte et sanitetskompani etter. Helikoptervervingen ble trukket hjem i 1979, sanitetskompaniet i 1980, verkstedkompaniet i 1996 og bataljonen i 1998. Styrken var på knapt 1 000 personer (Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 170).

Norge var sammen med Danmark imot at Nato-alliansen skulle engasjere seg utenfor traktatområdet. Det var flere grunner til denne motstanden. Én var faren for at det kunne ta oppmerksomheten bort fra Norge og nordområdene. En annen var at Norge ikke ville risikere å komme i et motsetningsforhold til den tredje verden. Et tredje forhold var at Norge i meget begrenset grad hadde styrker som var egnet for kampperaasjoner i andre land. Det var således stor enighet i Norge om at landet primært skulle bidra med styrker til fredsbevaring (Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 187). 1990-tallet skulle

derfor stille norsk politikk overfor nye utfordringer på dette området, utfordringer som begynte allerede med Gulf-krigen i 1991.

Norge ønsket ikke å sende kampavdelinger til støtte for det amerikanskledede felttoget mot Irak, men sa seg villig til å støtte blokaden av landet med et kystvaktfartøy, samt å bidra med sanitetsstøtte i form av et sanitetskompani. Norge fastholdt dermed hovedlinjen i sin politikk på dette området fra den kalde krigen, ved å yte indirekte støtte parett med et beskjedent militært bidrag.

Den politikken som ble fastlagt på 1990-tallet, gikk – i samsvar med tidligere praksis – ut på at Norge kunne delta med støtteavdelinger, men ikke stridende avdelinger, i fredsopprettende operasjoner av typen Korea-krigen. Stridende avdelinger kunne derimot settes inn i fredsbevaringsoperasjoner (St.meld. nr. 14 (1992–1993)). Allerede i Libanon på 1980-tallet hadde det imidlertid vist seg at forskjellen mellom fredsbevaring og operasjoner av stridende karakter kunne være ytterst uklart, noe som senere skulle vise seg til fulle under operasjonene på Balkan.

Det skulle vise seg at de ambisjonene for Forsvaret som ble trukket opp av Forsvarskommisjonen av 1990, og som senere stort sett ble istemt av Stortinget, ikke var mulig å gjennomføre av økonomiske og andre grunner (St. meld. nr. 38 (1998–1999); St.prp. nr. 45 (2000–2001)). Forsvarskommisjonen hadde blant annet ikke forutsett det økende behovet for styrker til internasjonale operasjoner utover 1990-tallet, da utgiftene til internasjonale operasjoner steg fra 500 millioner kroner i 1990 til ca. 2,2 milliarder kroner i 1999 (Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 231).⁴ Utviklingen i Nato førte til nye mål og endrede styrkestrukturer, og store mobiliseringsstyrker fikk lavere prioritet. Et større internasjonalt engasjement var blitt nødvendig for Norge som følge av redusert oppmerksomhet om norske strategiske interesser og utfordringer. Utenlandsengasjementet måtte innrettes på å skape en bonuseffekt i forhold til norske nasjonale sikkerhetsinteresser.

Krigen på Balkan kom til å prege norske internasjonale operasjoner på hele 1990-tallet. Norge deltok i FNs fredsbevarende operasjon i det tidligere Jugoslavia helt fra starten av. Utfordringene ble etter hvert store. Den militære situasjonen utviklet seg i retning av borgerkrig, og fredsbevaring i tradisjonell forstand var vanskelig å gjennomføre. Dette ble etter hvert et betydelig dilemma både for norske myndigheter og soldatene på bakken.

Konfliktene i det tidligere Jugoslavia skulle komme til å endre det norske synet på militær deltakelse utenfor Nato-området. Erfaringen som de norske FN-styrkene hadde både fra Kongo og Libanon, var at det var vanskelig å bevare fred i områder hvor partene hadde andre mål enn dem FN forfektet. Dette kom tydelig til syne i Jugoslavia, hvor FN grep inn i en situasjon som var uavklart, og hvor flere av partene forutsatte at det var mer å tjene på bruk av våpen enn forhandlinger. Selv om FN til en viss grad klarte å stagge partene, viste blant annet massakren i Srebrenica at kraftigere inngripen måtte til.

Konfliktene på Balkan, og utviklingen både i FN og Nato mot mer skarpe operasjoner, skapte behov for en revurdering av den norske politikken. Det første avgjørende vei-

skillet kom da Stortinget i 1993 åpnet for norsk deltagelse i den FN-autoriserte (kapittel VII-)operasjonen i Somalia

Det neste veiskillet kom med deltagelsen i Natos IFOR/SFOR-operasjoner fra 1995. Situasjonen på bakken var en viktig årsak til at USA engasjerte seg for fullt i konflikten, og etter forhandlinger med partene ble Dayton-avtalet undertegnet den 14. desember 1995. Avtalen forutsatte våpenhvile mellom partene og at en flernasjonalt styrke skulle overvåke implementeringen. Et vedtak i FNs sikkerhetsråd, med hjemmel i kapittel VII, var det legale grunnlaget for at den flernasjonale styrken kunne bruke makt for å gjennomføre den militære delen av Dayton-avtalen. IFOR (Implementation Force) var en styrke på ca. 60 000 soldater fra en rekke nasjoner. Styrken ble deployert over hele Bosnia. De retningslinjene som ble lagt til grunn for operasjonene, var svært like de som ble benyttet i forbindelse med fredsbevarende operasjoner, men med den forskjell at IFOR hadde midler fra Nato og myndighet fra FN til å sette makt bak sine krav. IFOR ble allerede i 1996 omdøpt til SFOR (Stabilisation Force).

Et tredje veiskille kom i forbindelse med Kosovo-konflikten i 1999, som var den første norske krigsdeltagelsen etter 1945. Det skulle vise seg at freden i eks-Jugoslavia ikke var sikret med en våpenhvile i Bosnia, og i 1998 ble også Kosovo en del av tragedien på Balkan. Den direkte årsaken var serbernes økende voldsbruk mot den kosovoalbanske befolkningen som bodde i området. Diplomatiske press mot Serbia gav intet resultat, og i mars 1999 innledet Nato luftoperasjonen Operation Allied Force. Denne operasjonen var heller ikke hjemlet i noen FN-resolusjon, men ble begrunnet i den humanitære situasjonen i området. Serbiske myndigheter ble tvunget i kne, og en Nato-ledet fredsopprettende styrke (KFOR) ble sendt inn i provinsen. Situasjonen kom under kontroll, men motsetningene har forblitt store og Kosovos status uklar (Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 207-214).

Norge deltok med betydelige styrker i det tidligere Jugoslavia. I UNPROFOR var antallet norsk personell 4 401, i UNPREDEP 808, i IFOR 1 777, i SFOR 3 650, i Allied Force 250 og i KFOR 3 500. I tillegg kom deltagelse i mindre FN-oppdrag med 177 personer (St.meld. nr. 34 (2008-2009) 15-16).

Det fjerde veiskillet kom med krigen i Afghanistan. Dagen etter terroranslaget mot World Trade Center og Pentagon 11. september 2001, fastslo FNs sikkerhetsråd at det kunne regnes som en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet. Samme dag erklærte Nato, for første gang i alliansens historie, at artikkel 5 i den kollektive forsvarspakten var utløst. 2. oktober ble det i Nato-rådet lagt frem bevis for at angrepet ble ledet fra al-Qaida i Afghanistan, noe som innebar forpliktelser i henhold til Atlanterhavspaktens traktat (Bøifot 2007, 12). 7. oktober innledet USA Operation Enduring Freedom, som tok sikte på å ødelegge al-Qaidas treningsleirer og taliban-kontrollerte militærinstallasjoner i Afghanistan.

USA ba om bistand til operasjonene i Afghanistan, og den norske regjeringen besluttet å etterkomme den. I november meddelte regjeringen at landet kunne stille spesialstyrker,

eksplosivryddere og kampfly. I desember 2001 ble det etablert en International Security Assistance Force (ISAF). Styrken skulle operere under FN-mandat og assistere de nyetablerte afghanske myndighetene i gjenoppbygingsarbeidet i Afghanistan.

Frem til 2011 kan det norske bidraget deles inn i fem faser. I den første fasen deltok Norge med spesialstyrker, eksplosivryddere og kampfly. Spesialstyrkene har deltatt i hele spektret av spesialoperasjoner, blant annen i operasjon Anaconda i mars 2002 (Bøifot 2007, 19). De norske jagerflyene fløy 488 tokt i løpet av de seks månedene de var deployert til Kirgisistan. Hovedoppdraget var å støtte operasjonene i Afghanistan.

Den neste fasen ble innledet i 2002, da Nato overtok kommandoen over ISAF. Det norske bidraget ble organisert med vakt- og sikringskompani, stridsgruppe (taskforce) og var en del av en norsk ledet bataljonsgruppe i Kabul International Brigade i 2005.

Den tredje fasen skulle bli kort. I mars 2006 etablerte Telemark bataljon sin kommandoplass og hurtigreaksjonsstyrke (Quick Reaction Force, QRF) i en nybygd leir i Mazar-e Sharif i Nord-Afghanistan. Dette ble nå deployeringområde for den norske hovedstyrken. Telemark bataljon hadde opparbeidet en betydelig erfaring som QRF i Kosovo, et oppdrag som hadde blitt avsluttet i 2004. Oppdraget i Mazar-e Sharif skulle vare frem til 2008, da Tyskland overtok oppdraget (Gjeseth 2008, 167; Bøifot 2007, 38-40, 53-54).

Den fjerde fasen tok til i beskjedent omfang allerede i 2004. Da kom spørsmålet om å delta i et av de åtte Provincial Reconstruction Team (PRT) som var operative i Afghanistan. Dette var administrative enheter for internasjonal hjelp og støtte til den afghanske landsbygda. Ved siden å overvåke og støtte utviklingen av lokal infrastruktur, skulle PRT-ene bidra til å styrke landets politi og rettsvesen. I mai 2004 kom det første norske bidraget på 30 soldater til en britiskledet PRT i Meymaneh i det nordvestlige Afghanistan. Etter at hurtigreaksjonsstyrkens oppdrag ble overtatt av Tyskland, har den norske hovedinnsatsen vært i Meymaneh (Bøifot 2007, 52-53). Til forskjellige tider har det dessuten vært norske sanitetsenheter i Afghanistan både i 2006 og 2007, samt en aeromedical-enhet med to helikoptre fra 2008.

En femte fase ble innledet 2009, da norske styrker fikk i oppdrag å assistere den afghanske hæren med mentorer med sikte på at afghanerne gradvis skulle ta over sikkerhetsansvaret i området. Både i 2009 og 2010 har norske mentor- og liaison-grupper vært tilknyttet de afghanske styrkene (samtale med oberstløytnant T. Abrahamsen FOH 20. mai 2011).

Innsatsen i Afghanistan har kostet også på norsk side. De norske styrkene hadde frem til juni 2011 ni falne. 17 var så alvorlig såret/skadde at det måtte amputeres armer eller ben, og ytterligere 922 befal og menige har vært utsatt for lettere skader.⁵ I 2010 forelå ingen systematisk etterundersøkelse med hensyn til helseplager forårsaket av utplasseringen av de norske styrkene som hadde tjenestegjort i Afghanistan (Husein, Heir, og Weisæth 2010, 51). Afghanistan har vist at spesielt blir yrkespersonellet sterkt

belastet fordi varigheten av operasjonen gjør at svært mange har flere opphold med korte mellomrom. De helsemessige konsekvensene av dette er det for tidlig å vurdere.

Et femte veiskille kom med den FN-autoriserede luftinnsatsen i Libya i 2011. Operasjonene mot Gadafi-regimet i Libya i 2011 peker seg ut som en helt spesiell operasjon. Det ene var Sikkerhetsrådets begrunnelse for operasjonen, som innebar autorisasjon av tiltak for å beskytte sivilbefolkningen (Responsibility to Protect). Det andre var tempoet fra beslutningen var tatt, til operasjonene var i gang. Det tredje særmerket var at operasjonene var svært like det som vanligvis betegnes som høyintensitetsoperasjoner. Et fjerde særmerke var den korte tiden operasjonene varte. Den norske delen av operasjon Odyssey Dawn varte fra 24. mars til 9. september 2011, noe som var meget kort sammenlignet med andre internasjonale operasjoner Norge har deltatt i (Prop. 1 S (2011-2012), 12; Foredrag av Per Egil Rygg, i Oslo Militære Samfund 7. november 2011).

I de større internasjonale operasjonene deltok et betydelig antall militært personell. I Tysklandsbrigaden tjenestegjorde til sammen ca. 50 000 nordmenn, i FNs fredsbevarende styrker i Gaza ca. 11 000, i FN-styrkene i Libanon ca. 34 000, på Balkan ca. 14 500 og i Afghanistan noe over 6 500.⁶

I perioden 1945 til 1989 deltok Norge i 13 internasjonale operasjoner, derav sju med observatører. På 1990-tallet var antallet operasjoner økt til 34, hvorav 16 var rene observatørmisjoner eller bidrag med stabsoffiserer. Etter 2000 har Norge deltatt i 31 operasjoner, derav 15 misjoner med observatører eller stabspersonell. Undersøkelser har vist at observatørtjenesten ofte medfører betydelige stresspåkjenninger. Da en gruppe Norske FN-observatører ble sammenlignet med offiserer som hadde tjenestegjort i UNIFIL, ble det påvist sterkere krigssoneeksponering blant observatørene enn blant UNIFIL-personellet (Husein, Heir og Weisæth 2010, 32-33).

Hovedaktørene i veteranpolitikken

Utviklingen av en veteranpolitikk er et myndighetsansvar. Samtidig legger den norske samfunnsmodellen i stor grad opp til et samspill mellom myndigheter og sivile organisasjoner. Svært ofte er det de sivile organisasjonene som tar initiativ til politiske endringer ved å fremme ønsker og krav på vegne av sine medlemmer, og ikke sjelden blir de trukket med i politiske prosesser gjennom representasjon i forberedende og rådgivende organer. Organisasjonene får dermed rollen både som pressgruppe og samtalepartner. Myndighetene på sin side må veie kravene fra de ulike samfunnssektorene og organisasjonene opp mot hverandre, med sikte på å føre en helhetlig politikk. Kapitlet redegjør innledningsvis kort for hvilke myndighetsorganer som var hovedansvarlig for de ulike aspektene ved veteranpolitikken gjennom perioden. Deretter følger en grundigere gjennomgang av veteranorganisasjonene.

OFFENTLIGE MYNDIGHETSORGANER

Det var Sosialdepartementet, med Rikstrykdeverket som faginstans, som var ansvarlig for å utforme og håndheve det sentrale lovverket for veteraner etter annen verdenskrig. Handels- og skipsfartsdepartementet hadde ansvaret for utbetalingene fra Nortraships hemmelige fond. Fondet ble administrert av Direktoratet for sjømenn. Det ser ut til at Forsvarsdepartementet opprinnelig bare i begrenset grad var involvert i veteransaker de første tiårene etter krigen.

Med de nye veteranene har Forsvarsdepartementet imidlertid gradvis overtatt hovedansvaret for myndighetenes veteranpolitikk. Klarest fremgår dette av regjeringens handlingsplan *I tjeneste for Norge* (Forsvarsdepartementet 2011), som legger til grunn at det sistnevnte departementet er ansvarlig for de aller fleste av de planlagte tiltakene. Samtidig viser handlingsplanen at også Arbeidsdepartementet, Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Justis- og beredskapsde-

partementet og Utenriksdepartementet er tillagt oppgaver på veteranfeltet. Av de underlagte etatene er det Forsvarsstaben ved Veterantjenesten, NAV, Statens pensjonskasse og Forsvarets sanitet som har hovedansvaret for å gjennomføre den statlige politikken.

VETERANORGANISASJONER

I de første årene etter frigjøringen var det mange som understreket betydningen av å videreføre kameratskapet fra krigens tid. For dem som hadde deltatt i motstandskampen var det imidlertid mange oppgaver å ta fatt på, som utdanning, arbeid, familie og alt det som hadde blitt forsømt i løpet av krigsårene. De første landsomfattende veteranforeningene ble likevel opprettet tidlig. Grini-fangene etablerte sin egen forening kort tid etter krigen, og det samme gjorde fangene fra Sachsenhausen og enkelte av de andre tyske konsentrasjonsleirene. Også krigsenkene stiftet sin egen forening for å stå sterkere i forhold til myndighetene i pensjonsspørsmål.

Selv om det innledningsvis ikke var så mange foreninger som organiserte krigsdeltagere, skulle dette etter hvert endre seg. I Samarbeidsrådet av krigsveteranforeninger, som ble stiftet i 1982, var det i 1999 hele 36 foreninger med utgangspunkt i annen verdenskrig. Et betydelig antall av disse var distriktsforeninger uten noen nasjonal overbygning. Det var også foreninger som ikke var med i Samarbeidsrådet. En rekke av foreningene har av naturlige årsaker etter hvert lagt ned sin virksomhet. At det etter hvert vokste frem så mange foreninger, skyldtes sannsynligvis at krigsdeltagerne hadde temmelig forskjellige erfaringer og krav om støtte. De mente sannsynligvis at deres interesser ikke ville bli tilstrekkelig ivare tatt gjennom de eksisterende organisasjonene, som måtte veie de forskjellige interessene mot hverandre før en hovedprioritering ble valgt. På den annen side mistet små organisasjoner tyngde i forhandlingene med myndighetene, og var uten den samme evnen til å øve påtrykk via medier og gjennom lobbyvirksomhet.

I forbindelse med denne studien vil det bli for omfattende å drøfte innsatsen til alle de foreningene som arbeidet for å bedre kårerne til veteranene fra annen verdenskrig. To foreninger peker seg imidlertid spesielt ut, nemlig Krigsinvalideforbundet og Norges Krigsseilerforbund. Den første, som fortsatt er i arbeid, hadde som oppgave å ivareta interessene til krigsinvalidene og spilte en viktig rolle i forbindelse med de mange endringene av krigsinvalideavgivningen av 1946. Norges krigsseilerforbunds store sak var å få løst konflikten rundt Nortraships fond, som var en verkebyll i forholdet mellom myndighetene og krigsseilerne helt frem til saken ble løst på 1970-tallet.

KRIGSINVALIDEFORBUNDET

Etter at det hadde vært visse forsøk på å danne en forening som kunne ta opp problemene til krigsinvalider, innkalte Krigsdeltagerforbundet til møte 17. november 1953.⁷ Møtet samlet ca. 100 deltagere, hvorav mange falt inn under den sivile krigspensjonsordningen, og førte til stiftelsen av Krigsinvalideforbundet 21. april 1954. På dette tidspunktet var det 12 000 personer som falt inn under krigspensjonslovene. I formålsparagrafen het

det blant annet at forbundet skulle arbeide for å bedre krigsinvalidenes kår ved å styrke ytelsene fra det offentlige, hjelpe til med formuleringer av henvendelser til myndighetene, overvåke den relevante lovgivningen, avgi uttalelser på vegne av krigsinvalidier overfor myndighetene og overvåke at offentlige institusjonene praktiserte erstatnings- og pensjonslovene i den ånd som var tiltenkt av Stortinget (Luihn 1990, 67–68).

Men i hvilken grad var det egentlig behov for en interesseforening for krigsinvalidier? Sikret ikke lovverket og Rikstrygdeverkets forvaltning at den enkelte fikk det vedkommende hadde krav på? Det viste seg raskt at dette ikke var tilfelle. Både lovene og forvaltningen av dem var komplisert. Å fastslå graden av invaliditet kunne være vanskelig. Når den enkelte hadde fått avslag på sin søknad eller fått sin pensjon redusert, kunne det være vanskelig å få gjort noe med saken. Å engasjere advokat hadde de færreste anledning til. Det var uten tvil et inntrykk blant mange at Rikstrygdeverket følte seg forpliktet til å la staten slippe billigst mulig fra sitt ansvar. Det var altså ikke bare et forvaltningsproblem krigsinvalidene sto overfor. Gruppen fremmet også generelle krav om større pensjoner, skattelettelser, omskolering og tiltak for å løse krigsveteraners boligproblemer.

Arbeidsoppgavene var mange for det nye forbundet. Ikke minst var det mange enkeltsaker som måtte løses, noe som bekreftet behovet for den nye interesseorganisasjonen. Etter hvert ble administrasjonen bygget ut, og i 1957 besto den av daglig leder og juridisk konsulent. Samme år ble den kjente motstandsmannen Jan Baalsrud valgt som formann. Under Baalsruds ledelse ble forbundet videreutviklet, ikke minst gjennom satsingen på rekreasjonshjemmet Bæreia. Han innledet også en utstrakt oppsøkende virksomhet rundt i landet, med sikte på å opplyse veteraner om hvilke rettigheter de hadde. For mange kunne det være vanskelig å forstå det byråkratiske språket som ble anvendt av Rikstrygdeverket, og de var lite innstilt på å utkjempe en ny krig, men heller akseptere at *sånn var det*. Det var derfor helt avgjørende å nå ut til den enkelte veteran med informasjon og bistand.

Tilleggsloven til krigspensjonslovene av 1968 førte til at antallet personer med krigspensjon ble femdoblet, noe som også førte til stor tilgang av medlemmer, ikke minst ut over på 1980-tallet. Fra 1964 og frem til 1984 hadde antallet lokalforeninger økt fra to til 34, og antallet krigspensjonister hadde kommet opp i 17 000, hvorav 5 000 var medlemmer av forbundet. Antallet saker har gjennom årenes løp overskredet 100 000. I 1985 ble også spørsmålet om når forbundet burde avvikles tatt opp (FD, Krigsinvalidforbundet, Utvalg av 8. november 1985, 16–18). 25 år senere eksisterer imidlertid Krigsinvalidforbundet fortsatt i beste velgående.

En rekke politikere og samfunnsstopper i etterkrigstidens Norge hadde selv vært involvert i motstandsarbeid under krigen. Mange hadde også sittet i fangenskap. Da Krigsinvalidenes venner ble startet 30. november 1966, kan det sees som et håndslag fra disse til dem som hadde kommet ut av krigen med varige skader eller mistet nær familie. Jens Chr. Hauge hadde vært en av initiativtakerne til venneforeningen, og ved konstitueringen ble Otto Grieg Tidemann valgt til leder og Hauge til leder av arbeidsutvalget. Nils

Langhelle ble valgt til leder av foreningens råd. Det var tre hovedområder som foreningen var opptatt av: krigsinvalidenes rett til pensjon, pensjonens størrelse og administrative problemer i forbindelse med pensjonen.

I 1982 arbeidet forbundet med to spørsmål som pekte fremover og ut over forbundets levetid. Det ene var tanken om å etablere et organ innen statsforvaltningen som utelukkende hadde krigsinvalidomsorgen som arbeidsfelt. Samme år ble det også fremmet et forslag om tillegg til vedtektene, som gikk ut på at forbundet skulle ivareta norske krigsskadde som hadde tjenestegjort i FNs fredsbevarende styrker. (Krigsinvalidforbundet, styreprotokoll, 27. september 1982).

Styret i Krigsinvalidforbundet var fremsynt når det gjaldt behovet for omsorg for enkelte av dem som hadde deltatt i fredsbevarende operasjoner, men tanken hadde liten appell. Et utvalg ble nedsatt av Forsvarsdepartementet i 1985 for å vurdere Krigsinvalidforbundets fremtid. Utvalget tok opp spørsmålet om fremtidige krigsinvalidproblemer. Spesielt var utvalget opptatt av repatrierte fra FN-tjeneste i Libanon. På dette tidspunktet forelå ikke eksakte oversikter over hvordan det hadde gått med deltagerne. Utvalget pekte også på omfanget av krigsskader en storkrig i Europa ville føre med seg. Uten å gå nærmere inn i utvalgets premisser, foreslo det å opprette et Forsvarets invalideråd. Rådet skulle ha et fast sekretariat og komme med anbefalinger både vedrørende invalider fra annen verdenskrig og "nye" krigsinvalid. Forsvarsdepartementet tok ikke rådet til følge. Den vesentlige begrunnelse fra departementets side var at de funksjoner som utvalget mente et råd skulle ivareta, måtte anses tilfredsstillende dekket av helse- og sosialtjenesten som var etablert (Krigsinvalidforbundet, 8. november 1985, 68-75; FD 90/05203, 26. juni 1990). Noen av utvalgets og Krigsinvalidforbundets tanker ble realisert gjennom opprettelsen av Forsvaret veteran tjeneste under Forsvarsstaben i 2011.

VETERANORGANISASJONER FRA INTERNASJONALE OPERASJONER

I utgangspunktet ville det ikke ha vært unaturlig at Krigsinvalidforbundet tok seg av erstatningsspørsmål også på vegne av de nye veteranene og deres pårørende. Forbundet pekte selv på muligheten, men det kan være flere årsaker til at det ikke ble slik. Én mulig grunn kan være at Krigsinvalidforbundet hadde mer enn nok med å løse problemene til veteranene fra annen verdenskrig. En annen kan være at de nye veteranene ikke så seg selv som krigssoldater, men som fredssoldater, og derfor følte at de hadde lite til felles med krigsveteranene. Deres oppgave hadde ikke vært å delta i krig, men å bevare freden. En tredje mulig årsak kan være at veteranene fra internasjonale operasjoner ikke så noe behov for noen organisasjonstilhørighet, fordi det ble antatt at svært få trengte hjelp. Det kan dessuten ha spilt en rolle at krigsinvalidelovverket fra 1946 kun gjaldt for deltagere fra annen verdenskrig, samt for personellet fra det norske feltsykehuset under Korea-krigen. Resultatet ble uansett at de nye veteranene dannet sine egne organisasjoner.

NORGES KRIGSSEILERFORBUND

Norges krigsseilerforbund ble startet i 1970 med admiral Thore Horve som leder. Årsaken til at forbundet ble startet, var Nortraship-saken (mer om den i kapittelet om krigserstatninger). Saken hadde på dette tidspunktet vært behandlet både i Stortinget og av Høyesterett, uten at det hadde skapt ro. Nå ble den tatt opp på nytt, og krigsseilerne hadde behov for en organisasjon som ivaretok sjøfolkernes interesser. Forbundet og de mange lokalavdelingene deltok aktivt med å spore opp krigsseilere som hadde krav på *ex-gratia*-utbetalinger, men selv om det 3. september 1973 var utbetalt 150 millioner kroner til 23 000 krigsseilere, var det fortsatt over 10 000 krigsseilere som ble etterlyst som berettiget til utbetaling. Forbundet var også opptatt av dekorasjoner til krigsseilerne. Da Nortraship-saken var i havn og Horve hadde gått av som leder i 1973, var det for det meste enkeltsaker som berørte medlemmene (RAPA 986, serie D/Dc, eske 0003, skriv av 21. september 1983).

NORSK VETERANFORBUND FOR INTERNASJONALE OPERASJONER

Den første foreningen for tidligere FN-personell ble etablert i 1960 under navnet Norske militære FN-observatørers forening, et navn som allerede i 1966 ble endret til FN-befalets landsforening. Foreningens mål var, i tillegg til å fremme kameratskapet mellom tidligere FN-observatører, å støtte Norsk Samband for De Forente Nasjoner i deres informasjonsvirksomhet, samt å ivareta norske observatørers økonomiske og tjenestelige interesser.

I sin bok om forbundet har Vigar Aabrek karakterisert virksomheten de første årene som en sosialklubb (Aabrek 2010). Foreningen trengte både nye oppgaver og flere medlemmer. Gjennom mesteparten av 1970-tallet hadde Norge kun observatører i FN-tjeneste, og rekrutteringsgrunnlaget var derfor lite. I 1988 ble derfor den gamle foreningen videreført som FN-veteranenes Landsforbund. Lokale militære FN-foreninger ble gitt kollektivt medlemskap i landsforbundet. Formålet med forbundet var på den ene siden å fremme De forente nasjoners *fredsskapende* virksomhet, samt forståelse for FN-tjenestens *militære og faglige verdi*, og på den annen side å ivareta økonomiske og tjenestelige spørsmål i forbindelse med FN-tjeneste (Aabrek 2010, 34–36, 264–266).

Etter at norske styrker ble sendt til Libanon i påsken 1978, økte antallet FN-veteraner sterkt utover på 1980-tallet. Det kan synes som omorganiseringen av forbundet til et landsomfattende forbund med medlemmer av alle kategorier FN-veteraner i 1988, kom vel sent, hele ti år etter at de første avdelingene dro til Libanon. Uansett innebar den sene etableringen at det var desto sterkere behov for forbundets virke. I 1994 ble generalløytnant Martin Vadset president i forbundet, og det kom samtidig fart i organiseringen av et fast sekretariat med oberst Erling Hoëm som generalsekretær.

Antallet medlemmer har vokst til 7 000 ved utgangen av 2009, og organisasjonen har mottatt en betydelig støtte til driften over forsvarsbudsjettet, fra noe under én million kroner i 1998 til 7,7 millioner i 2010. Dette gjorde det mulig å bygge ut sekretariatet

ytterligere, og FN-veteranenes Landsforbund ble en viktig plattform for arbeidet med veteranene.

Under krigen på Balkan ble det klart at norske styrker kom til å delta i internasjonale operasjoner som ikke var direkte ledet av FN, selv om de hadde FN-mandat. Norge fikk dermed en ny type veteraner, som ikke hadde båret FNs blå beret. Skulle Landsforbundet samle alle veteranene, måtte det ha en profil og et navn som var tilpasset de nye realitetene. Saken ble tatt opp allerede i 1997, men navn og symboler har ofte sterke følelsemessige sider. Saken ble diskutert på flere landsmøter. I 2008 kom saken opp på ny, og i debatten viste det seg at det var de gamle medlemmene som var mest oppsatt på å beholde det etablerte navnet. Resultatet ble imidlertid at navnet, med virkning fra 1. januar 2009, ble endret til *Norges Veteranforbund for Internasjonale Operasjoner* (NVIO) (Aabrek 2010, 150-154). Det er grunn til å anta at dette ikke bare var en strid om navn, men også et spørsmål om formål. Skulle organisasjonen og dens medlemmer primært være representanter for fredsbevaringsideene, eller skulle organisasjonen utvikle seg mer i retning av en interesseorganisasjon for alle veteraner i internasjonale operasjoner. Historikeren Marthe Espolin Sletemo konkluderer med at veteranene fra internasjonale operasjoner har svært ulik selvforståelse. Særlig er det forskjell i rolleoppfatningen mellom FN-veteraner som tjenestegjorde under den kalde krigen, og Nato-veteraner fra tiden etter den kalde krigens slutt (Sletemo 2011, 18-19).

På slutten av 1970- og begynnelsen av 1980-tallet ble det på medisinsk hold, blant annet av Lars Weisæth, bataljonslege for en av de første norske Libanon-kontingentene, konstatert at FN-tjenesten i Libanon kunne føre til så store psykiske belastninger at det kunne resultere i post-traumatiske stressforstyrrelser (Weisæth og Sund 1982, 189-205). Jannicke Mellin-Olsen, som også hadde tjenestegjort i Libanon som bataljonslege, engasjerte seg sterkt i forbundet for å gjøre dette saksfeltet til hovedsatsingsområde. Libanon-undersøkelsen av 1993 viste at problemet kunne bli betydelig. Som med krigsseilerne ble også de nye veteranenes problemer stoff for mediene, blant annet i et TV 2-program i 1997 og et NRK-program i 2006. Myndighetenes arbeid med veteran-saken kom for alvor i gang fra 2006 - 17 år etter at spørsmålet første gang ble tatt opp av forbundet.

Et annet viktig tiltak for forbundet har vært å etablere pårørendegrupper. Gruppene hadde ingen formell tilknytning til forbundet, men ble støttet økonomisk. Forsøk på å knytte pårørendegruppene formelt til NVIO mislyktes, men forbundets forhold til de pårørende ble et hovedtema under landsmøtet i 2010 (Aabrek 2010, 77-85).

SIOPS

Foreningen SIOPS (Skadde i internasjonale operasjoner) ble etablert i 2003 og er primært innrettet mot personer som har pådratt seg skader under deltagelse i internasjonale operasjoner. En viktig årsak til opprettelsen var at en del veteraner var misfornøyd med det arbeidet som FN-veteranenes Landsforbund utførte for skadde veteraner. Organi-

sjasjonen har som siktemål å være en ressurs for alle som er berørt av problemstillinger knyttet til mentale skader som PTSD. SIOPS fokuserer mye på å hjelpe skadde til å få gjennomslag for økonomiske erstatningskrav, medisinsk hjelp og juridisk bistand.

ANDRE VETERANFORENINGER

NROF (Norske reserveoffiserers forbund) er en organisasjon til fremme av reserveoffiserers interesser. Det er ikke kjent hvor mange veteraner som er medlemmer av foreningen. Warfog er en tilsvarende organisasjon som SIOPS, og ble startet i 2002 som et uformelt frivillig nettverk for skadde soldater, men er også åpen for andre veteraner. I tillegg kommer de ordinære militære og sivile fagforeningene, som også har veteraner blant sine medlemmer.

Krigserstatninger

Død og lemlestelse har til alle tider vært en del av militæryrket. I eldre tider betydde en krigsskade ofte døden. Utvikling av medisinske kunnskaper i det attende og nittende århundret endret dette til det bedre, til tross for at moderne våpen som artilleri ofte resulterte i langt større skader på den enkelte soldat enn tidligere tiders våpen. Ved siden av medisinske fremskritt bidro bedre organisering og mer effektive transportmidler til at den sårede raskere kom til kyndig behandling, noe som i sin tur reduserte dødsprosenten.

Første verdenskrig førte til at millioner av soldater vendte hjem med invalidiserende fysiske skader. Disse veteranene ble i stor utstrekning overlatt til seg selv, eventuelt forsørgt av familie og venner. Annen verdenskrig rammet enda flere mennesker enn den første, og denne gangen var brorparten av ofrene sivile. Under ser vi nærmere på innføringen av erstatnings- og pensjonsordninger for veteraner med krigsskader i Norge. Foruten erfaringene fra de to verdenskrigene viser fremstillingen at fremveksten av slike ordninger må sees i sammenheng med utviklingen av trygdeordninger generelt.

ERSTATNINGSORDNINGER FØR ANNEN VERDENSKRIG

Da Norge ble dratt inn i annen verdenskrig hadde landet hatt fred i langt over hundre år. Noen erstatningsordning for krigsveteraner og krigsinvalidiser hadde ikke vært nødvendig. På grunn av krigshandlingene under første verdenskrig ble det i 1916 innført en ordning for sjømenn som hadde omkommet eller blitt invalidisert på grunn av krigshandlingene. Erstatningen beløp seg til 10 000 kroner ved dødsfall eller fullstendig invaliditet. Ved delvis invaliditet ble beløpet avkortet. Loven av 1916 var imidlertid beregnet på første verdenskrig, og da krigshandlinger i Øst-Asia og Spania brøt ut på 1930-tallet, var spørsmålet fortsatt uløst. I 1937 ble det ved en endring i loven om ulykkestrygd for sjømenn, vedtatt en permanent lov om krigserstatning for gruppen.

Det fantes for øvrig også en annen erstatningsordning for sjøfolk, nemlig fra Den norske Krigsforsikring for Skib, og fra 1. mars 1940 ble utgiftene til krigserstatninger til sjøfolk overtatt av denne ordningen. I desember 1939 oppnådde også fiskere en egen erstatningsordning, som stort sett tilsvarte ordningen for sjøfolk fra 1937.

Etter hvert som mye tydet på at det gikk mot en ny storkrig i Europa, ble spørsmålet om en ordning for militært personell stadig mer aktuelt, men først høsten 1939 oppnevnte Forsvarsdepartementet et utvalg for å utrede spørsmålene om militær sykepleie og erstatning for varige skader som følge av militærtjeneste. Det var betegnende for situasjonen at det måtte et tilleggsmandat til for at vurderingen også skulle omfatte *krigspensjonering* til invalide og etterlatte etter falne. I februar 1940 ble det i tillegg oppnevnt en ny komité for å vurdere erstatning til sivile som ikke var dekket av andre ordninger (Luihn 1990, 14, 15; Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 48). 31. mai 1940 vedtok regjeringen en provisorisk anordning om syketrygd og invalide- og livrenter for innkalte og frivillige mannskaper og deres familier, men i praksis kom den kun til å omfatte nordmenn utenfor Norge (Ot.prp. nr. 111 (1945-1946) 1).

ORDNINGER INNFØRT AV OKKUPASJONSMAKTEN I NORGE

Det tyske angrepet på Norge skapte behov for en ledelse av den sivile administrasjonen i de okkuperte områdene, og 15. april 1940 oppnevnte Høyesterett Administrasjonsrådet til å ta seg av oppgaven. Spørsmålet om hjelp til sårede og falnes etterlatte meldte seg raskt. Krigshandlingene førte også til drepte og sårede sivile og til materielle ødeleggelse. I mai 1940 ble det opprettet et organ under navnet "Nemnda for sivilt hjelpearbeid", hvis oppgave var å organisere hjelp til falnes etterlatte, krigsinvalidere og sårede. Visse særordninger ble innført for postfunksjonærer på skip, arbeidere på flyplasser og losere (Ot.prp. nr. 111 (1945-1946), 1).

Det var imidlertid klart at det trengtes mer permanente ordninger, ikke minst fordi landet befant seg i krig. Den 9. august 1940 oppnevnte Administrasjonsrådet et utvalg med det formål å utarbeide forslag til en krigspensjoneringsordning for både sivile og militære. Utvalget ble ledet av direktøren for Statens pensjonskasse, Fredrik Lange-Nielsen. Utvalget fortsatte sitt arbeid også etter at Administrasjonsrådet ble avsatt i september 1940, men da knyttet til embetsverket i Sosialdepartementet. Arbeidet skred raskt frem, og 12. november la utvalget frem et forslag til forordning om krigspensjonering av militære, og en tilsvarende forordning for sivile ble levert i mars året etter. For øvrig ble ordet *forordning* nyttet i forslaget i stedet for lov.

Utvalget påpekte at krigspensjon prinsipielt kunne betraktes som en *belønning* til den som hadde ofret liv eller helse for landet, som en *erstatning* for skade lidt under krigshandlingene, eller som en ren *forsorgsordning*, i likhet med de ordninger som samfunnet ellers treffer for hjelp til nødlidende. Utvalget mente at krigspensjonering i Norge måtte ta hensyn til alle disse tre forhold. Et annet viktig poeng i forslaget var at ved fastsettelse av krigspensjonen skulle man se bort fra inntekter før krigstjenestegjøringen. Det ble foreslått en felles grunnpensjon for alle soldater.

Ved forordning av 9. desember 1941 ble det gitt bestemmelse om krigspensjonering for militærpersoner og sivilpersoner. Grunnen til at det ble etablert to forskjellige ordninger var at pensjonen til militære skulle dekkes av staten, mens pensjonen til sivilpersoner

delvis skulle dekkes ved avgifter på industribedrifter og delvis av en ti prosents avgift knyttet til alderstrygden (Ot.prp. nr. 111 (1945–1946), 1, 15). Uten å gå nærmere inn på regler og ytelser som hadde sin bakgrunn i forordningen av 1941, er det nok å fastslå at ordningen ble midlertidig videreført av regjeringen ved provisoriske anordninger av 4. og 8. mai 1945.

KRIGSPENSJONSLOVENE AV 13. DESEMBER 1946

13. juli 1945 satte regjeringen ned et utvalg som fikk i oppdrag å utrede spørsmålet om erstatning for skader og tap som var påført private som følge av krig og okkupasjon. Leder av Krigsskadekomiteen ble høyesterettsadvokat Fredrik Sejersted. Med i utvalget var også direktør Fredrik Lange-Nielsen. Krigsskadekomiteen avga sin innstilling om personskader 30. november 1945. Det var naturlig at komiteens forslag i stor grad bygget på arbeidet til Lange-Nielsens utvalg fra 1940. Sosialkomiteen var langt fra glad for at forslagene fra så vel Krigsskadekomiteen som departementet bygde på den ordningen som gjaldt i Norge under krigen (Innst. O. XVI (1946), 2). Ordfører for pensjonssaken i sosialkomiteen var for øvrig Kirsten Hansteen, enken etter Wiggo Hansteen, den første nordmannen som ble henrettet av okkupasjonsmakten under krigen.

7. juni 1946 la regjeringen frem forslag til lover om krigspensjonering for militær- og sivilpersoner. I de foreslåtte lovene ble det introdusert et nytt prinsipp for beregning av pensjonssatser. Pensjonen skulle graderes etter antatt levestandard da skaden inntrådte. Den skulle være en erstatning for økonomisk tap, det vil si tapet i den arbeidsinntekten som skaden eller dødsfallet hadde medført. Hensikten var at pensjonsordningen med stønader skulle stå i rimelig forhold til den levestandarden skadelidte hadde hatt tidligere, eller som man under hensyn til den pensjonsberettigedes utdannelse og vilkår for øvrig måtte regne med at vedkommende uten skaden ville ha oppnådd etter frigjøringen (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 343, 344). Dette innebar et differensiert pensjonsgrunnlag, i motsetning til ordningen av 1941. Først rundt årtusenskiftet ble det innført et felles pensjonsgrunnlag for alle med krigspensjon.

Ordningen av 1941 hadde utelukket personell i de norske styrkene i utlandet, nordmenn i alliert krigstjeneste og sjøfolk som seilte for de allierte. Disse kom selvsagt inn under den nye loven, mens personer som hadde gjort seg skyldig i forhold som ble rammet av bestemmelsene i den borgelige straffelovs kapittel 8 og 9 eller krigsartiklene i den militære straffelov, skulle nektes pensjon for seg og sine etterlatte.

Pensjonsgrunnlaget ble fastsatt skjønnsmessig ut fra den arbeidsinntekt som den skadde eller avdøde måtte antas å ha hatt dersom vedkommende ikke hadde blitt påført skaden, men slik at pensjonsgrunnlaget skulle være mellom 5 000 og 8 000 kroner årlig. Pensjonsgrunnlaget kunne endres hvert femte år. Invalidepensjon skulle beregnes til 75 prosent av pensjonsgrunnlaget. Ved 100 prosent uførhet skulle hele pensjonen utbetales. For øvrig skulle den avkortes i henhold til ervervsevnen. Hustrutilllegg og barnetilllegg skulle ytes når ervervsevnen var redusert med 20 prosent eller mer. Tillegget

utgjorde 300 kroner årlig for hustru og for hvert barn. For krigsdeltagere som var døde på grunn av krigsskader, var enkepensjonen 50 prosent av pensjonsgrunnlaget pluss barnetillegg (Ot.prp. nr. 111 (1945-1946), 26-30; Innst. O. XVI (1946), 18-22).

Lovverket måtte samtidig reflektere det faktum at krigens karakter hadde endret seg slik at mange sivile ble drept eller skadet ved krigshandlinger. Lovverket måtte reflektere dette forholdet. Lov om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner ble utarbeidet samtidig med loven for militærpersoner, og inneholdt mange av de samme bestemmelsene. En vesentlig forskjell fra militærloven var at de personene som ble omfattet av bestemmelsene, ble delt inn i tre grupper. Den første gruppen omfattet personer som hadde stått i hjemmestyrkene eller for øvrig tatt aktivt del i "patriotisk arbeid". I tillegg kom sjømenn, loser og postfunksjonærer på skip. I den andre gruppen kom fiskere og andre personer i yrker som ble antatt å ha vært særlig utsatt for ulykker. En tredje gruppe omfattet andre sivilpersoner som ikke hørte hjemme i noen av de andre gruppene, og som var rammet av ulykker som ikke hadde sammenheng med tjeneste- eller arbeidsforhold. Pensjonsgrunnlaget i gruppe 1 var minimum 5 000 kroner og maksimalt 8 000 kroner, dog 4 500 kroner for sjøfolk og loser. For gruppe to var pensjonsgrunnlaget 4 000 kroner, og i gruppe tre 3 200 kroner. Invalidepensjonen var på 75 prosent av pensjonsgrunnlaget. Avkortinger av pensjonen, samt hustru- og barnetillegg, var som i loven for militærpersoner og enkepensjonen 50 prosent av ektefellens pensjon (Innst. O. XVI (1946), 29).

I august 1946 var det 331 militærpersoner og 808 sivilpersoner som hadde invalidepensjon med invaliditetsgrad på 20 prosent eller høyere. Det samlede antallet etterlatte med pensjon var 2 431 barn, 1 898 enker og 264 andre, for eksempel foreldre. Antall personer med berettigede krav var i virkeligheten langt større. Rikstrygdeverket hadde i september 1945 totalt 12 000 skadesaker, og mente at antallet ville stige betydelig når skadesakene fra 30-40 000 politiske fanger kom i tillegg (Innst. O. XVI (1946), 2-3; Luihn 1990, 40).

Stortinget foretok etter hvert visse revisjoner i lovverket, den første ved lov av 29. juni 1951. Ved tilføysen i 1951 ble sjømenn gitt rett til krigspensjon i de tilfellene som ikke skyldtes krigsulykke, men langvarig påkjenning. Forutsetningen var minst seks måneders fartstid under krigen og at vedkommende hadde pådratt seg varig svekket helse på grunn av usedvanlig hard påkjenning under arbeidet. Ved lovendringen ble også personell ved det norske feltsykehuset i Korea gitt rett til ytelser etter lov om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner. Feltsykehuset var innledningsvis et sivilt sykehus administrert av Røde Kors. For de krigsinvalidene var hovedsaken i lovendringen at det kom en økning av pensjonen som følge av dyrtidstillegg.⁸

Lovene fra 1946 var i stor grad utformet under hensyn til ytelser til falne eller varig invalide etter krigshandlinger. Begge lovene krevde at det var en årsakssammenheng mellom ulykke eller påkjenning og senere lidelser. Eitinger-utvalget, som i 1986 ble satt ned for å utrede hvordan årsakskravet i hovedloven ble praktisert, påpekte at krigspensjo-

neringsordningen ofte var kommet i vanry fordi det i mediene og blant publikum hadde hersket en feilaktig oppfatning om at krigspensjonen var noe man fikk som belønning for en stor innsats eller påkjenning under krigen, det vil si en slags veteranpensjon eller ærespensjon. Krigspensjonslovene var i sin natur *uførepensjonslover* (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 13).

Var så dette et fremtidsrettet lovverk? Forfatteren av Krigsinvalidforbundets historie, Hans Luihn, skriver at "Den gang de ble vedtatt var vel de fleste av den mening at Stortinget hadde strukket seg så langt som det kunne." Luihn påpeker imidlertid at lovverket ikke hadde noen innebygd dynamikk, slik at bestemmelsene vanskelig kunne tilpasses nye erfaringer og kunnskaper om krigsinvaliditet. Lovene inneholdt ingen indeksregulering av pensjonen i forhold til inflasjonen, bortsett fra en eventuell regulering av pensjonsgrunnlaget etter fem år (Luihn 1990, 38-40). Det manifesterte seg derfor snart misnøye med lovene fra 1946, men det skulle gå 22 år før Stortinget fant tiden inne til å foreta en grundig revisjon av det eksisterende lovverket.

Krigspensjonslovene av 1946 omfattet kun personer som kom til skade under annen verdenskrig, men på 1950-tallet var det en betydelig fare for at Norge igjen kunne bli dratt inn i en ny storkonflikt. 26. november 1954 ble det derfor gitt en lov om stønad ved krigsskader på personer. Den omfattet ikke sykdom eller skader som var en følge av annen verdenskrig. Loven fastsatte at staten skulle bære de utgiftene som loven kunne føre med seg og omfattet både militærpersoner og sivilpersoner. Loven trer i kraft fra den tid Kongen bestemmer. En slik bestemmelse er imidlertid hittil ikke gitt. Loven er for øvrig ikke lengre à jour med utviklingen (FD, 28. juni 2007 Rapport om økonomiske rettigheter ved personskader).

JUSTERINGER

De krigsinvalides organisasjoner påpekte en rekke ganger at pensjonsytelsene ikke økte i takt med den alminnelige velstandsutviklingen i samfunnet, og at kraftig inflasjon enkelte år reduserte verdien av pensjonen (Luihn 1990, 53-55). Dette var ikke bare en påstand, men ble blant annet dokumentert av Rikstrygdeverket i 1964. Mens en industriarbeider i tidsrommet 1946-1964 hadde en lønnsøkning på 240 prosent, var den tilsvarende økningen av krigspensjonene på mellom 138 og 191 prosent (Ot.prp. nr. 7 (1964-1965), 4).

I november 1962 la regjeringen frem forslag til visse endringer i satsene for krigsinvaliddepensjon, og ved lov av 1. februar 1963 ble det gitt generell forhøyelse i pensjonen, samtidig som gjeldende 50 prosent dyrtidstillegg ble regulert inn i pensjonen. Det ble også fastsatt nye regler for invaliditetsbedømmelsen, som ga en videre adgang til individuell bedømmelse av den enkelte søker og utvidet adgang til krigspensjon til etterlatte (Ot.prp. nr. 11 (1962-1963); Innst. O. VIII, 8 (1962-1963)). Krigsinvalidforbundet hevdet i et brev til Sosialdepartementet fra juni 1994, at krigsinvalid i de såkalte innsats- og overgrepsgroppene, sammen med militære og dem som falt inn under loven om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell samt sivilpersoner i gruppe 1A og 1B,

burde ha en krigspensjon fra det offentlige i en størrelsesorden som brakte vedkommendes egen inntekt og krigspensjonen opp i den inntekt som vedkommende ville ha hatt uten krigsskaden. Videre foreslo forbundet at krigspensjonen burde innpasses i den nye folketrygdordningen, inntil det var mulig at krigspensjonen kunne innpasses i statens alminnelige lønnsregulativ og automatisk følge endringene i dette (Ot.prp. nr. 7 (1994–1995), 22–24). Dette skulle vise seg å være et fremtidsrettet forslag som senere ble fulgt opp av myndighetene.

PSYKISKE ETTERVIRKNINGER

Tradisjonelt var en krigsinvalid en person med en skade som det medisinsk var mulig å identifisere rent fysisk. Det er ingen grunn til å tro at det ikke også etter tidligere kriger og katastrofer var individer som hadde fått varige skader av psykisk art. Kunnskapen om menneskesinnet var imidlertid ikke så fremskreden at det var mulig å fastslå en tilstrekkelig sammenheng mellom årsak og virkning. Under første verdenskrig ble psykiske skader hos soldater som led av såkalt granatsjokk, studert av en rekke psykologi-interesserte militærleger (Jones and Wessely 2005, 46, 47). Dette var situasjonen også etter annen verdenskrig, og man var klar over at soldater i kampsituasjoner kunne pådra seg såkalte psykiske kampskader som gjorde vedkommende midlertidig eller varig stridsudyktig. Hos den amerikanske hæren var det et betydelig antall slike tilfeller. Om lag en tredjedel av kampskadene var av nervøs karakter, ofte identifisert som nervesammenbrudd. Det viste seg at ved rasjonell behandling kunne over 60 prosent helbredes. Uten behandling ville disse forblitt stridsudyktige under krigen og nærmest livsvarig invalidisert (Eitinger 1953, 5; Sund 1976, 115–150). Psykiske kampskader kunne identifiseres ved krigens direkte påvirkning på den psykiske helsetilstanden. Spørsmålet om langtidsvirkninger av krigsopplevelser som kamp, fangenskap og andre former for ekstreme opplevelser, var derimot ikke like klart (Jones and Wessely 2005, 22–30). Det er blitt pekt på at antallet soldater som døde av sine sår, hadde falt fra 20 prosent under Krim-krigen til 6,1 prosent under første verdenskrig, og videre til to prosent under Korea-krigen. Dette kan ha bidratt til at oppmerksomheten i større grad kom psykiatriske tilfeller til del, samtidig som psykiatrien ble utviklet som vitenskap.

Selv om de fleste konsentrasjonsleirfanger og krigsseilere kom seg raskt rent fysisk etter krigens slutt, skulle det vise seg at mange etter en tid fikk forskjellige plager som påvirket arbeidsevne og livskvalitet. Allerede i 1951 hadde danske leger foretatt en undersøkelse av 1 300 tidligere konsentrasjonsleirfanger, og funnet spesielle sykdomsbilder som kjennetegnet mange av de tidligere fangene. Et resultat av arbeidet var at konsentrasjonsleirsyndromet (KZ-syndromet) etter hvert ble et medisinsk begrep.

I Norge ble det i 1954 iverksatt lignende undersøkelser som den i Danmark (Luihn 1990, 81, 82), og det viste seg at de samme symptomene gikk igjen også her. Funnene vakte imidlertid liten oppmerksomhet blant norske leger. Oppfatningen var at når fangene hadde kommet seg etter løslatelsen og var blitt arbeidsføre, kunne ikke senere inn-

trådte psykiatriske lidelser skyldes fangenskapet. Etter initiativ fra blant andre Krigsinvalideforbundet ble det igangsatt en omfattende undersøkelse av en rekke tidligere fanger. Resultatet ble gjennomgått av "Legekommisjonen av 1957", som ble ledet av professor Aksel Strøm. Etter inngående psykiatrisk, nevrologisk og sosialmedisinsk undersøkelse av 226 tidligere fanger med uklart sykdomsbilde, viste det seg at det var funnet tegn på psykiatriske lidelser hos 223. Selv om dette var en gruppe som hadde vært utsatt for meget harde påkjenninger, viste undersøkelsen at psykiatriske senvirkninger ikke var noen sjeldenhet blant norske eksfanger (Luihn 1990, 85; Strøm 1982, 44, 45).

Legene Leo Eitinger og Finn Askevold kom fram til at symptomene kunne samles i to hovedgrupper. Den ene var tilstander som hadde en organisk kjerne knyttet til de fysiske påkjenningene under fangenskapet. Den andre gruppen var tilstander kjennetegnet av psykiske forstyrrelser som hadde sin årsak i mentale påkjenninger i fangetiden.

KZ-syndromet var en tilstand som tilhørte den første gruppen, og inneholdt symptomer både fra den intellektuelle, den emosjonelle og vegetative sfære. Det ble ansett fastslått at KZ-syndromet hadde sin årsak i en organisk hjerneskade, fremkalt av de svære fysiske påkjenningene som fangene var utsatt for. Påkjenningene hadde på en eller annen måte skadet hjernen og nedsatt dens yteevne. Grunnen til at hjerneskaden ble synbar først etter mange år ble forklart med at hjernen fra naturens hånd hadde en stor reservekapasitet som kompenserte for en hjerneskade som ikke var altfor omfattende. Symptomene kom derfor til syne på et senere tidspunkt (Strøm 1982, 45, 46).

Den andre hovedgruppen som ble identifisert av Eitinger og Askevold, var kjennetegnet av forstyrrelser på følelses-, affekt- og stemningslivets område. Angst var det dominerende symptomet, ofte kombinert med søvnforstyrrelser og mareritt. For disses vedkommende ble det ikke funnet noen tegn på organisk hjernelidelse, og ingen korrelasjon med de fysiske påkjenningene, men derimot med graden av psykiske forstyrrelser i fangetiden (Strøm 1982, 47).

Det viste seg at det var større psykiatrisk sykelighet hos tidligere konsentrasjonsleirfanger enn i befolkningen ellers. Forholdstallet mellom tidligere konsentrasjonsleirfanger og en kontrollgruppe av den øvrige befolkningen, viste at 2 ½ gang så mange eksfanger hadde vært sykemeldt for nervøse sykdommer som befolkningen for øvrig. Opptil fem ganger flere sykedager og dager på sykehus enn gjennomsnittet var et annet forholdstall som var relevant (Strøm 1982, 49, 50).

Ettersom tiden gikk, ble det klart at det blant krigsseilerne var mange som måtte gi opp sitt arbeid 10–20 år før pensjonsalderen. Det mest påfallende ved tilstandsbildet var den kliniske likheten med den helsesvikten som var påvist hos tidligere konsentrasjonsleirfanger og som var blitt betegnet som KZ-syndromet. Selv om krigsseilernes symptomer kunne være forholdsvis svake den første tiden, meldte de seg med økende tydelighet etter hvert som tiden gikk. Tidlig på 1970-tallet ble det påvist at det var en tilsvarende senvirkning av krigsopplevelsene blant krigsseilerne som blant konsentrasjonsleirfangerne. I 1976 offentliggjorde Finn Askevold en undersøkelse der han lanserte det såkalte

krigsseilersyndromet (Askevold 1982, 44–46). Til å begynne med var det vanskelig å få aksept for likheten mellom krigsseilernes og fangenes helsesvikt. Krigsseilerne hadde jo ikke vært utsatt for hunger og avmagring slik som fangene. De hadde dessuten fått regulær legehjelp. Askevold pekte på at det vesentlige var de rent psykologiske belastningene som gruppene hadde vært utsatt for. Også krigsseilerne hadde levd i nærmest konstant redsel for en voldsom død på grunn av faren for torpedering eller mineskader. Dette førte til hjelpeløshet og forsvarsløshet. Videre manglet krigsseilerne forbindelse med familie og venner hjemme i Norge (Askevold 1982, 75; Hjeltnes 1997, 453–455). Påvisning av krigsseilersyndromet var med på å styrke de rettighetene som krigsseilerne allerede hadde oppnådd gjennom tilleggsloven av 1968, som vi senere skal komme tilbake til.

Ikke minst på grunn av arbeidet med KZ-syndromet i årene etter annen verdenskrig, kom arbeidet tidlig i gang med å vurdere risikosituasjonen for krigsrammede ut fra krigsbelastningene. I løpet av 1980-årene ble begrepet posttraumatiske stressforstyrrelser (PTSD) tatt i bruk internasjonalt, og de diagnostiske kriteriene er senere revidert og endret. Det er blitt pekt på at inntil 1980 hadde mangelen på enhetlige kliniske og diagnostiske begreper hatt mange negative følger og ført til en mangel på både allmenn og faglig forståelse av tilstanden. Dette var en hemsko for klinisk praksis og forskning (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 95).

PTSD skiller seg ut fra andre psykiatriske diagnoser ved at sykdommen ikke bare identifiseres på grunnlag av karakteristiske symptomer og forløp. Diagnosen forutsetter en alvorlig stressbelastning med kausal virkning. Dette beskrives som følger: "Personen skal ha opplevd, vært vitne til, eller blitt konfrontert med en eller flere hendelser som førte til død, eller representerte en reell fare for død eller alvorlig skade, eller trussel mot egen eller andres fysiske integritet. Hendelsen må også være av en slik art at den ville ha vært en alvorlig belastning for nesten enhver" (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 96). Hendelsen må være ekstrem og livstruende og skaper vanligvis intens frykt og følelse av hjelpeløshet.

En del av symptomene ved PTSD kan observeres av andre, men PTSD kan stort sett bare diagnostiseres på grunnlag av hva pasienten selv rapporterer. Dette kan påvirke en velinformert allmennhet, og overdrivelser av plagene er ingen sjeldenhet. PTSD-diagnosen kan ha store rettsmedisinske og erstatningsmessige følger, da det forutsettes at stressbelastningen spiller en hovedrolle for utviklingen av sykdommen.

Det viser seg at symptomer knyttet til PTSD kan deles inn i tre hovedgrupper: gjenopplevelse, unnvikelse og symptomer på høy aktiveringsgrad i sentralnervesystemet.

Gjenopplevelsessymptomene gir seg til kjenne ved at krigshendelsene kommer tilbake som tvangsmessige repetisjoner. Den menneskelige organismen gjentar og gjentar voldsomme inntrykk for å bearbeide hendelsen. Mareritt med typisk innhold er et viktig symptom, og det som repeteres er ofte det verste ved den traumatiske situasjonen, vanligvis knyttet til fysiske skader, dødsfaren, vitneopplevelser og samvittighetskonflikter. Unngåelsessymptomer viser seg ved at pasienten forsøker å mestre gjenopplevelsene

gjennom unnvikelse, tilbaketrekning, emosjonell overkontroll eller eventuelt fortrenkning. Den siste hovedgruppen av symptomer – økt aktivitet i sentralnervesystemet – avspeiler den fareberedskapen og kamp- og/eller fluktsituasjonen som de øvrige symptomene forteller om (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 95–105; NOU 1998:12, vedlegg, 96–97).

Symptomer på PTSD opptrer ofte innen den første måneden etter en traumatisk hendelse. I sjeldnere tilfeller opptrer symptomene først måneder eller år etter hendelsen. Mange opplever imidlertid en naturlig heling i månedene og årene etter at de traumatiske hendelsene fant sted (FD 28. juni 2007).

I løpet av de siste 30 årene er det gjennomført omfattende forskning på psykiske kampskafer og PTSD. Selv om resultatene av forskningen spriker, ser det ut til at det er en viss enighet om at symptomer på PTSD i de aller fleste tilfeller vil kunne oppdages kort tid etter at de traumatiske hendelsene fant sted. De engelske forskerne Edgar Jones og Simon Wessely konkluderer også med at faren for PTSD er liten når personer fremstår som psykisk robuste ved hjemkomst fra krigsoperasjoner. Dersom de etter hvert utvikler posttraumatiske stressforstyrrelser, hevder de videre at det vil være feil automatisk å anta at årsaken er å finne i deres opplevelser under militærtjenesten (Jones Wessely 2005, 184).

OVERVEIENDE SANNSYNLIG ELLER MEST NÆRLIGGENDE

Resultatene fra Legekommisjonen av 1957 og den forskningen som fulgte, var ikke nok til å overbevise myndigheten om å endre selve grunnlaget for krigspensjon. Reglene som Rikstrygdeverket holdt seg til krevde at det måtte påvises en direkte forbindelse mellom *årsak* og *tilstand*. En fysisk skade var lett å føre tilbake til en krigshendelse, men en psykisk skade som oppsto flere år etter krigen var i seg selv intet bevis for at skaden hadde noe med krigen å gjøre.

Lovene fra 1946 forutsatte at det var en årsakssammenheng mellom krigsskade eller krigspåkjenning og uførhet eller dødsfall. Dette var det meget vanskelig å vurdere mange år etterpå (Rikstrygdeverket 1968, 5). Rikstrygdeverket hadde lagt til grunn at det måtte være en *overveiende sannsynlighet* for at det var en sammenheng mellom årsak og påstått virkning. Dette førte til en streng fortolkning som bidro til at personell med psykiske senskader lett falt utenfor loven. Lovmessig ble dette ikke avklart før i 1968, men Høyesterett hadde allerede i 1955 – i den såkalte Foyn-saken – pekt ut hvilken vei man burde gå.

Saksøkeren, Fru Foyn, hadde søkt om krigsenkepensjon med den begrunnelse at ektemannens død skyldtes skader han hadde pådratt seg som krigsseiler. Hun hadde tapt i første rettsinstans, men deretter vunnet i Eidsivating lagmannsrett. Nå var det Rikstrygdeverkets tur til å anke. Saken ble fremmet for Høyesterett, som 4. oktober 1955 stadfestet lagmannsrettens dom. Høyesterett la til grunn at det ikke forelå tilstrekkelige medisinske bevis verken for det ene eller andre syn. Uttalelsen fra de sakkyndige kunne derfor ikke tillegges samme vekt av domstolen som på områder hvor spørsmålet teoretisk

måtte ansees avklart. Det var dessuten mangelfullt kjennskap til sykdomshistorien i seg selv. Av disse grunnene kunne det ikke stilles for strenge krav til bevisførsel. Høyesterett la derfor til grunn et selvstendig, ikke-medisinsk skjønn. Dette førte til at den påståtte årsakssammenheng, nemlig at årsaken til ektemannes død skyldtes krigen, var det *mest nærliggende*. Dette ledet til at saksøkeren vant saken (Middelthun 1982, 55–62; Luihn 1990, 124). Dommen ser ikke ut til å ha fått noen vesentlig virkning på Rikstrygdeverkets vurdering av lignende saker. Her måtte tydeligvis lovgiverne gripe inn.

LOVENDRINGER OG NYE MULIGHETER

På 1960-tallet var gjenreisningen fullført, og den militære opprustningen som hadde preget 1950-tallet, var redusert. Samtidig var norsk økonomi i fremgang. 1960-tallet ble derfor en gjennombruddstid for store velferdsloft, ikke minst på trygde- og pensjons-siden. Offentlig virksomhet hadde blitt en vekstnæring. Mens ni prosent av BNP i 1950 var offentlig konsum, hadde dette vokst til 11 prosent i 1960 og 14 prosent i 1970. Av det offentlige økte inntekter gikk en stadig større andel til utdanning, trygd og helse. Disse delene av de offentlige utgiftene økte fra 28 prosent i 1960 til 36 prosent i 1970. Store reformer som folketrygden og niårig skole preget tiåret (Furre 1991, 314–320). Utviklingen var basert på et allment krav i befolkningen om å bygge ut statlige trygdeordninger, noe som “drev sakene fremover og utgiftene oppover”, for å bruke historiker Finn Olstads ord (Olstad 2010, 163). Sett i et slikt lys var det derfor ikke unaturlig at statsminister Per Borten ble en av de fremste talsmennene for at krigsseilerne skulle få en oppreisning i forbindelse med *ex-gratia*-utbetalingene. Opinionen var moden for et økonomisk oppgjør.

Mediene merket også omslaget i folks oppfatninger. Ikke minst var det nye mediet, fjernsynet, et viktig redskap for å få frem krigsinvalidenes og krigsseilernes budskap. Fjernsynets populære program “Åpen post” tok i 1966/67 flere ganger opp spørsmålet om krigsseilerne og krigspensjonistene. Erik Byes fjernsynsprogrammer tok spesielt opp krigsseilernes sak, blant annet med oppstarten av “Konvoibyen”, som vi skal komme tilbake til (Misja 1997, 165).

PENSJONSYTELSENE ØKES

I 1964 kom en viktig økning av ytelsene til krigsinvalid. Invalidepensjonen ble knyttet til ytelsene i Statens pensjonskasse. De forskjellige gruppene som var definert i lovene av 1946, ble knyttet til bestemte lønnstrinn i Statens lønnsregulativ. Dette betydde en økning av full pensjon på mellom 48 og 63 prosent, avhengig av hvilken gruppe pensjonisten tilhørte (Innst. O. III (1964–1965), 1–7).⁹ Krigsinvalidforbundets forslag til samordning med Staten lønnsregulativ gikk ut på at pensjonsgrunnlaget i lovene av 1946 skulle heves med mellom ett og to lønnstrinn mer enn det som var foreslått av departementet.¹⁰ Resultatet ble at krigspensjonen ble regulert i samsvar med de pensjonsreguleringene som ble gjennomført i Statens pensjonskasse i forbindelse med lønnsreguleringer for of-

fentlige tjenestemenn. Enkepensjonen skulle utgjøre 2/3 av den fulle invalidepensjonen, som svarte til ektemannens pensjonsgrunnlag etter jevnføring med lønnstrinn i statens lønnsregulativ (Rikstrygdeverket 1982, 57, 58). Dette ble sett på som et gjennombrudd i arbeidet for en mer rettferdig krigspensjonering (Luihn 1990, 169).

REVISJON AV LOVVERKET – TILLEGGSLOVEN

Krigsinvalidforbundets utrettelige arbeid og mediernes argusblikk på krigsinvalidenes og krigsseilernes sak bidro til at spørsmålene kom på den politiske dagsorden. Det spilte også en rolle at det nå var dokumentert betydelig oversykkelighet hos personer som hadde vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger under krigen. Regjeringen Borten satte 17. juni 1966 ned et utvalg som skulle vurdere bedre økonomiske kår for skadede krigsseilere, under ledelse av justitiarius C. J. Fleischer (Fleischer-utvalget). Bakgrunnen var de strenge reglene for tildeling av krigspensjon til uføre sjøfolk. I 1966 var det kun 377 sjøfolk som oppebar krigspensjon. Utvalget la året etter frem sin anbefaling, som i kort-het gikk ut på at det burde utbetales pensjon til uføre sjøfolk med minst 6 måneder på norsk eller alliert skip i krigsårene. Pensjonen ble foreslått ytt uten hensyn til om ufør-heten hadde sammenheng med innsatsen under krigen. Flertallet i utvalget foreslo full pensjon til 2/3 av fem ganger grunnbeløpet i folketrygden, altså ca. 18 000 årlig, som for øvrig utgjorde 66 prosent av årslønnen til en voksen sjømann i 1966 (Ot.prp. nr. 3 (1967–1968), 1–2; Fleischer-utvalget, 51).

Som vi ser var utvalgets mandat begrenset til å vurdere forbedringer i krigspensjo-nene for sjøfolk, men det var også andre grupper som var i samme situasjon. Spørsmålet ble blant annet tatt opp av Krigsinvalidforbundet og Krigsinvalidens Venner, men uten direkte tilknytning til Fleischer-utvalget. Organisasjonene var spesielt opptatt av at kravet til *årsakssammenheng* mellom krigsskade og invaliditet/dødsfall ble vurdert endret. Lege-kommisjonen for undersøkelser av krigsinvalider anbefalte at man la så objektive kriterier som mulig til grunn ved vurderingene, og at man dermed ikke behøvde å dokumentere årsakssammenhengen. Anbefalingen ga indirekte støtte til Fleischer-utvalgets konklusjon, men var samtidig av mer allmenn karakter, ved at den favnet om alle krigsinvalid-e (Luihn 1990, 126–129; Ot.prp. nr. 3 (1967–1968), 1–2).

Regjeringen sluttet seg i prinsippet til anbefalingene. Lovteknisk ble forslaget frem-met ved at det som var nytt i forhold til lovene av 1946, kom som et tillegg (“tilleggslo-ven”). Samtidig ble det også foretatt visse endringer av selve krigsinvalidelovene.

Tilleggsloven inneholdt fire hovedpunkter. Det første punktet dreide seg om hvem som kom inn under loven. Det andre punktet handlet om hvilke kriterier som skulle ligge til grunn for krigspensjon. Det tredje hovedpunktet gikk ut på at det skulle oppnevnes et utvalg som skulle gi Rikstrygdeverket råd om hvorvidt vedkommende søker oppfylte de nevnte kriteriene. Som et fjerde punkt kom pensjonens størrelse.

De som kom inn under tilleggsloven, utgjorde de såkalte “innsatsgrupper”. Disse hadde vært utsatt for særlige påkjenninger under krigen, og ble definert som følger:

1. Personer som hadde gjort aktiv tjeneste i organisert motstandsvirksomhet i det okkuperte Norge.
2. Personer som på grunn av sin tjeneste som nevnt i punkt 1, som gisler eller på grunn av sin rase, har sittet i fangenskap.
3. Personer som i tidsrommet 8. april 1940 til 2. september 1945 tjenestegjorde i krigsfarvann.
 - på norske skip som den norske regjering hadde rådigheten over, eller
 - på utenlandske skip som ble disponert fra krigførende land som Norge var alliert med, dog bare hvis tjenestene ble utført med samtykke av norske myndigheter, eller som uten slikt samtykke var å regne som tillatt.
4. Personer som på grunn av tjeneste som nevnt i punkt 3 har sittet i fiendtlig fangenskap.
5. Militærpersoner som under felttoget i Norge i 1940 var utsatt for usedvanlig hard påkjenning
6. Militærpersoner som ellers gjorde aktiv krigstjeneste etter oppdrag av norske eller allierte myndigheter (Ot.prp. nr. 3 (1967-1968), 3, 8).

For personer som kom inn under gruppe 1 og 2, ble det krevd at tjenesten eller fangenskapet hadde vart i minst seks måneder og hadde medført usedvanlig hard påkjenning. Det samme gjaldt for personer under gruppe 6. For personer som tilhørte gruppe 3 og 4 ble det krevd at tjenesten eller fangenskapet varte i minst seks måneder. For sjømenn med seks måneders tjeneste i krigsfarvann, ble det uten videre ansett at hard påkjenning forelå (Rikstrygdeverket 1968, 6, 7).

Dette innebar at de gruppene som hadde hatt de fleste senskadene etter krigen – i første rekke politiske fanger og krigsseilere – skulle komme inn under krigsinvalidelovens ytelser under forutsetning av tap av ervervsevnen. Det siste ble definert som at evnen til å skaffe seg inntekt ved eget arbeid var minst 50 prosent tapt. Tilleggsloven innførte dermed en skjerpelse av bestemmelsene om hvem som kunne få krigspensjon på grunn av senskader. Dette hang på den ene side sammen med kravene i den nye folketrygden, og hadde på den annen side sin bakgrunn i liberale krav til årsakssammenheng (Rikstrygdeverket 1968, 8). Personer som kommer inn under definisjonen av innsatsgrupper, men med mindre tap av ervervsevnen enn 50 prosent, kunne komme under den gamle lovgivingen, med de krav til årsakssammenheng som var fastsatt i den.

Det rådgivende utvalget skulle ha som oppgave å gi Rikstrygdeverket råd om hvorvidt søker oppfylte de vilkårene som var listet i tilleggsloven, men rådet hadde ingen avgjørelsesmyndighet i de sakene som ble brakt inn for rådet.

Stortingets sosialkomité påpekte at vilkårene om årsakssammenheng var vesentlig endret i forhold til lovene av 1946, og at forslaget brøt med alminnelige prinsipper for årsaksvurdering i trygdesammenheng. Trygdeorganene måtte i henhold til forslaget påvise at det åpenbart ikke forelå noen årsakssammenheng (omvendt bevisbyrde). Når

det gjaldt uførhetsgraden på 50 prosent, bemerket komiteen at et økende antall såkalte innsatspersoner etter hvert ville tilhøre høyere aldersgrupper, og at det ville bli stadig vanskeligere å skille alminnelig alderssvekkelse fra uførhet som kunne ha sin årsak i krigspåkjenninger. Komiteen pekte også på at tilleggsloven ikke tok sikte på å gjennomføre en alminnelig *veteran*forsikring (Innst. O. III (1967–1968), 6–7).

Størrelsen på krigspensjonen ble hevet slik at full invalidepensjon varierte fra 19 900 kroner til 31 900 kroner. Det skjedde også en revisjon av etterlattepensjonen. Det nye prinsippet gikk ut på at retten til etterlattepensjon skulle være en følge av at avdøde hadde invalidepensjon, og dermed ikke være betinget av at dødsårsaken kunne føres tilbake til krigsskade. I prinsippet skulle full pensjon for enker være 2/3 av full invalidepensjon. Her forelå imidlertid en rekke presiseringer av enkepensjon blant annet i forbindelse med giftemål (Innst. O. III (1967–1968), 17).

I forbindelse med behandlingen av saken påpekte sosialkomiteen at krigspensjonen i 1946 ble lagt på et høyt nivå etter norske forhold, og at krigspensjonsordningen var tilfredsstillende. Tilleggene hadde i hvert fall i tiden etter 1959 vært høyere enn prisstigningen. Imidlertid hadde pensjonen ligget noe etter utviklingen av reallønningene. Hovedkonklusjonen var at krigspensjonens størrelse etter komiteens vurdering hadde ligget på et tilfredsstillende nivå (Innst. O. III (1967–1968), 1). Det synes i noen grad å være grunnlag for å tolke sosialkomiteens beskrivelse av situasjonen som et svar på den kritikken Stortinget hadde vært utsatt for under behandlingen av krigspensjonsordningen.

STRØM-UTVALGET

Tilleggsloven av 1968 forutsatte at det ble oppnevnt et rådgivende utvalg for krigspensjonssaker, og at det skulle ha som hovedoppgave å gi Rikstrygdeverket råd i behandlingen av krigspensjonssaker etter tilleggsloven. Tre år etter at tilleggsloven trådte i kraft, i 1971, ønsket det rådgivende utvalget å undersøke hvordan loven virket i praksis. Professor Axel Strøm ble bedt om å lede et utvalg som besto av leger, sosionomer og statistikere.¹¹

Utvalget tok sikte på å besvare følgende hovedspørsmål:

- Hadde loven virket slik at den hadde nådd de gruppene som loven var beregnet for?
- Ble lovens bestemmelser om hvem som hadde rett til pensjon, fastsatt riktig den gang loven ble vedtatt?
- Hadde saksbehandlingen i de enkelte sakene vært hensiktsmessig?
- Hvilken virkning hadde tildelingen av krigspensjon hatt for søkeren? (Strøm 1978, 8, 17).

Undersøkelsen ble bredt anlagt og tok blant annet sikte på å studere virkningen av trygdeordningene, selv om det ble innrømmet at tilleggsloven ikke var den best egnede til å kaste lys over et så stort område. Dette skyldtes delvis at pensjonssatsene i krigspen-

sjonsordningen var høye sammenlignet med andre trygder, noe som blant annet hadde sin årsak i at villkårene for pensjonsordningen var krigspåkjenninger, og at ytelsen også i en viss grad hadde karakter av premie eller påskjønnelse for innsats. Dette kunne gjøre tolkningen av resultatene vanskelig. På den annen side utgjorde den gruppen som søkte ytelser etter tilleggsloven en homogen masse, og svært mange hadde samme utdanningsmessige og yrkesmessige bakgrunn. Etter som et stort antall hadde fått avslått sine søknader, var det også mulig å sammenligne tilstanden hos dem som hadde fått pensjon med tilstanden hos dem som hadde fått avslag (Strøm 1978, 18).

Med de relativt klare kriteriene for søknad om krigspensjon som var fastlagt i tilleggsloven av 1968, skulle en tro at de fleste ville få sine søknader innvilget. I 1971 var imidlertid 9 251 søknader behandlet av Rikstrygdeverket, og av disse var 2 494 avslått. Av de 1 000 søkerne som Strøm-utvalget hadde trukket ut, var kravet at det skulle være like mange som hadde fått avslått sine søknader, som hadde fått dem innvilget. Denne utvelgelsen ble gjort av hensyn til sammenligningen mellom de to grupper. I tillegg til det statistiske materialet ble det også foretatt etterundersøkelser ved personlige intervjuer. Av søkerne var kun 2,7 prosent under 50 år. Krigsseilerne var den dominerende gruppen blant søkerne. Helsemessig hadde kun 12 prosent hatt god helse i årene etter krigen, mens kun 8 prosent hadde hatt dårlig helse de første tre årene etter krigsslutt (Strøm 1978, 21–39).

En overvekt av søkere som var under 45 år ved krigens slutt, fikk sine søknader godkjent. De som var eldre enn 45 år i 1945, var i 1968 ikke lengre i yrkesaktiv alder, noe som gjorde at det i 1971 var vanskelig å påvise at de hadde mistet 50 prosent av arbeidsevnen på grunn av krigsskader. Utvalget pekte på at det var en tydelig forskjell mellom de som hadde fått innvilget pensjon, og de som hadde fått avslag. Gjennomgående hadde de med godkjente søknader som gruppe en vanskeligere livssituasjon enn de øvrige. Dette skulle tyde på at loven hadde nådd sin hensikt, nemlig å hjelpe de mest vanskeligstilte. 54,2 prosent av søkerne hadde fått en avgjørelse innen 12 måneder, 38,4 prosent innen to år og de øvrige innen to år. Hovedgrunnen til avslag på søknadene var at søkeren ikke var 50 prosent ervervsufør, eller at vedkommende ikke hadde vært utsatt for "usedvanlig hard påkjønning", slik dette var definert i loven (Strøm 1978, 50, 51).

Utvalgets etterundersøkelser viste at situasjonen hadde bedret seg for 63,7 prosent av dem som hadde fått sin søknad innvilget, mens de øvrige hadde en uendret eller forverret tilstand. I den gruppen som hadde fått sine søknader avslått, var det kun 5,3 prosent som hadde fått en bedre situasjon. Rikstrygdeverkets språkbruk ble også vurdert, og det var klart at mange av søkerne ganske enkelt ikke forsto innholdet i brevet om avgjørelsen, noe som i særlig grad gjaldt dem som fikk avslag. Hele 66,8 prosent av dem som fikk avslag, aksepterte ikke beslutningen. En tredjedel av disse forsto ikke vedtakets form eller språk, mens en tredjedel så vedtaket som en feilvurdering av krigsinnsats/krigspåkjønning (Strøm 1978, 85).

I utvalgets avsluttende vurderinger og kommentarer ble det påpekt visse forhold i

tilleggsloven som hadde skapt uklarheter. Det ene var grensen mellom uberettiget og berettiget fangenskap, hvor uberettiget fangenskap ga anledning til pensjon. Videre ble krigsseiling mellom 1. september 1939 og 8. april 1940 ikke regnet som krigsseiling. Sjøfolk som seilte på kysten ble heller ikke regnet som krigsseilere, og 79 søknader ble av den grunn avslått, til tross for at ca. 15 prosent av den norske handelsflåten over 100 bruttoregister tonn tilhørte hjemmeflåten. I tillegg kom en rekke mindre fartøyer. Sannsynligvis arbeidet ca. 12 000 personer i kortere eller lengre tid i hjemmeflåten. Et vanskelig spørsmål var om deltagelsen i felttoget i Norge i 1940 kom under begrepet "usedvanlig hard påkjenning". Kravene var her blitt satt så vidt høye at kun et fåtall av deltagerne i felttoget fikk sine søknader godkjent. Heller ikke Strøm-utvalget kunne svare på om det var mange som var berettiget til krigspensjon og som av forskjellige grunner hadde falt utenfor.

Utvalgets slutning var: "Det er vårt inntrykk at Tilleggsloven har svart til sin hensikt, *ut fra de forutsetninger som ble lagt til grunn da loven ble utformet*. Men den praktiske gjennomføringen av loven har sviktet på visse punkter." (Strøm 1978, 91-94, 102; Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 212-216).

Rikstrygdeverket påpekte i 1981 i et skriv til Sosialdepartementet at hovedloven av 1946 krevde årsakssammenheng mellom tjenesten eller påkjenningen og den foreliggende lidelsen. Særlig bød det på store problemer å avgjøre om nervøse lidelser skyldtes en hendelse under krigen, eller om den skyldtes medfødte anlegg, opplevelser i barneårene eller opplevelser i de 35 årene som hadde gått siden krigen (Middelthon 1982, 63). Et videre moment her var at krigspensjonene gjennomgående var gunstigere enn andre pensjonsordninger og derfor mer attraktive enn andre aktuelle pensjonsordninger.

Veteranorganisasjonene, ikke minst Krigsinvalidforbundet, var etter hvert blitt sterke stemmer i kampen om å bedre krigspensjonistenes kår. Etter forslag om en rekke forbedringer i lovverket, foretok Sosialdepartementet i mars 1980 en del endringer. Hovedsaken var at de tre nederste pensjonsgrunnlagskategoriene ble sløyfet, at det ble gitt adgang til kapitalutløsning til boligformål til etterlatte, og at samordningen av pensjonene når begge ektefellene hadde krigspensjon, ble opphevet. Dette innebar at pensjonsgrunnlagskategoriene 3 200 kroner, 4 000 kroner og 5 000 kroner ble sløyfet. De som tidligere hadde hatt pensjonsgrunnlag 3 200 kroner og 4 000 kroner, fikk en pensjon tilsvarende lønnstrinn 10 i staten som pensjonsgrunnlag. Dette var tilsvarende "minstepensjon" i Statens Pensjonskasse. Minstepensjon i Statens pensjonskasse hadde i 1987 steget til lønnstrinn 12. Dette ble i 1987 også gjort gjeldende for krigspensjonister. Pensjonsgrunnlag på 5 000 kroner ble erstattet med det høyere grunnlaget på 6 000 kroner. Etter en avgjørelse i Trygderetten ble det også opprettet et nytt pensjonsgrunnlag på 9 000 kroner (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 246; St.prp. nr. 136 (1978-1979)). Kravet fra krigspensjonistorganisasjonene var som tidligere at alle burde ha et felles pensjonsgrunnlag på 10 000 kroner, som etter samordningen med Statens lønssystem i 1964 tilsvarte pensjonsgrunnlaget til en byråsjef i staten. Departementet

sto på det prinsipielle standpunkt at erstatning av krigsskader måtte fastsettes i forhold til det inntektstap det ble antatt at den enkelte ville ha hatt, og Stortinget sa seg enig med departementet.

Kriginvalideforbundet fremmet en rekke andre krav som kun ble kommentert relativt kort av departementet. De viktigste av disse vil vi komme tilbake til i gjennomgangen av Ihle-utvalgets innstilling (Ot.prp. nr. 33 (1979-1980), 1-24; Innst. O. nr. 74 (1979-80), 1-15; Ot.prp. nr. 6 (1987-88), 1).

En tallmessig oppgave viste at antallet invalidepensjonister i 1980 var anslått til 11 625, derav 3 275 etter militærloven og 8 350 etter sivilloven. Antallet etterlattepensjonister ble anslått til 6 425, derav 1 325 etter militærloven og 5 100 etter sivilloven. I 1979 ble til sammen 522,9 millioner kroner utbetalt i krigspensjon. Til dette kom i overkant av 100 millioner i pensjoner til de samme pensjonistene over folketrygden (Ot. prp. nr. 33 (1979-80), 2).

EN RUNDE TIL – OG ENDA EN

Selv om man ved inngangen til 1980-tallet hadde løst en rekke av spørsmålene knyttet til krigsdeltagere som hadde pådratt seg skader, var det stadig spørsmål som de forskjellige krigsdeltagerforeningene mente var uløst. Ett var spørsmålet om godtgjørelse til Marinens personell fra annen verdenskrig, på linje med *ex-gratia*-utbetalingen til krigsseilerne. Et annet var spørsmålet om kompensasjon for tapt/reduert arbeidsfortjeneste og pensjonsrettigheter etter krigen på grunn av krigsskader. Endelig kom spørsmålet om justeringer av eksisterende pensjonsordninger for krigsdeltagere.

Marinens krigsseilerforening hadde i 1974 tatt opp spørsmålet om en engangsgodtgjørelse til Marinens krigsseilere, på linje med den som var tilkjent handelsflåtens krigsseilere. Saken ble avvist av regjeringen i februar 1975, og igjen i 1978. I juli 1981 fant imidlertid Brundtland-regjeringen at tiden var inne for å sette ned et bredt sammensatt utvalg for å drøfte spørsmålet om Marinens krigsseilere, samt andre problemstillinger knyttet til krigspensjonsordningen. Noe av bakgrunnen for utvalget var medieoppslag rundt avdukingen av krigsseilermonumentet på Bygdøy i september 1980, der betydelige deler av Marinens krigsdeltagere ikke ville delta fordi saken om *ex-gratia*-utbetalingen til Marinens personell ikke var løst. Forsvarsministeren lovet at et utvalg skulle se nærmere på spørsmålet, og avdukingen av monumentet gikk som planlagt (Luihn 1990, 173, 174). Utvalget ble nedsatt 28. september 1981 med stortingsrepresentant Geirmund Ihle som leder.¹² Ihle-utvalget fikk som mandat "å vurdere om det bør foretas justeringer i trygde- og pensjonsordningene for krigsdeltagere, og om det er riktig og/eller mulig å utbetale en ekstra godtgjørelse for ulike former for krigsinnsats." I drøftingen av mandatet ble det fastslått at tre hovedspørsmål skulle vurderes: Det ene var *ex-gratia*-utbetaling til Marinens krigsdeltagere, det andre var eventuell ordning med kompensasjon for tapt/reduert arbeidsfortjeneste og tapte pensjonsrettigheter, og det tredje var justeringer av eksisterende trygde- og pensjonsordninger for krigsdeltagere. Etter henstilling fra Ma-

rinens krigsseilerforening ble det første spørsmålet behandlet som en egen sak, og innstilling ble levert 19. oktober 1982. Utvalget foreslo at *ex-gratia*-utbetaling for dette personellet ikke burde skje. Saken ble heller ikke fulgt opp av regjeringen eller Stortinget (Ihle-utvalget, 8; Ot.prp. nr. 82 (1984-1985), 3; Innst. O. nr. 69).

Krigsdeltagernes organisasjoner, som var representert i utvalget, fremmet åtte krav som de mente dekket de spørsmålene som utvalget burde drøfte. Kravene dannet mønster for utvalgsinnstillingen, og for øvrig også for den senere odelstingsproposisjonen.

Et sentralt spørsmål gjaldt pensjonsgrunnlaget. Organisasjonene var opptatt av å heve dette grunnlaget, og foreslo et pensjonsgrunnlag på 10 000 kroner. Organisasjonene mente at det over tid hadde opparbeidet seg et betydelig etterslep, og at pensjonsgrunnlaget burde knyttes opp til en bestemt stillingskategori, slik at også pensjonistene ville følge med ved eventuelle oppnormeringer. Utvalgets flertall, representantene fra de offentlige organene og lederen, sluttet seg ikke til forslaget om et felles pensjonsgrunnlag tilsvarende det som gjaldt for byråsjefer i statens lønnsregulativ. Flertallet fremholdt at krigspensjon i hovedsak var forutsatt å være en kompensasjon for den arbeidsinntekt som vedkommende krigspensjonist ville ha hatt i arbeidslivet. Et differensiert pensjonsgrunnlag var derfor naturlig etter flertallets syn. Flertallet var imidlertid enig med mindretallet i at krigspensjoneringen burde justeres i takt med det alminnelige lønnsnivå. Regjeringen sluttet seg i hovedsak til utvalgets syn, men gikk inn for at det nederste pensjonsgrunnlaget på 7 500 kroner for gruppe 1-pensjonistene, ble strøket. Spesielt underordnede sjøfolk nøt godt av denne endringen (Ihle-utvalget, 51-58; Ot.prp. nr. 82 (1984-1985), 2-4 Innst. O. nr. 69 (1984-1985), 3).

Et annet viktig spørsmål gjaldt tolkningen av visse bestemmelser i lovene om krigspensjonering fra 1946 og tilleggsloven av 1968. Spørsmålet om bevis for årsakssammenheng, som skulle legges til grunn ved søknad om krigspensjon, hadde vært oppe en rekke ganger tidligere. Det ble nå oppnådd enighet om at en kjennelse i Trygderetten hadde klargjort hvordan hovedlovene av 1946 var å forstå på dette punktet. I tilleggsloven var begrepet "organisert" i forbindelse med virksomhet rettet mot okkupasjonsmakten, problematisk. Dette hadde ført til at personer som ellers ut fra sin innsats burde ha vært tilkjent krigspensjon, hadde fått avslag. Begrepet burde derfor gå ut av lovteksten. Begrepet "usedvanlig hard påkjenning" hadde også skapt uklare grensetilfeller. Her burde det i større grad tas hensyn til den enkeltes evne til å tåle påkjenninger i forståelsen av begrepet. Organisasjonene var imidlertid fornøyd med nevnte kjennelse fra Trygderetten, og fremmet ikke spesielle forslag. Utvalget sluttet seg enstemmig til forslaget om å stryke begrepet "organisert" i tilleggsloven. Dette ble fulgt opp av regjeringen og Stortinget (Ihle-utvalget, 79-89; Ot.prp. nr. 82 (1984-1985), 4-5; Innst. O. nr. 69 (1984-1985), 4).

Videre behandlet Ihle-utvalget spørsmål knyttet til enkepensjoner, samordning og normert pensjonsgrunnlag. Organisasjonene foreslo at enkepensjonen skulle utgjøre 75 prosent, og ikke 2/3 av avdødes fulle invalidepensjon. Dette ville blant annet føre til at graderingen av enkepensjonen falt bort, selv om enkens avdøde ektefelle hadde en lavere

delpensjon. Flertallet pekte på at enkepensjonen lå på et relativt høyt nivå sammenlignet med enker som kun hadde enkepensjon fra folketrygden. Mindretallet hevdet på sin side at bakgrunnen for pensjon til krigsenkene var en helt annen enn for andre enker, og at sammenligningen dermed ikke var relevant. Krigsenkene hadde vært utsatt for store påkjenninger under krigen, og for mange hadde belastningene fortsatt inn i etterkrigstiden. Flertallet foreslo ingen endringer i enkepensjonen, noe heller ikke regjeringen gjorde. Det ble fra regjeringens side pekt på at Stortinget i 1980 hadde forhøyet minste enkepensjon til 2/3 av full pensjon mot tidligere 50 prosent av full pensjon. Samordning av forskjellige typer pensjon kunne medføre problemer, og mindretallet i utvalget pekte spesielt på at menerstatninger ikke burde gjøres til gjenstand for samordning. Her var det også et spørsmål om praktisering av lovverket. Utvalget kom til det resultat at spørsmålet om endringer av samordningsloven falt utenfor utvalgets mandat, noe departementet var enig i. Når det gjaldt spørsmålet om normert pensjonsgrunnlag, gikk mindretallet i utvalget inn for et felles grunnlag på 10 000 kroner, mens flertallet ble stående ved at kun nederste grunnlag i gruppe 1, 7 500 kroner, skulle fjernes til fordel for 8 000 kroner. Departementet og Stortinget så seg enig i dette, men sosialkomiteen forutsatte at det måtte skje en gradvis avvikling av de ulike pensjonstrinnene for innsats- og overgrepgrupper (Ihle-utvalget, 90-121; Ot.prp. nr. 82 (1984-1985), 5-7; Innst. O. nr. 69 (1984-85), 2-3).

Et annet tema som ble behandlet av Ihle-utvalget, var spørsmålet om en mulig kompensasjonsordning for veteraner som hadde sakkert akterut i det sivile liv etter krigen. Organisasjonene påpekte at det forelå en antagelse om at personer som under krigen hadde vist både initiativ og pågangsmot, sakkert akterut i det sivile livet etter krigen grunnet de påkjenningene de hadde vært utsatt for. Organisasjonene var innforstått med at ordningen ikke lot seg innpasse i det ordinære trygde- og pensjonssystemet, men argumenterte for at ordningen kunne dekket over det ordinære statsbudsjettet. Flertallet var enig i at det var sannsynlig at det i etterkrigstiden kunne ha vært en rekke krigsdeltagere som hadde sakkert akterut i det sivile liv, fordi deres engasjement i motstandskampen forsinket eller hindret utdanning, eller reduserte mulighetene for avansement. Utvalgets flertall fant det ikke praktisk gjennomførbart å få etablert et regelverk som på en rettferdig og fyllestgjørende måte kunne fange opp de aktuelle tilfellene. Departementet viste til at Stortinget så sent som i 1980 hadde behandlet spørsmålet, og at kravet den gang var blitt avvist, blant annet med den begrunnelsen at en fullt utbygd ordning for alle innsatsgrupper ville ha innebåret en ren veteranpensjonsordning. Det ble også lagt til grunn at ordningen bare ville ha flyttet grensen for en eventuell urett.

Et siste hovedtema gjaldt spørsmålet om krigstjenesten skulle regnes som pensjons-givende tjenestetid for pensjon fra Statens pensjonskasse. Organisasjonene krevde at alle som deltok aktivt i motstandskampen, skulle få innsattstiden medregnet i pensjonsansienniteten ved beregning av pensjon fra Statens Pensjonskasse, uten hensyn til om de etter krigen trådte inn i statens tjeneste. Flertallet viste til at det var eksempler på at

personer som hadde deltatt under krigen, hadde fått godtgjort sin tjeneste som ansien- nitetsgivende i Statens pensjonskasse, blant annet i en sak som var tatt opp av Krigs- befalslaget. Bakgrunnen var at de gjeldende bestemmelsene førte til at krigsbefalet kom dårligere ut pensjonsmessig enn andre. Flertallet gikk imidlertid ikke inn for organisasjo- nenes forslag, noe heller ikke departementet gjorde (Ihle-utvalget, 122-128; Ot.prp. nr. 82 (1984-1185), 7; Innst. O. nr. 85 (1984-1985), 2).

Selv om svært mange av organisasjonenes krav ikke ble tatt til følge, ble en viktig forbedring og en viktig lovnad oppnådd. Alle med pensjonsgrunnlag på 7 500 kroner fikk et nytt og høyere pensjonsgrunnlag på 8 000 kroner. Dermed ble et stort antall underordnede sjøfolk gitt høyere pensjon. Lovnaden var at Stortinget ønsket at pensjons- grunnlaget for alle etter hvert skulle settes til 10 000 (Innst. O. nr. 85 (1984-1985), 2). Dette var imidlertid en lovnad som viste seg vanskelig å etterkomme. I 1991 ble det innført et nytt pensjonsgrunnlag på 8 500 kroner til erstatning for grunnlaget på 8 000 kroner. Å overføre alle krigspensjonistene til det høyeste grunnlaget, ville medføre ca. 100 millioner kroner i merutgifter per år. Antallet krigspensjonister var i 1991 17 500 personer, mens antallet i 1980 var 18 050. I 1994 ble det laveste pensjonsgrunnlaget fjernet. Begrunnelsen var at krigspensjonistene 50 år etter krigens slutt, og etter at de fleste var kommet i vanlig pensjonsalder, ønsket et likere pensjonsgrunnlag. 4 173 per- soner hadde det høyeste grunnlaget fra før, mens 11 479 fikk bedret sin pensjon. For- skjell i årlig pensjon var på ca. 8 000 kroner (Ot.prp. nr. 5 (1991-1992), 26; Innst. O. 15 (1991-1992), 20; Ot.prp. nr. 3 (1995-1995), 5). I 1990 bestemte Stortinget at 20 prosent av pensjonen var å betrakte som menerstatning og dermed unntatt fra skatt.

Etter endringene av krigsinvalidelovverket i 1968, hadde kravet om "usedvanlig hard påkjenning" blitt et viktig kriterium for tilkjennelse av krigspensjon. Endringene var i 1968 ment å være en liberalisering i forhold til tidligere praksis, men Stortinget mente at det måtte utferdiges klare retningslinjer for hvilke krav som gjaldt. Etter hvert kom det krav fra grupper som falt utenfor retningslinjene, men som mente at de hadde vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger. Eksempel på slike var personell fra 2. Bergkompani som ble satt inn i Øst-Finnmark i 1944, Flyvåpenets bakkemannskaper på kontinentet under krigen og deltagerne i kampene ved Narvik i 1940. Sosialkomiteen hadde i 1985 uttalt at retningslinjene her måtte praktiseres med lempe, og pekte på grenselosene som et aktuelt eksempel. I 1987 tok Sosialdepartementet opp spørsmålet, og påpekte at Riks- trygdeverkets praksis hadde blitt mer liberal med årene, særlig etter kjennelser av Tryg- deretten. Disse kjennelsene måtte medføre at alt personell fra 2. Bergkompani ble gitt rett til krigspensjon (Ot.prp. nr. 6 (1987-1988), 1-4; Innst. O. nr. 2 (1987-1988), 2).

EITINGER-UTVALGET

Den 17. juni 1986 tok Rikstrygdeverket igjen opp de voksende problemene med prak- tiseringen av krigspensjonslovgivingen. Hovedproblemet var å praktisere årsakskravene i lovene fra 1946 og kravene til påkjenning/innsats i tilleggsloven av 1968. Dette hadde

medført at saksbehandlingstiden ble uakseptabel lang. Rikstrygdeverket fant det derfor nødvendig å revidere lovverket, slik at hovedlovene av 1946 ble opphevet og tilleggsloven av 1968 utvidet til i prinsippet å omfatte alle grupper som hadde hatt en så vidt sterk påkjenning at det var rimelig å vente senvirkninger. Sosialdepartementet fant ikke å kunne gå inn for en omfattende revidering av krigsinvalidelovgivingen, men var enig i at noe måtte gjøres for å møte de problemene Rikstrygdeverket sto overfor. Rikstrygdeverket fikk derfor i oppdrag å nedsette en arbeidsgruppe for å komme med forslag til endringer. Denne gruppen ble nedsatt høsten 1986 og avga sin innstilling i 1988.

Arbeidsgruppen ble ledet av professor Leo Eitinger. Bortsett fra professor Lars Weisæth var de øvrige representantene fra Rikstrygdeverket. Arbeidsgruppens mål var å komme frem til en forenklet praksis i tolkningen av kravet om årsakssammenheng ved psykiske lidelser. Det var videre en forutsetning i arbeidsgruppen at skjønn så langt som mulig skulle knyttes til konkrete krigspåkjenninger eller krigsinnsats.

Det var spesielt fem grupper med krigsdeltagere som delvis hadde falt utenfor de krav som var fastsatt i tilleggsloven av 1968. Det var deltagerne under felttoget i Norge våren 1940, bakkemannskapene for Flyvåpenets operasjoner på kontinentet, personellet i 2. Bergkompani i Finnmark, deltagere i illegal motstandsvirksomhet og personer som hadde vært i fangenskap i Norge.

Dersom påkjenningen under tjeneste/fangenskap hadde ligget over et bestemt nivå, og søkeren hadde et sykdomsbilde som var forenelig med psykiske senskader, skulle årsakssammenhengen ansees oppfylt. Evalueringen skulle knyttes til *graden av påkjenning hos de enkelte gruppene* av krigsdeltagere og fanger. Praksisen ble godkjent av Sosialdepartementet og betydde en betydelig forenkling for Rikstrygdeverket som skulle forvalte lovverket (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 86–94).

Eitinger-utvalget gikk gjennom lovverket, den medisinske bakgrunnen og operasjonene i 1940. Det satte som den første og viktigste betingelse for at en person kunne få varige traumatiske forstyrrelser av psykisk art, at vedkommende har "vært utsatt for en ekstremt belastende hendelse som er så vidt rystende at et menneske vil reagere tydelig". Eksempler fra det sivile liv kunne være katastrofebrann, flyulykker, ulike naturkatastrofer, voldtekt, gisseltaking og lignende. Dette er situasjoner hvor trusselen er stor og uomtvistelig. Eitinger-utvalget påpekte at for soldater er avdelingenes tap og påkjenninger av vesentlig betydning.

Følgende stressfaktorer ble vurdert å være blant de viktigste:

- avdelingen har hatt et stort antall falne eller alvorlig sårede (fem prosent eller mer)
- avdelingen har vært involvert i intens nærstrid
- avdelingen har vært utsatt for langvarig (flere døgns) tjeneste uten søvn og hvile
- avdelingen har vært utsatt for vedvarende artilleriild
- alvorlig svikt hos befalet – for eksempel at soldatene har fortsatt å kjempe etter å ha blitt latt i stikken – eller andre demoraliserende kommandoforhold

- avdelingen har vært utsatt for andre sterke belastninger, eksempelvis synet av et stort antall drepte eller sårede, fluktpreget retrett, påtvunget passivitet, terrorhandlinger etc. (NOU 1989:12 vedlegg 11).

Andre stressopplevelser for personellet kunne være dårlig informasjon, mangel på forsyninger og elendige hygieniske forhold. Langvarig illegalt arbeid kunne dessuten ha innebåret alvorlig psykisk press.

Tilleggsloven av 1968 hadde forutsatt at kriteriet for usedvanlig hard påkjenning bare unntaksvis ville være oppfylt når det gjaldt deltagere fra felttoget i Norge i 1940. Begrunnelsen var at påkjenningene var kortvarige og at det derfor måtte stilles desto større krav til intensiteten for at den skulle kunne betraktes som usedvanlig hard. Det var det rådgivende utvalget som ble opprettet i forbindelse med tilleggsgloven, som ga Rikstrykdeverket råd om hvorvidt kriteriene var oppfylt. Sakene ble vanligvis individuelt behandlet, og gruppegodkjennelse forekom bare i mindre utstrekning. Opprinnelig omfattet dette bare overlevende og etterlatte etter panserskipene *Eidsvold* og *Norge*. En tilsvarende praksis ble senere lagt til grunn for 1. bataljon/IR 12 ("Trønderbataljonen") etter en anke i Trykderetten i 1972. Senere, i 1991 og 1992, kom tilsvarende avgjørelser for henholdsvis 2. bataljon/IR 15 i Hålogaland lagmannsrett og for Hegra fort i Frostating lagmannsrett. Som påpekt av Eitinger-utvalget foregikk det dessuten en viss generell lempning i kravene til usedvanlig hard påkjenning i årene etter 1968, ikke minst som følge av de ovennevnte uttalelsene fra Stortingets sosialkomité.

Eitinger-utvalget vurderte også andre avdelinger, fangekategorier og spesielle begivenheter opp mot kriteriene for gruppegodkjennelse. Dette førte til et omfattende arbeid, hvor blant annet de enkelte avdelingene ble vurdert helt ned på bataljons- og - til dels - kompaninivå. Eitinger-utvalget anså en rekke avdelinger fra felttoget i 1940 for å være i en risikogruppe med hensyn til psykiske senskader. En nærmere redegjørelse finnes i Ottar Volds bok *Felttoget 1940 - avdelingenes påkjenning og tap* (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 109-124).

Noe over 55 000 nordmenn deltok under felttoget i Norge. Arbeidsgruppen var av den oppfatning at det overveiende flertallet av deltakerne ble utsatt for små eller moderate påkjenninger, og at det ikke kunne sies å foreligge noen generell presumsjon for psykiske senvirkninger. En del avdelinger hadde imidlertid en belastning på et nivå som tilsa slik presumsjon, og det ble anslått at det til sammen dreide seg om maksimalt 8 000 personer.

Det har vært stilt spørsmål ved utvalgets liste over hvilke avdelinger som hadde vært utsatt for særlige belastninger (NOU 1989: 12, vedlegg 2, s. 52). Listen bygger imidlertid ikke på en vurdering av den militære innsatsen som sådan, men på hvor store skader en avdeling ble påført, primært i form av døde og sårede og andre gjennomrystende hendelser, og på hvordan dette virket inn på personellet i forhold til senskader. De norske landstyrkene i Sverige, Storbritannia og Canada gjorde ikke aktiv krigstjeneste i

tilleggslovens forstand. I en rekke tilfeller var det imidlertid større tvil om hvorvidt avdelinger kom inn under begrepet usedvanlig hard påkjenning. Dette gjaldt blant annet 2. Bergkompani i Finnmark, bakkeavdelingene for de norske flystyrkene på kontinentet i 1944-45 og en rekke mindre enheter (NOU 1989: 12, vedlegg 11; Eitinger-rapporten 92-93, 110-113).

ØYGARD-UTVALGET OG ALTA BATALJON

Personellet i Alta bataljon ble ikke regnet blant de gruppene som hadde vært utsatt for en usedvanlig hard påkjenning. Dette førte til misnøye, og Alta bataljons veteranforening var av den oppfatning at bataljonens påkjenninger hadde vært større enn det utvalget hadde kommet frem til. Veteranforeningen mente blant annet at bataljonens tap var større enn det som fremgikk av offisielle historieverker, og innvendte også at utvalget ikke hadde lagt vekt på de relativt harde oppvekstvilkårene i Finnmark, noe som ifølge foreningens talsmenn kunne ha medført at personellet i avdelingen hadde tålt påkjenningene under felttoget bedre enn soldater fra Sør-Norge. Saken ble reist i Stortinget både i 1993 og 1994 uten resultat. Veteranforeningen ga seg imidlertid ikke, og i 1997 ble det satt ned et utvalg under ledelse av pensjonert fylkeslege Kolbjørn Øygard. Utvalgets mandat var å vurdere om det historiske materialet var så riktig og fullstendig som mulig, og om det forelå opplysninger som kunne rokke ved grunnlaget for Eitinger-utvalgets rapport. Videre skulle konklusjonen vurderes i lys av nyere medisinske forskningsresultater omkring psykiske senskader (NOU 1998: 12, 7-8, 11-12).

Utvalget iverksatte en helseundersøkelse av de gjenlevende veteranene fra Alta bataljon som var bosatt i Vest-Finnmark. Undersøkelsen skulle danne grunnlag for å avdekke eventuelle spor av krigsskade av fysisk og særlig psykisk art. I praksis ledet undersøkelsene til at det ble fremmet krav om ny vurdering av et betydelig antall søknader som tidligere var avslått, samtidig som det kom inn en del nye søknader. Det ble også foretatt en statistisk undersøkelse av den gjennomsnittlige levealderen for de tidligere medlemmene av bataljonen, som i sin tur ble sammenlignet med andre menn i samme aldersgruppe. Det ble ikke påvist noen sikre forskjeller i dødeligheten. Utvalget fant det også rimelig å se på deltagerens samlede påkjenninger under krigen og okkupasjonen, og ikke kun begrense seg til selve felttoget i 1940. Både tvangsevakueringen og "huleboertilværelsen" for dem som ble igjen i Finnmark ble i denne sammenhengen trukket inn. Her viste det seg at en stor del av veteranene hadde blitt utsatt for større eller mindre belastninger, som etter all sannsynlighet hadde bidratt avgjørende til at diagnosen PTSD kunne stilles hos enkelte av de undersøkte. Forholdene i Finnmark etter krigen var også meget harde, med en nedbrent landsdel som skulle gjenoppbygges. Dette var imidlertid et forhold som det ikke var mulig å ta hensyn til i krigsinvalidelovgivningen.

Utvalget konkluderte med at det var gjort funn som nyanserte og til en viss grad justerte det grunnlagsmaterialet som Eitinger-rapporten hadde bygget på. Det var imidlertid ikke gjort funn som gjorde det rimelig å avvise hovedkonklusjonene i Eitinger-rapporten.

I lys av den nyeste forskningen om psykiske senskader fant utvalget ikke holdepunkter for å konkludere med at Alta bataljon under kampene i 1940 var utsatt for belastninger som kunne gi generelt grunnlag for psykiske senskader. Derimot avdekket utvalget at en stor del av deltagerne i Alta bataljon var utsatt for ulike former for tilleggsbelastning utover de påkjenningene som fant sted under kampene i 1940. Dette innebar at utvalget mente at pensjonsforvaltningen burde kunne anvende den samme "presumsjonsvurdering" som Eitinger-utvalget la opp til.

Øygard-utvalgets arbeid med Alta bataljon var den siste av de store utredningene av spørsmålet om erstatning og trygd til krigsdeltagere fra annen verdenskrig. De fleste problemer var etter hvert løst, om ikke alltid til full tilfredsstillelse for de involverte. Myndighetene hadde imidlertid i økende grad vist vilje til å forstå veteranenes utfordringer, og gått inn med betydelige midler for å bøte på vanskelighetene. I 1999 vedtok Stortinget at det kun skulle være ett pensjonsgrunnlag – det høyeste. I år 2000 utgjorde pensjonen 217 620 kroner per år. Etter 54 år var kravet etterkommet og saken løst.

NORDMENN I JAPANSK FANGENSKAP

Stillehavskrigen hadde vært fjern sett med norske øyne. 900 nordmenn satt imidlertid i japansk fangenskap, inkludert 392 sjøfolk. Sjøfolkene fikk erstatning på linje med de andre krigsseilerne, men de øvrige var norske statsborgere som hadde vært bosatt i japanskokkupert område av forskjellige grunner og som dermed falt utenfor de etablerte erstatningsordningene. I fredsavtalen med Japan i 1951 fraskrev Norge og de øvrige allierte seg retten til erstatninger, i praksis også sivilrettslige erstatningskrav. De berørte personene var også i betydelig grad spredt over hele verden. I 1999 tok imidlertid en gruppe stortingsrepresentanter opp spørsmålet om erstatning til Japan-fangene. Stortinget ba på denne bakgrunn regjeringen om å vurdere alternative forslag til en erstatningsordning. Regjeringen antok at det ville være mellom 200 og 350 søknadsberettigede, og foreslo en *ex-gratia*-erstatningssum på 100 000 kr per stønadsberettiget person, noe som også ble resultatet (St.pr. nr. 67 (2000–2001), 2, 10–11; Innst. S. nr. 255 (2000–2001)).

KRIGSPENSJONENE I TALL

Det anslås at ca. 200 000 nordmenn gjorde krigstjeneste eller deltok i ulike former for motstandsvirksomhet i årene 1940–45. Av disse har til sammen ca. 58 000 søkt om krigspensjon i forskjellige former. I 1946 hadde 5 307 personer invalidepensjon og 3 399 enkepensjon. Tjue år senere hadde disse tallene endret seg til 2 499 og 2 454. Som et resultat av tilleggsloven av 1968 hadde tallene for invalidepensjonerte i 1975 økt til 10 637, og personer med enkepensjon til 5 247. I 1995 var antallet krigspensjonister redusert til 7 590, mens antallet enker med pensjonsrettigheter var økt til 6 974. I 2008 var antallet krigspensjonister 2 655 og enker/etterlatte med krigspensjon 4 980 (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 242; <http://nav.no/systemsider/krigspensjon>).

Veteranorganisasjonene påviste at pensjonene sakkert akterut i forhold til den all-

menne velstandsutviklingen og at inflasjon spiste opp mye av pensjonen. Tiltak mot denne utviklingen ble truffet ved at pensjonsytelsene ble knyttet til ytelsene i Statens pensjonskasse, og i 1986 ble det lagt inn ytterligere en reguleringsmekanisme for å sikre nivået på pensjonene. Stortinget bestemte i 1986 at pensjonene skulle reguleres i samsvar med reguleringen av folketrygdens grunnbeløp (Ot.prp. nr. 68 (1985–1986)).

Dersom man vurderer pensjonsnivået for hele perioden ser det ut til at det var de pensjonistene med lavest pensjonsgrunnlag som kom best ut av det. I 1946 var differansen mellom høyeste og laveste trinn 37,3 prosent, mens det i 1994 var 6,85 prosent. Fra 1999 var det kun ett pensjonsnivå. Pensjonsnivået varierte en god del dersom vi sammenligner med lønnsnivået for norske industriarbeidere. Det var en klar relativ nedgang frem til 1959, og deretter en betydelig økning i tiden frem til 1968. Senere var det en viss nedgang, men fra 1987 fant det sted en stabilisering i forhold til industriarbeiderløningene. Det har også kommet skattemessige tiltak i form av klassefradrag. I forbindelse med Ihle-utvalget ble det i 1984 foretatt beregninger som viste at pensjonister med full krigspensjon hadde en disponibel inntekt som var minst på høyde med en gjennomsnittlig industriarbeider (Eitinger, Wold og Weisæth 1995, 246–251).

NASJONALHJELPENS FOND FOR KRIGENS OFRE

Var Norge militært uforberedt på krig i 1940, var det sivile samfunn minst like uforberedt. Feltoget i 1940 rammet mange mennesker på en måte som hadde vært nærmest utenkelig i Norge, og på forhånd var det truffet få tiltak som var egnet til å avhjelpe den situasjonen som nå oppsto. For Administrasjonsrådet, som ble nedsatt av Høyesterett, ble det en hovedoppgave å begrense de menneskelige og materielle tapene mest mulig.

Opgaven krevde en leder med spesielle egenskaper, som samtidig nøt bred tillit i det norske samfunnet. En slik leder fant man i professor Johan Holst, som blant annet hadde vært sjef for Hærens sanitet under feltoget (Ottosen 1997, 10–11). Holst ble utnevnt til leder for Nasjonalhjelpen til de Skadelidte Distrikter, og til å skjøtte det daglige arbeidet ble det etablert et fellesutvalg med en rekke underutvalg sentralt og lokalt for å ta seg av innsamling av penger og gaver og fordeling av gavene lokalt. I hver kommune ble det etablert lokalkomiteer, slik at støtten kunne fordeles der det trengtes. Store innsamlinger ble iverksatt, og som et eksempel ble det i Oslo sommeren 1940 innsamlet 10 000 kolli med klær og 47 jernbanevogner med møbler. Den første forsendelsen gikk til Kristiansund 15. juni 1940. Etter avsettelsen av Administrasjonsrådet og oppnevnelser av de kommissariske statsrådene i september 1940, overtok okkupasjonsmakten kontrollen med Nasjonalhjelpen.

Lokalt kom Nasjonalhjelpen, i stor grad uavhengig av den sentrale ledelse, til å ta seg av en rekke oppgaver i tiden som fulgte. Over 2 500 fanger som ble sluppet ut av tyske fengsler, ble hjulpet med penger til hjemreise. Pårørende til sjømenn som seilte ute, kom i en vanskelig situasjon når det ikke lengre var mulig å overføre penger utenfra. Sjømannshjelpen, som mellom 1943 og 1945 utelukket ble finansiert med svenske gavemidler,

hjalp sjømannsfamiliene med penger. Tross mange vanskeligheter fra nazistisk side, var den samlede månedlige utbetalingen fra Sjømannshjelpen på 800 000 kroner. Svenska kyrkan i Oslo startet tidlig med utdeling av matvarer til skoleungdom. Dette tiltaket skulle etter hvert vokse seg stort, og i 1945 var det bespising på 1 200 forskjellige steder. 165 000 norske barn fikk smake "svenskesoppan" i løpet av krigsårene (RAPA 1007, serie Z, eske 50).

Etter krigen ønsket samlingsregjeringen at hjelpeapparatet som Nasjonalhjelpen hadde bygget opp, skulle tre i funksjon så snart som mulig. På kort tid var det mulig å stable Nasjonalhjelpen på bena igjen. Kristian Ottosen, Nasjonalhjelpens siste styreleder, skriver at "Fra og med frigjøringsdagene i 1945 ble Nasjonalhjelpen et av norske myndigheters viktigste instrumenter i arbeidet med å lege de sår som krigen hadde skapt." (Ottosen 1997, 24).

Ved siden av å reorganisere Nasjonalhjelpen, sto tre viktige oppgaver og ventet. Den ene var å yte engangsstønad til politiske fanger og flyktninger i en overgangstid, inntil de kunne få den erstatning og ytelse fra stat eller arbeidsgiver som de hadde krav på. Den andre oppgaven var å fordele varekvanta som kom fra Danmark og Sverige i form av gavepakker. Den tredje oppgaven var den såkalte landsinnsamlingen til krigens ofre.

Sammen med Gjenreineringsdirektoratet for gjenoppbyggingen av Nord-Troms og Finnmark, kom Nasjonalhjelpen til å spille en viktig rolle i det omfattende arbeidet som myndighetene sto foran i nord. Her trengtes alt, fra alminnelig verktøy til husdyr. En skjønnsmessig oppgave viste at det trengtes 6 885 trillebærer, 5 880 høygafler og 2 600 slipestener, for å nevne noe. Reorganiseringen gikk raskt, og i løpet av sommeren var det stablet på bena en sentraladministrasjon i Oslo, fylkesnemnder i hvert fylke og kommunale utvalg i alle landets 745 kommuner. Organisasjonen fikk også nytt navn: Nasjonalhjelpen til frihetskampens ofre.

Etter hvert som gjenreisningen etter krigen ble gjennomført, opphørte deler av virksomheten til Nasjonalhjelpen, men samtidig hadde institusjonen en særskilt forpliktelse vis-à-vis krigens ofre, det vil si inntil den siste krigsinvaliden var gått bort. Organisasjonen som skulle ta seg av de langsiktige oppgavene, ble etablert i form av en stiftelse med navnet Nasjonalhjelpens Fond for krigens ofre. Fondets grunnkapital var midler fra det såkalte landslotteriet, som ble gjennomført like etter krigen. Salg av H-7-nålen, frimerker med tilleggsverdi og en rekke andre tiltak skaffet midler til Nasjonalhjelpen. Fondets grunnkapital ble på 104 millioner kroner – alt sammen innsamlede midler. I 1948 var dette et meget stort beløp, i dagens pengeverdi nærmere 2 milliarder kroner (Ottosen 1997, 30–33). Fondets hovedaktivitet var kuratorvirksomheten, spesielt etter innføringen av tilleggsloven av 1968, som førte til at et stort antall krigsofre kunne gjøre sine krav gjeldende. Disse trengte råd og hjelp for å få fremmet sine saker, inkludert bistand til å fremskaffe nødvendig dokumentasjon. Nasjonalhjelpen hadde på 1970-tallet et kuratorapparat på 36 personer i hel- eller halvdagsstillinger. Nasjonalhjelpens Fond for krigens ofre ble nedlagt 31. desember 2001 (RAPA, 1008, serieY, eske 0002Z).

NORTRASHIPS SJØMANNSFOND

Spørsmålet om Nortraships sjømannsfond var reelt sett ikke en del av arbeidet med krigspensjonene, men i den offentlige debatten om veteranene ble de to sider av samme sak. Kjernen i striden om Nortraships sjømannsfond var spørsmålet om fondets midler var tilbakeholdt hyre som sjøfolkene hadde rett til å få utbetalt, eller om fondet var et sosialpolitisk tiltak for krigsseilere finansiert via Nortraship. Striden skiller seg derfor ut fra spørsmålet om krigspensjonene, men i praksis er det knapt mulig å se de to sakene uavhengig av hverandre. Konflikten omkring Nortraships sjømannsfond ble i brede lag av befolkningen oppfattet som et spørsmål om i hvilken grad samfunnet var villig til å påta seg sine forpliktelser overfor landets krigsveteraner.

Da annen verdenskrig startet, ble en rekke norske handelsskip chartret av britiske myndigheter for å dekke britiske transportbehov. Etter angrepet på Danmark og Norge 9. april 1940 fryktet britene at de to lands handelsflåter skulle falle i tyske hender. For Danmark var situasjonen slik at britene overtok danske fartøyer og lot dem seile under britisk flagg. Dette kunne også skje med norske fartøyer, og ble vurdert av britiske myndigheter. For å unngå dette rekvirerte den norske regjeringen, ved en midlertidig anordning av 22. april 1940, den norske handelsflåten. Nortraship ble den organisasjonen som skulle disponere uteflåten gjennom resten av krigen. Den var også basis for den store krigsinnsatsen som sjøfolkene utførte. Videre skaffet den regjeringen nødvendige midler til krigføring og annen norsk virksomhet så lenge krigen varte. Flåten besto 9. april 1940 av 1 022 skip, og det er anslått at ca. 30 000 sjøfolk var beskjeftiget på flåten i løpet av krigen (Mossige 1989, 11-46, 244-251).

Da Norge kom med i krigen i april 1940, hadde sjøfolk på norske skip langt høyere krigsrisikotillegg enn sjøfolk på britiske skip. Forskjellen medførte betydelig misnøye og uro blant de britiske sjøfolkene, og britiske myndigheter anmodet norske myndigheter om en reduksjon av tillegget, slik at det kom mer på linje med tilleggene i den britiske handelsflåten. Nortraship forhandlet imidlertid frem en avtale med britene som innebar at tillegget ble redusert til 100 kroner per måned for de høyest lønnede sjøfolkene, og til 50 kroner for de øvrige. Videre gikk British Ministry of Shipping, som befraktet store deler av Nortraships flåte, med på å betale mellomlegget mellom de gamle og de nye tilleggene til et fond som etter krigens slutt skulle kunne stilles til disposisjon for norske sjøfolk. Tillegget skulle for øvrig være på 1 shilling per tonn dødvekt per måned. Det ble lagt stor vekt på at avtalen ikke skulle være offentlig, sannsynligvis av hensyn til de britiske sjøfolkene, som kunne finne avtalen urettferdig. Fondet var 1. januar 1947 på £ 2 040 467, noe som tilsvarete 43 700 000 kroner – den gangen et betydelig beløp (St. prp. nr. 17 (1948), 1-2). Det ble for øvrig innbetalt ca. 140 millioner kroner til fondet i løpet av krigen, men ca. 90 millioner ble brukt til økning av risikotilleggene i flere omganger (Hjeltnes 1997, 494).

Selv om avtalen med britene innebar at fondets tilblivelse skulle holdes hemmelig, begynte ryktene om “det hemmelige fondet” å gå blant norske sjøfolk allerede i 1944

(Vetlesen 1981, 50). Spørsmålet om fondets penger skulle etterbetales som tilbakeholdt hyre til sjøfolkene, eller om det skulle etableres et fond til fordel for norske sjøfolk generelt, skulle bli en vanskelig nøtt å knekke. Det førte til en strid mellom sjøfolkene og myndighetene, og skapte mye bitterhet.

I september 1946 ble det satt ned en komité under ledelse av banksjef Arne Sunde for å utrede fondets tilblivelse og komme med forslag til fondets anvendelse og administrasjon. Komiteen leverte sin innstilling først i november 1947. Alle de fire sjømannsorganisasjonene var representert i komiteen, som påpekte at det ikke var truffet noen avgjørelse om hva sjømannsfondets midler skulle anvendes til. Det ble ikke konkludert med at utbetaling til den enkelte sjømann var et alternativ. Tvert imot sa komiteen at "Et slikt krav har ingen juridisk begrunnelse, og [at] det ville være i direkte strid med forutsetningene for den ordning som ble truffet med Ministry of Shipping. Denne ordning forutsatte at midlene skulle innbetales til et fond som skulle komme den norske sjømannsstand til gode etter krigen." (St.prp. nr. 17 (1948), vedlegg 8). Komiteen uttalte at det med sikkerhet kunne sies at Nortraship ikke ville ha oppnådd disse ytelsene dersom forutsetningen hadde vært at midlene etter krigen skulle fordeles på sjøfolkene. Som begrunnelse for dette synet ble det vist til korrespondansen mellom Ministry of Shipping og The Norwegian Shipping and Trade Mission (St.prp. nr. 17 (1948), 13-17). Komiteen konsentrerte seg om å utarbeide utkast til vedtekter for Nortraships sjømannsfond. Fondets hovedformål skulle være å yte støtte til norske sjøfolk som hadde seilt minst seks måneder utenfor landets grenser under annen verdenskrig, på norske eller allierte handelsskip. Ytelsene fra fondet skulle gå til sjømenn som helt eller delvis hadde blitt arbeidsuføre på grunn av skader eller sykdom. Videre skulle enker og uforsørgede barn etter omkomne sjømenn tilgodeses. Det kunne ytes bidrag til opphold på rekreasjonshjem og til at sjømenn kunne fortsette sin utdanning. Endelig ble det foreslått at det av fondets midler skulle reises et fullt moderne tuberkulosesanatorium, i første rekke for bruk av sjømenn som hadde pådratt seg tuberkulose. Regjeringen fulgte opp komiteens innstilling, og fremmet komiteens forslag som sitt eget, med bare mindre merknader (St. prp. nr. 17 (1948) 3-8, Vedlegg, 12-13).

Heller ikke den forsterkede finans- og tollkomiteen, som behandlet saken i Stortinget, gikk inn i noen prinsipiell diskusjon om fondet, men støttet seg på stortingsproposisjonen og utredningen fra Sunde-komiteen. Stortingsrepresentant Emil Løvlien i finans- og tollkomiteen foreslo på sin side at proposisjonen skulle avvises, og forutsatte at fondets midler ble utbetalt blant de berettigede krigsseilerne (Innst. S. (1948), 582-590).

I stortingsdebatten kom det ikke frem nye synspunkter i saken. Kommunistenes ti representanter sto bak Løvliens forslag.¹³ Vestfold-representanten fra Høyre, Claudia Olsen, gikk sammen med tre representanter fra Høyre mot proposisjonen, og mente at fondets midler burde utbetales. Etter en debatt med til dels harde utfall, ble proposisjo-

nen om Nortraship sjømannsfond vedtatt (Hjeltnes 1997, 495-502; Forhandlinger i Stortinget nr. 166, 2409-2442).

KAMPEN OM NORTRASHIPS SJØMANNSFOND

Stortingets vedtak om Nortraships sjømannsfond ble på ingen måte siste ord i striden om fondet. Dette på tross av at alle sjømannsorganisasjonene hadde gått inn for at fondet nettopp skulle brukes til hjelp for sjøfolk som hadde seilt ute under krigen og deres etterlatte. En del av sjøfolkene godtok ikke denne tolkningen av fondets formål, og forlangte at det skulle utbetales som tilgodehavende hyre. Disse hadde allerede i 1947 begynt å organisere seg i en aksjonsbevegelse for å oppnå utbetaling. Etter hvert vokste bevegelsen til mellom 10 000 og 16 000 sjøfolk (Askeland 1964, 3-5). En ledende skikkelse i dette arbeidet var matros Leif Vetlesen, som selv skildret arbeidet i boka *Reisingen monumenter* (Vetlesen 1981). Norges kommunistiske parti støttet aksjonen helt fra starten av, noe som også hadde kommet til uttrykk under stortingsbehandlingen av saken. Kommunistene var neppe noen god alliert i denne tidlige fasen av den kalde krigen. I aksjonsbevegelsen var kommunistene riktig nok i mindretall, men de hadde større innflytelse enn antallet skulle tilsi, ikke minst på grunn av sin dyktighet som organisatorer og agitatorer. Spesielt etter eksklusjonen fra NKP i 1949, ble Vetlesen en ledende kraft i hovedaksjonsutvalgets ledelse (Hjeltnes 1997, 502-507).

Aksjonistene valgte å gå rettens vei, og 30. mars 1948 ble det tatt ut stevning mot den norske stat. Dette var før Stortinget hadde behandlet proposisjonen, og aksjonistene hevdet at eiendomsretten til fondets penger burde fastslås før Stortinget behandlet saken. Dom ved Oslo byrett falt 19. september 1951, men gikk ikke sjøfolkenes vei. I 1954 ble saken brakt inn for Høyesterett, men resultatet ble det samme (Aspelund 1964, 58-61). Sjøfolkene hadde lidd totalt nederlag. Selv om aksjonsutvalget ble nedlagt og saken forsvant fra offentligheten, levde håpet om å vinne frem videre blant de resignerte og forbitrede krigsseilerne. Krigsseilerne gikk, med Guri Hjeltnes' ord, "inn i et indre eksil" (Hjeltnes 1997, 518).

Da saken ble tatt opp på nytt, var det ikke av krigsseilerne selv, men av andre krefter med maritim tilknytning. - først og fremst den pensjonerte viseadmiralen Thore Horve og sjøkaptein Arne Hartmark i Norges Handels- og Sjøfartstidende. I januar 1969 holdt Horve et foredrag om Nortraships fond i De Sjøkyndiges Forbund. De Sjøkyndiges Forbund var en sammenslutning av skipsførere og marineoffiserer, og var derfor en sterk stemme i det offentlige rom, kanskje spesielt i en sak som denne. To måneder etter foredraget skrev De Sjøkyndiges Forbund til regjeringen og foreslo at det burde settes ned et utvalg til å gjennomgå og gi uttalelse i saken (Hjeltnes 1997, 519). Forbundet antok at Høyesterettsdommen av 1954 ikke var til hinder for at saken ble tatt opp på nytt. Høyesterett hadde nemlig kun fastslått at Stortingets vedtak var lovlig, og ikke tatt stilling til om nasjonalforsamlingen kunne ha fattet et annet vedtak.

Skulle dette bli mer enn et slag i luften, måtte flere engasjeres. En rekke foreninger, i

første rekke de som besto av tidligere krigsdeltagere, støttet henvendelsen. Ingen kunne heller beskyldte de nye initiativtakerne for å løpe kommunistenes ærend. Gjenreisningen etter krigen var dessuten i all hovedsak fullført, og Norge var i ferd med å utvikle seg til en moderne velferdsstat, med langt større ressurser å ta av enn i de første etterkrigsårene. Et annet forhold av betydning var det arbeidet som Krigsinvalideforbundet, Foreningen for politiske fanger 1940–1945 og andre foreninger hadde utført. Til slutt hadde Stortinget nettopp behandlet tilleggsloven til krigspensjonslovene av 1946. Utsiktene til å vinne frem var følgelig helt andre enn de hadde vært det første tiåret etter krigen.

Både Horve og Hartmann drev et omfattende lobbyarbeid overfor stortingsrepresentanter og statsråder. Mediene fulgte opp, og ikke minst Per Hanssons bok *Hver tiende mann måtte dø* gjorde sterkt inntrykk. En som viste seg som særlig positiv, var statsminister Per Borten. Det var han som 28. august opplyste at De sjøkyndiges Forbunds forslag ville bli etterkommet. Utvalget ble imidlertid ikke satt ned før i slutten av januar året etter, noe som kan indikere at det fantes motstand.

Et bredt sammensatt utvalg med 16 representanter, alle med personlige vararepresentanter, ble nedsatt under ledelse av byrettsjustitiarius A. L. Gullestad. Mandatet var todelt. På den ene siden skulle utvalget gjennomgå den aktuelle lovgivningen. På den annen side skulle det foreslå en annen fordeling av fondets midler enn det Stortinget hadde bestemt. Utvalget arbeidet hurtig. Allerede våren 1970 ble det foreslått å fordoble sjømannstrygdens ytelser for *krigsfartstid*. Dette forslaget ble vedtatt av Stortinget (St.prp. nr. 87 (1971–1972), 51–71; Ot.prp. nr. 25 (1970–1971); Innst. O. nr. 35 (1970–1971)).

I august 1971 kom forslaget krigsseilerne hadde ventet på. Et flertall i Gullestad-utvalget anbefalte at Nortraships sjømannsfond fortsatte sin virksomhet som bestemt av Stortinget i 1948. Videre skulle alle krigsseilerne få utbetalt et *ex gratia*-oppgjør på 200 kroner per farts måned. For å unngå skattlegging av beløpet, ble summen senere satt til 180 kroner. Et mindretall mente at et beløp tilsvarende de opprinnelige midlene i Nortraships sjømannsfond skulle utbetales med 70 kroner per farts måned, og at sjømannsfondets virksomhet skulle føres videre med årlige bevilgninger over statsbudsjettet (St.prp. nr. 87 (1971–1972), 20–21, 36). Selv om flertallet og mindretallet gikk inn for ulike kontantbeløp, hersket det enighet om at ytelsene fra Nortraships sjømannsfond skulle opprettholdes uavhengig av finansieringen. Forslagene inneholdt i virkeligheten et *både og*.

Et halvt år etter at utvalgets forslag lå på bordet, fremmet regjeringen Bratteli sin proposisjon. Her ble flertallsinnstillingen lagt til grunn. Sjøfarts- og fiskerikomiteen sluttet seg siden til regjeringens forslag. Den 27. april 1972 behandlet Stortinget saken. Sakens ordfører, Håkon Kyllingmark, redegjorde for komiteens innstilling, og et enstemmig storting vedtok regjeringens forslag og bevilget de nødvendige midler (St.prp. nr. 87 (1971–1972), 1–9; Innst. S. nr. 192, 351).

Noe over 23 000 sjøfolk og deres pårørende fikk *ex-gratia*-penger, i gjennomsnitt

6 600 kroner, og de høyeste utbetalingene lå på 10 800 kroner for dem som hadde maksimal fartstid. Til sammen ble 160 millioner kroner utbetalt (Hjeltnes 1997, 521-525). Enkeltbeløpene var ikke overvettets store, men like viktig var det at krigsseilerne nå følte at de hadde fått en takk fra samfunnet, selv om det hadde tatt tid.

Ex-gratia-utbetalingene hadde imidlertid ingen konsekvenser for driften av Nortraships sjømannsfond, slik Stortinget hadde bestemt i 1948. Det ble drevet i henhold til statuttene. De opprinnelige fondsmidlene, som med forrentninger hadde fordoblet seg, tok slutt i 1997. Nye regler for fondet ble fastsatt med virkning fra 1. januar året etter. Stønadsordningen ble videreført med offentlige midler, men det ble vedtatt at stønadsbeløpet skulle holdes på samme nivå som per 1. januar 1998, og at ingen nye stønadsnettakere skulle opptas i ordningen. I 2010 mottok en håndfull personer stønad fra Nortraships sjømannsfond.¹⁴ Selv om det kan hevdes at krigsseilerne fikk dobbelt, både med fond og kontant utbetaling, hadde prosessen innebåret en stor påkjenning for den enkelte.

En gruppe falt dessuten utenfor ordningen, nemlig marinens krigsseilere – de som hadde bemannet marinefartøylene. Marinepersonell som hadde kombinerte stillinger som matros/skytter på handelsfartøylene, fikk derimot *ex-gratia*-utbetalinger (Hjeltnes 1997, 526).

VETERANENE FRA ANNEN VERDENSKRIG – KONKLUSJON

De som hadde deltatt aktivt i kampen mot Tyskland og for frigjøringen av Norge, kom fra alle samfunnslag. I 1945 var målet å komme tilbake til normale tilstander. Kampen var over, og hver gikk til sitt. I utgangspunktet var det ingen forventning om at de som hadde deltatt i krigen, skulle ha noen ekstra belønning eller fordeler.

Også for Stortinget var normaliseringen viktig. Det ble en rekke ganger understreket at det ikke var aktuelt å innføre noen ordning med veteranlønn. Mange krigsdeltagere hadde imidlertid fått redusert eller ødelagt arbeidsevnen. Dette gjaldt dels blant dem som hadde vært i alliert krigstjeneste eller deltatt aktivt i motstandskampen, men også blant dem som av ulike årsaker hadde opplevd forfølgelse, fengsling og mishandling. Det var enighet om at disse veteranene hadde krav på erstatninger og pensjoner som gikk ut over de ordinære trygdeordningene. Dette var bakgrunnen for krigsinvalidelovene av 1946, som i sin natur var uføretrygdlover.

To hovedutfordringer var forbudet med krigsinvalidelovene. Den ene var medisinsk og forbundet med symptomer av *psykisk* art som etter hvert manifesterte seg hos en rekke krigsdeltagere. Selv om det tidlig ble klagt ut at disse ettervirkningene av krigsopplevelsene var invalidiserende, tok det over tjue år før lovverket tok nødvendig hensyn til den nye innsikten. Den andre utfordringen var at lovverket ikke var dynamisk nok. Dette innebar at det ikke raskt nok lot seg tilpasse relevante endringer i samfunnsutviklingen, ikke minst på det sosialpolitiske området. Begge disse utfordringene ble imidlertid møtt med en rekke endringer og forbedringer fra 1970-tallet og fremover.

Veteranorganisasjonene, med Krigsinvalideforbundet i spissen, tok opp en rekke saker av generell art som angikk store grupper av veteraner, men de tok også opp enkeltsaker både på vegne av medlemmer og andre. Enkelte saker pågikk i flere tiår før de fant sin løsning, blant dem striden om Nortraships sjømannsfond. Organisasjonene fungerte ikke bare som pressgrupper overfor myndighetene, men bidro også aktivt til utformingen av ordningene, og dermed til å sikre dem legitimitet. På denne måten spilte organisasjonene en avgjørende rolle i arbeidet med å forbedre og justere veteranpolitikken i samsvar med samfunnets alminnelige vekst og utvikling.

Veteraner fra internasjonale operasjoner

Mens vi hittil i det vesentlige har beskjeftiget oss med erstatningsordningene for veteraner fra annen verdenskrig, vil vi nå rette blikket mot veteranene fra internasjonale operasjoner etter 1945. Forskjellene mellom de to gruppene veteraner er betydelige, men det er også mange likhetstrekk. Krigsveteranene fra annen verdenskrig hadde en felles opplevelse av å ha kjempet mot nazismen og den tyske okkupasjonen av Norge. De nye veteranene har ikke noe tilsvarende fellesprosjekt som binder dem sammen, spesielt etter at utviklingen har trengt fredsbevaring av den tradisjonelle typen i bakgrunnen. Det er således rimelig å anta at veteranidentiteten i tiltagende grad har vært knyttet til kontingent og operasjonsområde, og at det er dette som i dag binder de enkelte gruppene av veteraner sammen.

Krigspensjonslovene fra 1946 omfattet kun veteraner fra annen verdenskrig og fra Korea-krigen. Senere grupper av veteraner falt derfor utenfor ordningen. Etter hvert ble de internasjonale operasjonene som Norge tok del i mer krevende, med det resultat at mange fikk lidelser av samme natur som hos veteranene fra annen verdenskrig. Gradvis vokste det frem en erkjennelse av at samfunnets ordinære erstatningsordninger ikke ivaretok de nye veteranene på en tilfredsstillende måte, og at det var behov for å utforme en ny og helhetlig veteranpolitikk.

FREDSBEVARING DEN FØRSTE TIDEN

I bind fire av Eide forlags flerbindsverk om norsk forsvarshistorie, skriver historikeren Kjetil Skogrand at "På 1950- og 1960-tallet kunne allmennheten få inntrykk av at FN-tjenesten var relativt idyllisk og først og fremst ga norske gutter en stimulerende mulighet til å se fremmede land. Men virkeligheten kunne by på både dramatiske og truende opplevelser." (Skogrand 2004, 239).

Allerede erfaringene fra operasjonene i Kongo ga klare signaler om hvilke belastninger norsk personell kunne bli utsatt for under FN-tjeneste, men det skulle gå forbau-

sende lang tid før spørsmålet om fysiske skader og psykiske påkjenninger ble behandlet i stortings- og regjeringsdokumenter om Norges deltagelse i slike operasjoner.

Stortingsproposisjonen om etablering av en norsk FN-beredskapsstyrke i 1964 tok ikke opp spørsmålet, og mye tyder på at det ble tatt som en selvfølge at påkjenningene under slike operasjoner var så langt fra krigens virkelighet at enhver problematisering var unødvendig. Vilkårene for personellet ble i hovedsak sett på som et lønns-, rekrutterings- og øvelsesspørsmål. Dette kan synes merkelig, ettersom senskader som følge av voldsomme opplevelser på dette tidspunktet var velkjent – eksempelvis illustrert ved at den såkalte tilleggsloven til krigspensjonslovene av 1946 ble vedtatt i 1968. Kildene tyder imidlertid på at veteranspørsmålet ikke spilte noen rolle i denne perioden, verken for myndighetene eller det personellet som deltok.

LIBANON – EN SKARPERE FREDSBEVARING

Det skulle raskt vise seg at tjenesten i Libanon, spesielt i den første tiden, var noe helt annet enn tjenesten i UNEF. Faren for miner var stor, noe som innskrenker bevegelsesfriheten. I tillegg er det både arbeidskrevende og risikofylt å rydde miner. Provokasjoner og trusler med etterfølgende skyting, også med tunge våpen, forekom ofte. Nå dreide det seg ikke bare om ulykker, men om beskytning og kamphandlinger. En undersøkelse av de 26 første kontingentene i den norske delen av UNIFIL, viser at 50 prosent av soldatene hadde blitt utsatt for alvorlig trusler, 38,8 prosent hadde vært utsatt for beskytning og 22,4 prosent hadde vært involvert i strid. I løpet av årene i Sør-Libanon omkom 21 norske soldater, hvorav fire som følge av stridshandlinger og de øvrige i forskjellige former for ulykker. Antall skadde, inkludert antall skadde som fikk varige men, er ukjent.

Etter 10-årsfesten for NORBATT I i 1988 ble det opprettet et kameratfond i den hensikt å hjelpe skadde FN-soldater. Bakgrunnen var at flere UNIFIL-soldater slet med psykiske plager, og det var også kjent at enkelte hadde begått selvmord. Forsvarsminister Johan Jørgen Holst understreket at fondet ikke skulle erstatte statens ansvar for å hjelpe folk som fikk skader i FN-tjeneste, men utelukkende utgjøre et kjærkomment tillegg. Krigsinvalidforbundet var rede til å administrere fondet (NTB melding av 23. november 1988) Etter hvert viste det seg at inntektene til fondet avtok, samtidig som antallet søkere om midler økte. Det ble derfor foreslått å slå sammen Krigshospitalkassen og FN-veteranenes hjelpefond. Krigshospitalkassen, som var opprettet i 1679, hadde nettopp som formål å yte støtte til personell som på grunn av tjenesten hadde fått økonomiske problemer. Sammenslåingen ble gjennomført, og førte til at et langt større beløp kunne stilles til disposisjon for utdeling. I 2008 ble det i tillegg etablert en ny stiftelse med det formål å yte støtte i hastesaker.

I juni 1989 ble spørsmålet om senskader av UNIFIL-veteraner tatt opp i Stortinget, og resultatet ble at den såkalte UNIFIL-undersøkelsen ble iverksatt (Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 179). Undersøkelsen, som ble iverksatt i desember 1990 og gjennomført i perioden 1991–92, omfattet et utvalg av menige og befal fra kontingentene

I til XXVI. Formålet med undersøkelsen var å analysere en rekke forhold vedrørende tjenesten i UNIFIL, slik at Forsvaret ble bedre i stand til å løse oppdragene og ta seg av personellet etter avsluttet tjeneste. Spesielt var det ønskelig å belyse forhold rundt utvelgelsen av personellet, utdanninge/forberedelse, disponering/personellbehandling og ledelse under utførelse av tjenesten og endelig disponering og oppfølging av personellet etter at tjenesten i UNIFIL var avsluttet (UNIFIL-undersøkelsen, rapport I, 21).

Det er klart at norske myndigheter allerede i løpet av 1960-tallet var velkjent med utfordringene knyttet til senskader etter krig. Et nærliggende spørsmål er derfor hvorfor spørsmålet om psykiske belastningsskader etter FN-operasjoner ble tatt opp så sent. En faktor som kan bidra til å forklare den sene reaksjonen, er at FNs fredsbevarende tjeneste ikke ble definert som krigstjeneste. Et viktig prinsipp i norsk sikkerhetspolitikk under den kalde krigen, var at Norge ikke skulle delta i krig utenfor Nato-området, og ingen definerte fredsbevaring i regi av FN som krig. En slik tolkning var også i samsvar med internasjonal lov. Det fremsto derfor ikke umiddelbart som innlysende at også mange av FN-soldatene skulle stå overfor de samme skadene som veteranene etter andre verdenskrig. Det var også helt fra starten av klart at FN-veteranene ikke falt inn under lovene om krigspensjonering fra 1946. Mens krigspensjonistene hadde vært et ansvarsområde for Helse- og sosialdepartementet, var FN-veteranene et ansvar for Forsvarsdepartementet, og det er ikke utenkelig at det til å begynne med manglet erfaringsoverføring mellom de forskjellige instansene. Det er også mulig at norske fagmilitære instanser, som Forsvarets overkommando, så på FN-innsatsen som midlertidig og lavt prioritert, og skadene som et spørsmål som hørte hjemme i det sivile helsevesenet.

Av de totalt 15 931 personene som inntil undersøkelsen hadde gjort tjeneste i UNIFIL, ble det trukket ut et representativt utvalg av 1 062 personer som fikk tilsendt spørreskjema. Av disse svarte 68,2 prosent. Det ble antatt at den gruppen på 530 personer som av medisinske, disiplinære eller velferdsgrunner ble sendt hjem før tjenestetidens utløp, utgjorde en risikogruppe med hensyn til ettervirkninger. For denne gruppen ble det også trukket ut en kontrollgruppe fra samme kompani, tropp og lag.

Hovedinntrykket fra studien var at personellet som hadde tjenestegjort i UNIFIL, var godt motivert for oppgaven, hadde et høyt allment utdanningsnivå, var lite belastet med negative livshendelser og var ved god helse. I noen grad bekreftet studien at de som hadde avsluttet tjenesten før tiden, var en risikogruppe for komplikasjoner i etterkant. Spesielt gjaldt dette psykiske plager, men også økonomiske og familiære problemer. Studien kom opp med en rekke forslag til forbedringer. Spesielt gjaldt dette utvelgelsesprosedyren, som i henhold til konklusjonene burde legge større vekt på personlighetstyper, økonomi, sosiale forhold og belastende livserfaringer. I utdanninge og lederskap ble det anbefalt å forbedre personellens holdninger til lokalbefolkningen, og å forebygge stressproblemer ved å legge vekt på metoder som "stress-debriefing" etter harde påkjenninger. Selv om de aller fleste som hadde deltatt i de norske UNIFIL-styrkene ikke hadde noen problemer etter avsluttet tjeneste, var det noen som hadde utfordringer av fysisk, psykisk eller sosial

art. For å forebygge problemer i etterkant, ble det anbefalt å etablere et hjelpeapparat for oppfølging etter avsluttet tjeneste. Videre ble det anbefalt å gi samtlige en verdig, men enkel markering ved avsluttet tjeneste (UNIFIL-undersøkelsen, rapport I, 11-15).

Det sto bred politisk og folkelig støtte bak Norges militære innsats for FN, en støtte som på mange måter var sterkest under det tjuve år lange engasjementet i Libanon (Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 171-173). Det er i dag klart at operasjonene i Libanon innebar en større psykisk påkjenning for personellet enn det man i samtiden var klar over. Utvelgelsen av dem som meldte seg til tjenesten, var neppe tilfredsstillende. Blant annet ble kravene til militære ferdigheter satt lavt, ved at gjennomført førstegangstjeneste var tilstrekkelig. Videre var oppsettingsperioden i Norge svært kort, noe som ikke gjorde det mulig å samtrene og sveise sammen avdelingene. Enkelte har hevdet at Norge snarere sendte enkeltpersoner enn avdelinger til Libanon (Martinsen 2011, 45). Samvirke, kameratskap og avdelingsfølelse vokste frem i løpet av oppholdet, men etter hvert som avdelingene ble oppløst etter seks måneder, hadde dette ikke varig virkning. Også andre avdelinger som ble deployert for FN-oppdrag, ble rekruttert og organisert etter samme modell. Etter dagens regelverk hadde neppe avdelinger rekruttert etter den såkalte JAR-modellen blitt klassifisert som operative.¹⁵

Noen prinsipiell drøfting av Norges FN-engasjement kom ikke før i 1992 med stortingsmeldingen *Beredskap for fred* (St.meld. nr. 14 (1992-1993)). Meldingen ga en omfattende gjennomgang av norsk militær FN-innsats og trakk opp retningslinjer for fremtiden. I kapitlet om FN-personellens lønns- og arbeidsvilkår var imidlertid lønns-spørsmålet hovedsaken. Det ble fastslått at personellet aksepterte at det ble unntatt fra Arbeidsmiljøloven og arbeidstidsbestemmelsene under tjenesten, og at det var underlagt den militære straffelov og disiplinærreglement. Meldingen var utarbeidet i den avsluttende fase av UNIFIL-undersøkelsen, slik at hovedkonklusjonene i en viss grad gjenspeiles i meldingen. Forsvarsdepartementet uttalte at det ville sørge for at personellet ville bli fulgt opp etter avsluttet tjeneste, og at psykiske senskader måtte sees på som et meget alvorlig problem. På grunnlag av UNIFIL-undersøkelsen ville det bli gitt retningslinjer for oppfølgingsarbeidet (St.meld. nr.14 (1992-1993), 46-51).

To år senere kom en ny stortingsmelding om samme tema. Årsaken var nok at den norske deltagelsen i internasjonale militære operasjoner hadde økt i omfang. Det var nå tale om *internasjonale* fredsoperasjoner, herunder fredsopprettende militære tiltak. Meldingen var en forberedelse av Stortinget og offentligheten på at Norge kunne bli anmodet om å delta i operasjoner som hadde karakter av krig for det involverte personellet. Deler av det norske personellet som tjenestegjorde i det tidligere Jugoslavia, befant seg allerede i slike situasjoner. Meldingen skisserte enkelte endringer vedrørende personellens status og rettigheter, blant annet at det ville bli fremmet lovforslag som uttrykkelig hjemlet repatriering og klageadgang til den som blir sendt hjem (St.meld. nr. 46 (1993-1994), 18-23).

Stortingsmeldingen om tilpassing av Forsvaret til deltagelse i internasjonale ope-

rasjoner av 1999, og langtidsmeldingen for tiden 2002 til 2005 som kom i 2001, gav retningslinjer for den videre kurs (NOU 1992:12; St.meld. nr. 16 (1992–1993)). Regjeringens mål for deltagelse fra alle forsvarsgrener i internasjonal tjeneste omfattet en styrke på 3 500 personer, hvorav 2 100 fra Hæren. Det skulle raskt vise seg at dette var forslag som hadde lite med den fremtidige virkeligheten å gjøre. En årsak til dette var at spesielt Hæren, som hadde vært den store leverandøren til internasjonale operasjoner, etter hvert avskaffet den reserven som mobiliseringshæren utgjorde. Dermed forsvant det reservepersonellet som hadde vært ryggraden i operasjonene så vel i Libanon som i det tidligere Jugoslavia. I alle forsvarsgrenene ble etter hvert byrdene båret av yrkesbefal pluss personell på kontrakt som en forlengelse av førstegangstjenesten.

ØKT DELTAGELSE I INTERNASJONALE OPERASJONER

På 1990-tallet ble norske styrker også involvert i operasjoner på Balkan, parallelt med engasjementer i Libanon og Somalia. De førstnevnte operasjonene kom etter hvert til å anta et betydelig omfang. Samtidig stilte de strengere krav til militære fagkunnskaper, noe som medførte økt behov for yrkespersonell. Yrkesbefalet tilhørte nøkkelpersonellet ved internasjonale operasjoner. Nødvendig antall med riktige kvalifikasjoner var en forutsetning for at de oppdragene landet nå påtok seg var gjennomførbare. Imidlertid hadde yrkesbefal i henhold til vernepliktsloven ikke plikt til å delta i operasjoner utenfor Nato-området. Dette utløste en debatt om frivillighet kontra beordring. Lønn og vilkår for øvrig under eventuell beordring var et viktig tema i denne debatten, men det var også et spørsmål om i hvilken grad befalet som yrkesgruppe kunne pålegges plikter som gikk lengre enn i samfunnet for øvrig. I 1995 hadde Stortinget vedtatt at offiserer som påbegynte sin utdanning i 1996, hadde plikt til å la seg beordre. Det ville imidlertid gå lang tid før alle offiserer var underlagt denneplikten. Med det omfanget regjeringen forutsatte at Norge skulle delta i internasjonale operasjoner, var det klart at beordringsplikten måtte omfatte alle. Dette førte til en omfattende strid så vel i offiserskorpset som i offentligheten (Gjeseth 2008, 180–182; Børresen, Gjeseth og Tamnes 2004, 201).

2. april 2004 fremmet regjeringen Bondevik II forslag til lov om personell i Forsvaret. Lovforslaget inneholdt en rekke bestemmelser som angikk Forsvarets personell, men i relasjon til veteran spørsmålet var det to områder av spesiell interesse: disposisjonsplikt (beordringsplikt) og helseregister. Beordringsplikten til internasjonale operasjoner skulle omfatte alt befalet, samt grenaderer og enkelte grupper sivilt ansatte. Begrunnelsen var at internasjonale operasjoner var blitt en av Forsvarets hovedoppgaver. Det var derfor ikke rimelig at tilsatte i Forsvaret skulle kunne reservere seg mot å utføre slike oppdrag.

For å kunne følge opp helsesituasjonen hos personellet, foreslo Forsvarsdepartementet at Forsvarets helseregister skulle bli et lovbestemt register. Forsvarets helseregister var etablert i 2001 for å få et bedre erfaringsgrunnlag og sikre Forsvarets ansatte tryggere tjeneste og arbeidsmiljø (Ot.prp. nr. 60 (2003–2004), 5–6, 51–53). I 2005 ble helseregistret lovfestet, og det fikk konsesjon fra Datatilsynet til å behandle person-

opplysninger. Registret omfatter alt personell som er eller har vært tilknyttet Forsvaret. Bakgrunnen for opprettelsen av registret var blant annet det såkalte Gulf-syndromet, som hadde rammet ca. 20 prosent av amerikanske soldater etter den første Gulf-krigen. Undersøkelser har vist at det er økt sykkelighet også blant norske Gulf-veteraner (VG, 13. desember 2011). Under konflikten på Balkan dukket dessuten det såkalte Balkan-syndromet opp. Internasjonalt ble det hevdet at dette skyldtes at soldatene ble eksponert for utarmet uran brukt i forskjellige panservåpen. Helseregistret skal gi en kontinuerlig oversikt over helsesituasjonen blant Forsvarets personell og identifisere overhyppighet av sykdommer og risikofaktorer ved virksomhet så vel nasjonalt som internasjonalt (St.meld. nr. 34 (2008-2009), 41; Rosen 2003).

Sammen med det økende omfanget av Norges deltagelse i internasjonale operasjoner, bidro senskader blant tidligere FN-personell, Gulf-syndromet og Balkan-syndromet til et sterkere søkelys på de helsemessige utfordringene som var knyttet til deltagelse i internasjonale operasjoner. Det ble også klart at erstatningsordninger ikke var et tilstrekkelig virkemiddel til å løse problemene. Resultatet var en gryende bevissthet om behovet for en organisert og helhetlig veteran tjeneste i Norge.

PÅ VEI MOT EN MODERNE VETERANPOLITIKK

På 2000-tallet skjedde to omfattende endringer som fikk store konsekvenser for utviklingen av den nye veteranpolitikken. Den første var forsvarsreformen, med de omfattende endringer den skulle medføre. Ikke minst var endringene meget omfattende i Hæren, som tradisjonelt var den største leverandør av personell til internasjonale operasjoner. Hovedmålet med reformen var å styrke kvaliteten og beredskapen uten å utvide kostnadsrammen. Dette måtte med nødvendighet innebære en drastisk reduksjon av Forsvarets struktur. En konsekvens av dette var at størrelsen på de styrkene som kunne delta i internasjonale operasjoner, ble sterkt redusert. Den andre endringen var at internasjonale operasjoner i stadig større grad fikk sin hjemmel i Kapittel VII, hvilket åpnet for offensiv bruk av egne våpen. Dette kunne bety flere døde og skadde soldater enn tidligere. Samtidig stilte deltagelsen i slike operasjoner krav til økt kvalitet på avdelingene, noe som forutsatte bedre materiell og bedre trening. Det siste innebar at personellet ble bedre forberedt på de utfordringene som var forbundet med denne typen operasjoner.

Erfaringene fra Balkan-konflikten og Afghanistan førte til at regjeringen satte i gang et arbeid for å vurdere rettighetene til veteraner som hadde deltatt i internasjonale operasjoner. Med dette som bakgrunn etablerte Forsvarsdepartementet høsten 2006 to arbeidsgrupper. Den ene gruppen skulle se på veteranenes økonomiske rettigheter, herunder rettigheter i henhold til folketryktdloven. Den andre skulle vurdere arbeidsgivers ansvar for personell som hadde deltatt i internasjonale operasjoner. Innstillingene ble levert henholdsvis våren og sommeren 2007 og skulle vise seg å utgjøre en viktig del av grunnlaget for den senere stortingsmeldingen om veteranene som ble lagt frem i 2009, og for de endringene som ble foretatt i personelloven for Forsvaret.

Den første av arbeidsgruppene hadde som oppgave å foreta en kritisk gjennomgang av de rettighetene veteranene hadde i henhold til det eksisterende regelverket. Videre skulle den komme med forslag til endringer av dette regelverket og redegjøre for sammenlignbare lands ordninger. Utvalget fremla en omfattende analyse av de økonomiske rettighetene, og kom frem til at den økonomiske kompensasjonen ved yrkesskader ikke alltid var egnet til å fange opp de skadene og sykdommene som rammet det militære personellet. Den konkluderte også med at det var svakheter ved reglene for pensjonsytelser, spesielt når yrkesskaden oppsto i ung alder og pensjonsgrunnlaget derfor var lavt. Til slutt fremmet arbeidsgruppen forslag om at det ble innført et objektivt erstatningsansvar for Forsvaret og politiet som arbeidsgiver for personell som tjenestegjorde i internasjonale operasjoner (FD 28. juni 2007).

Den andre arbeidsgruppen understreket at det var en grunnleggende forutsetning for å forebygge skader at man hadde tilstrekkelig kunnskap om risikoaspektene ved internasjonale operasjoner. Slik kunnskap ville bidra til å sikre god rekruttering, riktig utdanning og forvaltning, optimal løsning av det militære oppdraget og en sikker tilpassing til det sivile samfunn etter hjemkomsten. Arbeidsgruppen foreslo en rekke tiltak basert på følgende fem overordnede hensyn:

Den som har særlig behov som følge av skade skal få nødvendig oppfølging etter endt tjeneste, Forsvaret innehar et profesjonelt støtteapparat som kan ivareta veteranene inntil det sivile helsevesen overtar, veteranen gis anerkjennelse overfor den innsats de har gjort, tiltak har forebyggende og støttende effekt, og det er viktig at Forsvaret støtter de frivillige organisasjoners målrettede arbeid for anerkjennende, forebyggende og støttende veteranarbeid. (FD, 7. mai 2007, 25–26).

Selv om Norge ikke var i krig i folkerettslig forstand, ble det etter hvert åpenbart at operasjonene i Afghanistan ofte artet seg som en krig for personellet på bakken. Samtidig forutsatte forsvarsreformen fra 2002 at Forsvaret nettopp skulle være tilpasset slike oppgaver som det var med på i Afghanistan. Spørsmålet om en helhetlig veteranpolitikk var derfor en nødvendig følge av de oppdragene som var gitt Forsvaret. Materialet fra arbeidsgruppene fra 2006, sammen med den generelle utviklingen, førte til at regjeringen i 2009 la frem en stortingsmelding under tittelen *Fra vernepliktig til veteran*, som omhandlet ivaretagelsen av personell før, under og etter utenlandsoperasjoner. Samtidig med meldingen ble det også vedtatt endringer i forsvarspersonelloven (St.meld. nr. 34 (2008–2009)).

I meldingen ble det innledningsvis slått fast at utenlandsoperasjoner utgjorde en viktig og integrert del av norsk sikkerhets- og forsvarspolitik, og at stadig flere av Forsvarets medarbeidere i fremtiden vil gjennomføre tjeneste i utlandet. Videre het det at samfunnet og Forsvaret har et klart ansvar for å ivareta det personellet som sendes ut for å delta i

utenlandsoperasjoner, og at det derfor må legges opp til en styrket innsats i alle tre faser; før, under og etter operasjonene (St.meld. nr. 34 (2008–2009)).

Meldingen la opp til en rekke tiltak, inkludert styrking av veteranenes rettigheter og erstatningsvern, av den psykiatriske og psykologiske oppfølgingen, av den øvrige medisinske ivaretagelsen, av innsatsen for familiene, av Forsvarets veteransenter med Bæreia og av veteranenes generelle anerkjennelse. I tillegg ble det foreslått å styrke samarbeidet mellom myndighetene og de frivillige veteranorganisasjonene og mellom de ulike myndighetsorganene som var involvert i arbeidet.

FORSVARETS VETERANTJENESTE

Forsvarets veteranadministrasjon ble etablert 1. februar 2006 og har som oppgave å være Forsvarssjefens rådgivende og koordinerende avdeling i spørsmål om veteransaker. Avdelingen har også som oppgave å være et kontaktpunkt mellom veteranene og Forsvaret, blant annet i saker av medisinsk, juridisk og økonomisk art og et bindeledd mellom Forsvaret, offentlige etater og private organer. Den skal også drive informasjonsvirksomhet rettet mot det sivile samfunn for å fremme forståelse for veteranenes innsats og kompetanse. Herunder må arbeidet tilrettelegges for best mulig å imøtekomme veteranenes behov og interesse (St.meld. nr. 34 (2008–2009), 30). Veteranadministrasjonen har også ansvaret for Forsvarets arbeid med dekorasjoner.

Etableringen av Forsvarets veteranadministrasjon innebar en anerkjennelse av veteranenes spesielle interesser og behov. Et uttrykk for dette var FN-Veteranenes Landsforbunds uttalelse om at et av forbundets mål var nådd, nemlig å få Forsvaret til å ta veteranene på alvor (Aabrek 2010, 244). Veteranadministrasjonen som fagorgan skal ha et nært samarbeid med veteranenes egne organisasjoner, og som et felles forum ble Forsvarets veteranråd opprettet. Som en oppfølging av regjeringens handlingsplan *I tjeneste for Norge* av juni 2011, ble Forsvarets veteranertjeneste opprettet som en prosjektorganisasjon hvor også Forsvarets veteranadministrasjon inngikk. Generalmajor Robert Mood ble satt til å lede organisasjonen. I februar 2011 lanserte forfatteren Aslak Nore et forslag om en egen inspektør for veteraner, og han fikk støtte av Norges offisersforbund (VG, 13. februar 2011). 1. august 2011 ble veteranadministrasjonen omdannet til Forsvarets veteranertjeneste med Robert Mood som veteraninspektør.

RETTIGHETER OG ERSTATNING VED SKADER

Internasjonal tjeneste er så spesiell at personellet som deltok måtte ha rettigheter og vern utover det som er normalt så vel i Forsvaret hjemme som i arbeidslivet for øvrig. Blant annet ble det i forbindelse med utenlandstjenesten fastsatt omfattende unntak fra arbeidsmiljølovgivingen. Lønn, også i utenlandstjeneste, var en sak mellom arbeidslivets parter, mens øvrige rettigheter hadde sin forankring i lovverket og dermed i Stortinget.

Størrelsen på den økonomiske kompensasjonen under utenlandsbeordring har det stått strid om helt siden UNEF-styrkene på 1950-tallet. Ettersom personellet var frivil-

lig, lå det en mulighet for arbeidstakersiden til å presse opp tilleggene for at operasjonen overhode skulle la seg gjennomføre. Selv om beordringsplikten førte til at dette ikke lengre var mulig, var det likevel behov for en rammeavtale mellom organisasjonene og staten. Særavtalen regulerer lønns- og arbeidsvilkårene på bakgrunn av tjenestens spesifikke ulemper, risiko, beredskap og arbeidsbelastning. Avtalen ga personellet rett til økonomisk kompensasjon og forsikring og ga rettigheter i forhold til opptjening av permisjons- og rekreasjonsdager. Avtalen hjemler også egne tillegg basert på familiesituasjonen og tidligere tjenesteerfaring ute (St.meld. nr. 34 (2008–2009), 27; BFO, 1. januar 2010 Særavtale for tjenestegjøring i internasjonale operasjoner). Lønnsavtalene hadde også betydning for dem som ikke var fast ansatt i Forsvaret, da inntekten under utenlandsoppholdet var pensjonsgivende både i forhold til Folketrygden og Statens pensjonskasse.

Et hovedtema i forhandlingene mellom veteranorganisasjonene og myndighetene har vært spørsmålet om erstatninger for eventuelle fysiske og psykiske skader som følge av utenlandstjenesten. Striden har dels dreid seg om erstatningenes størrelse, men også om hvordan det kan fastslås om senskader av psykisk art er forårsaket av tjenesten eller ikke.

Etter Forsvarsdepartementets oppfatning hadde deltagerne i internasjonale operasjoner gode trygde- og erstatningsordninger, og militært personell generelt et godt utbygd økonomisk sikkerhetsnett ved skader og sykdom gjennom særlovgivning og andre regelverk (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 27). Deltagere i internasjonale operasjoner var dekket av de alminnelige trygdeordninger etter Folketrygdloven. I tillegg var de sikret yrkesskadefordeler ved enhver skade eller sykdom som var påført eller oppstått i utlandet. Deltagere i internasjonale operasjoner var også medlemmer av Statens Pensjonskasse, med rett til alderspensjon, uførepensjon og andre ytelser.

Ved innføringen av Yrkesskadeforsikringsloven i 1990 ble militærpersoner inkludert i det alminnelige erstatningsvernet for yrkesskader. Vilkårene for erstatning var at en arbeidstaker kunne få erstatning dersom vedkommende hadde vært utsatt for en arbeidsulykke. Et ytterligere vilkår var at ulykken måtte ha skjedd etter 1. januar 1990. Dette innebar at FN-veteraner med skader før den tid falt utenfor loven, noe FN-veteranenes landsforbund fant meget urimelig. Arbeidsulykke innebærer at skadelidte må ha vært utsatt for en plutselig eller uventet handling i arbeidet. Det stiltes således opp vilkår for hvordan skade har inntruffet. *Psykiske belastningsskader* og påregnelige fysiske skader falt normalt utenfor arbeidsulykkebegrepet. Ved en lokal særavtale av 16. mai 2000 om forsikringsordninger ved internasjonal tjeneste, ble ytelsene hjemlet i yrkesskadeforsikringsordningen utvidet til å gjelde hele døgnet, også personellets fritid i operasjonsområdet. I tillegg ble maksimal utbetaling satt til 65 ganger grunnbeløpet i folketrygden (G). Dersom det faktiske tapet er større, er det mulig å reise erstatningssak (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 28).

Ved den lokale særavtale av 2000 var personellet i internasjonale operasjoner i prinsippet godt sikret i forbindelse med fysiske skader. Det har imidlertid vært rettstvister

med bakgrunn i at saksøker ikke har fått godkjent skader som yrkesskader. Når vilkårene for erstatningsansvar etter yrkesskadeforsikringsloven ikke var oppfylt, var normalt kun erstatningsansvar etter ulovfestet objektivt ansvar mulig.¹⁶ Kjernen i det ulovfestede ansvaret var at det måtte foreligge en stadig typisk og ekstraordinær risiko for utvikling av den aktuelle skaden. Imidlertid måtte det foretas en helhetlig risiko- og interesseavveiningsanalyse før ansvar uten skyld kunne pålegges på ulovfestet grunnlag (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 28). Dette innebar en omfattende vurdering og saksbehandling, og selv om systemet gav en viss fleksibilitet, ga det den skadelidte liten grad av forutberegnelighet. Erfaringene var at ordningen medførte særlige ressurskrevende og vanskelig skjønnsmessige vurderinger, og at prosessen kunne være konfliktskapende. Forsvarsdepartementet hadde inntil 2009 mottatt 85 erstatningskrav etter ulovfestet objektivt ansvar. Av disse hadde 10 ført til utbetalinger på til sammen 29 millioner kroner, 15 var avsluttet uten utbetaling og 60 var under behandling (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 28).

Personell som pådro seg psykiske belastningsskader i forbindelse med internasjonale operasjoner, falt fortsatt utenfor erstatningsordningen. I desember 2004 ble det imidlertid innført en ordning også for denne gruppen. Utbetalingene kunne betegnes som en billighetserstatning og tilsvarte 6 G. Det ble stilt små krav til dokumentasjon og var ikke basert på at økonomisk tap forelå. Ordningen ble administrert av Statens pensjonskasse, og hadde per mars 2009 medført 251 krav om billighetserstatning. Det var utbetalt erstatninger på til sammen ca. 45 millioner kroner, fordelt på 185 saker.

Fire modeller for økonomisk kompensasjon ble drøftet i stortingsmeldingen *Fra vernepliktig til veteran*. Den første modellen var et forsikringsbasert system, hvor Forsvaret opererer med lave erstatningsytelser, men trår inn og garanterer for de forsikringsordningene som personellet selv anskaffer. Av forskjellige grunner ble dette avvist, og Forsvarsdepartementet la til grunn at det burde være Statens oppgave å sørge for økonomisk kompensasjon når norsk personell ble skadet eller døde under internasjonale operasjoner.

Fra en referansegruppe bestående av veteran- og personellorganisasjonene i Forsvaret ble det fremmet forslag om å innføre en veteran-/krigspensjon. Dette ville være en form for uførepensjon, ikke ulik den krigsinvaliddepensjonsordningen som ble innført i 1946. Organisasjonene pekte på at de veteraner som var statsansatt allerede var sikret en uførepensjon gjennom Statens Pensjonskasse. Forsvarsdepartementet pekte på at forslaget ikke kunne sees uavhengig av den pågående omleggingen av hele pensjonssystemet, og trakk dessuten frem at en slik pensjonsordning hadde blitt vurdert i forbindelse med spørsmålet om erstatning til pionerdykkerne i Nordsjøen. Stortinget hadde i det sistnevnte tilfellet valgt en særskilt kompensasjonsordning. Til slutt påpekte departementet for øvrig at et lovfestet objektivt erstatningsansvar åpnet for å innføre en hjemmel som gjorde det mulig å utbetale erstatningen som løpende ytelser.

Et tredje alternativ var å utvide billighetserstatningsordningen fra 2004 om erstatning for psykiske belastningsskader. Terskelen for utbetaling etter forslaget var meget lav. Det ble ikke krevd noe økonomisk tap, og det ble stilt små krav til dokumentasjon. Slik

ordningen ble praktisert, var det normalt tilstrekkelig at fastlegen tok stilling til den medisinske årsakssammenhengen. Ytelsene under ordningen måtte imidlertid heves, noe som ville medføre at ordningen endret karakter.

Det fjerde og siste alternativet som ble vurdert, var å etablere en særskilt kompensasjonsordning lik den nordsjødykkerne hadde fått i 2004.

Forsvarsdepartementets endelige forslag var et erstatningsbasert system som kunne målrettes mot dem som led økonomisk tap fordi de falt utenfor arbeidslivet. Systemet skulle være generelt, uten hensyn til om det var tegnet forsikring eller opptjent rett til pensjon. Det skulle kompensere både manglende dekning gjennom forsikringer, pensjonsordning og daværende erstatningsregler. Kompensasjonsordningen kunne reguleres i særlovgivningen under Forsvarsdepartementet, og ville kunne etableres raskt. Erstatningsreglene ville ha et varig preg, noe som betydde at personellet kunne innrette seg etter dette. Regelen ville komme i tillegg til billighetserstatningsordningen, og kunne utfylle den. Departementet mente også at nye erstatningsregler i særlovgivningen ville innebære en ytterligere anerkjennelse av personellets innsats og de utfordringene skadet personell opplevde (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 32–33).

Et svært viktig forhold var innføringen av lovfestet, objektivt erstatningsansvar fra statens side. Hensikten var å gi personellet en større grad av forutberegnelighet med hensyn til erstatning for fysiske og psykiske skader som kan oppstå som følge av internasjonal tjeneste. Det ville da ikke bli stilt krav om at tilstanden skyldtes arbeidsulykke eller yrkesskader i ordinær forstand, og heller ikke om at den skadelidte hadde vært utsatt for ekstraordinær risiko. Ansvarer ville dekke flere skader og sykdommer enn departementets tidligere ordninger, og det ble argumentert for at staten burde ta større ansvar for skader som kunne oppstå under internasjonale operasjoner, og at tjenesten var av spesiell karakter. Den spesielle karakteren ved tjenesten innebar blant annet at personell måtte være forberedt både på å ta andres liv og miste sitt eget. Det ble også påpekt som vesentlig at en slik regel ville være med å dempe konfliktnivået mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Et argument mot innføringen var at ordningen stilte personellet i internasjonale operasjoner i en gunstigere erstatningsrettslig stilling enn andre arbeidstakere. Departementet fremhevet imidlertid at deltagerne i internasjonale operasjoner var en avgrenset yrkesgruppe og at det var vanskelig å se at andre yrkesgrupper befant seg i en sammenlignbar situasjon. I tillegg kom det forhold at tjenesten, på grunn av beordringsplikten, ville bli en plikt for en stadig større del av Forsvarets personell.

Som et resultat av de omfattende utredningene fremmet Forsvarsdepartementet i 2009 forslag til endringer i lov om personell i Forsvaret. Hovedmålet var at staten påtok seg et klart og tydelig ansvar for skader som oppsto som følge av personellets tjenestegjøring i internasjonale operasjoner. Endringen i lovens § 1 innebar et sterkt utvidet arbeidsgiveransvar for personellet, et ansvar som også omfatter de pårørende og fortsetter etter at arbeidsforholdet har opphørt.

Tre hovedgrunner ble anført for endringen. Den første var at det var lang tradisjon for

å gi særregler for denne gruppen. Den andre var at dette var et balansert tiltak i forhold til beordringsplikten og øvrige plikter som var pålagt gruppen. Den tredje var at generelle regler ikke godt nok fanget opp de særegne forholdene som personell i internasjonale operasjoner

Et viktig spørsmål var om loven skulle gis tilbakevirkende kraft. Det som sterkt talte for å gi loven tilbakevirkende kraft, var det store antallet gamle saker som ventet på en løsning. Forsvarsdepartementet hadde mottatt 85 krav siden 2001, mens Statens pensjonskasse siden 2005 hadde mottatt 250 krav om billighetserstatning etter forskriftene om erstatning for psykiske belastningsskader, de fleste relatert til tjenesten i UNIFIL. Her kom departementet frem til at det burde etableres en særskilt kompensasjonsordning for psykiske belastningsskader. Det ble vist til ordningen som ble innført 1. januar 2005 om erstatning for psykiske belastningsskader som følge av deltagelse i internasjonale operasjoner. Ved etablering av en særskilt kompensasjonsordning var departementet av den oppfatning at de erstatningsrettslige grunnvilkår om økonomisk tap og årsakssammenheng burde gjelde i større grad enn ordningen av 2005.

Departementet landet på et forslag om at militært personell som var blitt påført psykisk skade etter deltagelse i internasjonale operasjoner fra og med 1978 og frem til bestemmelsen om objektivt ansvar i personelloven trådte i kraft (1. januar 2010), skulle gis kompensasjon etter den særskilte kompensasjonsordningen. Denne ordningen ble hjemlet i forskrift om erstatning for psykiske belastningsskader som følge av deltagelse i internasjonale operasjoner i Forsvarspersonelloven. Her heter det blant annet at "Departementet gir forskrift om billighetserstatning for psykiske belastningsskader som følge av deltagelse i internasjonale operasjoner mv." (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 50). Den foreslåtte ordningen forutsatte en maksimal erstatning på 35 G ved 100 prosent varig ervervsmessig uførhet (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 34–43, 48–49). Forslaget om å foreslå 35 G istedenfor 65 G, som var det normale maksimumsbeløpet, var imidlertid kontroversielt. I praksis ville det innebære at en soldat som var skadet i 2009, ville få halv erstatning i forhold til en som fikk samme skade i 2010. Problemet var nok at mange av de eldre skadene var vanskelige å dokumentere, og at det var nødvendig å bringe Forsvarets ordninger i samsvar med praksisen i samfunnet for øvrig. Dette var et forhold som ble påpekt av Fornyings- og administrasjonsdepartementet (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 35).

Det maksimale erstatningsbeløpet hadde allerede i 2000 blitt satt til 65 G, noe som ble fastholdt etter endringene i Forsvarspersonelloven. Et av de spørsmålene som flere av organisasjonene var opptatt av, var hvorvidt erstatningsbeløpet ble utbetalt over flere år eller som engangssum. Organisasjonene hevdet at mange skadelidte hadde problemer med å disponere de erstatningsbeløpene de mottok, fordi de ikke tok inn over seg at erstatningsbeløpet var en kompensasjon for det ervervsmessige økonomiske tapet som ville vare livet ut. Organisasjonene mente derfor at utmålingen av erstatningene som løpende ytelser ville hjelpe de mest sårbare skadelidte (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 43–44).

Etter annen verdenskrig hadde en tilsvarende ordning med utporsjonering av erstatningene møtt kritikk, da det ble hevdet at myndighetene satte voksne mennesker under administrasjon. Departementet sluttet seg likevel til forslaget, selv om det ble påpekt at utmålingen som løpende ytelser måtte være unntaksregelen. Det var også skattemessige spørsmål knyttet til periodiske ytelser, da det ikke uten videre var klart om utbetalingene da ville bli skattlagt.

Stortinget vedtok den 17. april 2009 regjeringens forslag til endringer i lov om personell i Forsvaret. Spørsmålet om forskjellig erstatningsbeløp før og etter 1. januar 2010 vakte imidlertid diskusjon i forsvarskomiteen, og deler av opposisjonen gikk imot forslaget (Innst. O. nr. 113 (2008–2009)). Mye tyder på at Stortinget undervurderte reaksjonene på forskjellsbehandlingen. Jan William Steen, som selv var veteran fra internasjonal tjeneste, arrangerte en demonstrasjon utenfor Stortinget 5. juli 2010, hvor et 60-talls soldater returnerte sine medaljer til fire stortingsrepresentanter. Kravet fra veteranene var lik erstatning for lik skade, uavhengig av tjenestetidspunktet, rett til ett års medisinsk oppfølging etter at skaden var gjort kjent, og at saksbehandlingen i erstatningssaker ved Statens pensjonskasse måtte gå raskere og smidigere enn før. Selv om demonstrasjonen var frarådet av Norges Veteranforbund for Internasjonale Operasjoner, vakte den betydelig oppsikt i offentligheten, og stortingsrepresentant Martin Kolberg (Ap), som tilhørte flertallet da loven ble vedtatt, lovet at Stortinget ville se på saken på nytt (NTB, 5. juli 2010). Etter fornyet kontakt mellom veteran- og tjenestemannsorganisasjonene på detnede siden og flertallsfraksjonen på Stortinget på den andre, ble det enighet om 65 G som maksimumsbeløp også for personer som var påført skader før 2010, men på noe strengere betingelser.

Statens pensjonskasse er ansvarlig for å behandle søknader om erstatning, og innhenter i den forbindelse sakkyndige råd av medisinsk/psykiatrisk art. Forsvarets sanitet er ikke sakspart i søkeprosessen, men kan gi uttalelse dersom noen av partene ber om det. Avgjørelsen om erstatning treffes av Statens pensjonskasse (St.meld. nr. 34 (2008–2009), 30; Oberstløytnant Reichelt Forsvarets sanitet 30. juni 2011). I januar 2012 hadde Statens pensjonskasse fått inn 325 søknader om erstatning, hvorav 266 fra Libanon-veteraner, 43 fra Balkan-veteraner, 9 fra Afghanistan-veteraner og 7 fra veteraner etter andre operasjoner. Etter 1. januar 2010, da nye regler ble innført, har Statens pensjonskasse utbetalt 202 millioner kroner til 106 veteraner, hvorav flertallet hadde tjenestegjort i Libanon. 46 søknader var avslått. I 2011 ble det etablert en klagenemnd for veteraner med psykiske belastningsskader hvor arbeidstakerorganisasjonene og veteranorganisasjonene er representert med ett medlem hver (Pressemelding fra FD, 24. juni 2011).

RETT TIL OPPFØLGING FRA FORSVARET

For yrkes- og kontraktspersonell og vernepliktige inne til tjeneste, har Forsvaret selv en viss medisinsk kapasitet på bedriftshelsenivå i form av leger og sykestuer ved garnisoner

og stasjoner. Forsvaret har imidlertid ikke et eget helsevesen, selv om Forsvarets sanitet har en høyt utviklet kompetanse på helse spørsmål som er spesielt forbundet med militære operasjoner. Det sivile helsevesenet skal ha den kapasitet og kompetanse som kreves for å behandle sårede og psykisk skadde under militære operasjoner, og Forsvarets hovedoppgave er derfor i hovedsak å veilede militært personell på en slik måte at de får den behandlingen de har krav på. For personell som har en fast tilknytning til Forsvaret, er tilgang på helsefaglige råd et mindre problem enn for personell som dimitteres like etter hjemkomsten fra internasjonale operasjoner.

I 2004 ble Forsvaret pålagt visse plikter overfor skadet personell gjennom en forskrift om tjenestegjøring i internasjonale operasjoner. Dette innebar at personellet hadde rett til medisinsk oppfølging etter hjemkomsten til Norge. Oppfølgingen skulle i hovedsak gis av det sivile helsevesenet, men Forsvaret var ansvarlig for tilrettelegging og eventuell bistand på områder hvor etaten hadde spesiell kompetanse. Plikten til oppfølging omfattet alt personell som kom hjem fra internasjonale operasjoner, inkludert personer som ikke lengre hadde et tilsetningsforhold til Forsvaret. Forsvaret har også lovmessig plikt til å tilby psykiatrisk og psykologisk oppfølging i *ett år etter endt tjeneste*, i den grad det er rimelig ut fra personellets helsetilstand og økonomiske stilling, tjenesteforholdets varighet og forholdene ellers. Selv i tilfeller hvor Forsvaret har en slik plikt, vil det overordnede behandlingsansvaret ligge hos det sivile helsevesenet. Nærmere bestemmelser om helsemessig oppfølging ble gitt i egen forskrift (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 21, 22, 58). En del vil imidlertid bli tilbudt ulike former for medisinsk behandling fra Nasjonal militærmedisinsk poliklinikk, Forsvarets stressmestringsteam, lokale avdelinger av Forsvarets sanitet eller Regionale ressursentre om vold, traumatisk stress og selvmordforebygging (RVTS).

Norges Veteranforbund for Internasjonale Operasjoner var sterkt uenig i at Forsvaret bare skulle tilby oppfølging i ett år, og i at den lovmessige oppfølgingen bare skulle gjelde psykiatrisk og psykologisk oppfølging (Aabrek 2010, 118). Spørsmålet ble også drøftet i Stortingets forsvarskomiteé, og på spørsmål fra komiteen uttalte departementet at hensikten med ordningen var at alle skulle gis muligheten til oppfølging fra Forsvaret side etter hjemkomsten. Samtidig ville det bli lagt vekt på stor fleksibilitet i oppfølgingen, spesielt dersom skaden/sykdommen skulle vise seg først etter noen tid. Ingen veteran skulle oppleve å stå uten tilbud eller bli avvist av Forsvaret (Innst. O. nr. 113 (2008–2009), vedlegg 2).

FAMILIEPOLITIKK

Forsvardepartementet har som mål å styrke sin familiepolitikk som ledd i veteran tjenesten. Det har vist seg at deltagelsen i internasjonale operasjoner er en belastning for de fleste familier, noe som har mange årsaker. En forklaring er bekymring for partnerens liv og helse. En annen er at barn ofte reagerer på at mor eller far er utenlands i farlige oppdrag. Bilder av det som skjer i operasjonsområdet kommer med moderne medier tettere inn på folk enn tidligere. Familiemønstret er også endret i forhold til tidligere tider ved

at begge parter normalt er i arbeid. For den som er i internasjonal tjeneste, er kontakten med hjemmet av stor betydning, og problemer i forholdet til partneren kan få store konsekvenser for innsatsvilje og moral. Det ser for øvrig ut til at skillsmissehyppigheten er noe større blant dem som har vært i internasjonal tjeneste, enn i befolkningen for øvrig. Det kan imidlertid delvis skyldes at enkelte søker seg til internasjonal tjeneste for å komme bort fra familiekonflikter. Likevel er det åpenbart slik at personer som pådrar seg posttraumatiske stresslidelser, kan utgjøre et betydelig problem for sin familie. Ved siden av en rekke tiltak som er planlagt iverksatt av myndighetene, er veteranorganisasjonene involvert gjennom såkalte pårørendegrupper. Forskjellige former for kamerathjelp kan være en hjelp. (Weisæth 2006, 167–181; St.meld. nr. 34 (2008–2009), 52).

HANDLINGSPLANEN «I TJENESTE FOR NORGE»

Det blir gjerne oppfattet som lite hensiktsmessig at Forsvaret dupliserer tjenester som allerede tilbys av sivile myndighetsorganer. Dette gjelder spesielt helsetjenester, trygder og pensjoner. Mange veteraner har imidlertid savnet en instans som hadde det samlede ansvaret for de problemene veteranene kan stå overfor i kontakt med offentlige myndigheter. Generelt ser det likevel ut til at veteranene har vært rimelig fornøyd med den behandlingen de har fått etter avsluttet utenlandstjeneste, rent bortsett fra at mange har reagert på at det tar lang tid før saker blir behandlet og avgjort.

I 2011 ble det utarbeidet en handlingsplan for ansvarsdeling og samvirke mellom departementene og deres underliggende etater, og denne ble undertegnet av seks statsråder.¹⁷ I forordet het det blant annet at “Handlingsplanen *I tjeneste for Norge* skal gi høy anerkjennelse og god ivaretagelse både før, under og etter tjenesten”. (FD, Handlingsplanen *I tjeneste for Norge*, 5). Handlingsplanen inneholdt 126 tiltak som skulle iverksettes i tiden 2011–2013.

I planen ble det understreket at det bør være bare *ett* kontaktpunkt for dem som trenger oppfølging. Samtidig ble det påpekt at Forsvaret ikke skal etablere et eget helsevesen eller en egen forsikringskasse. Dette krever et utstrakt samarbeid mellom Forsvaret – ved veteran-tjenesten og Forsvarets sanitet – og det lokale helsevesenet, NAV og Statens pensjonskasse. En av oppgavene er kompetanseoppbygging hos lokale samarbeidspartnere. Handlingsplanen var uten tvil meget ambisiøs, både i lys av det store antallet tiltak som skulle iverksettes, men også i lys av at tidsrammen bare var på to og et halvt år. Etableringen av veteran-tjenesten 1. august 2011 må sees på bakgrunn av at Forsvaret har ansvaret for gjennomføringen av de fleste av de tiltakene som er listet i planen.

VETERANLOV

Professor i psykiatri og overlege i forsvarspsykiatri Lars Weisæth lanserte i 1999 ideen om en egen veteranlov. Den modellen han foreslo var en “krigspensjonsordning” for veteraner fra internasjonal tjeneste. Som vi har omtalt tidligere var krigsinvalidelovene fra 1946 til en viss grad veteranlover for så vidt som de behandlet pensjonsrettigheter for

krigsdeltagere som hadde kommet til skade. Det var imidlertid en lov som kun gjaldt deltagere fra annen verdenskrig og – etter hvert – deltagere fra de norske styrkene i Korea. FN-veteranenes Landsforbund tok opp saken i høringsrunden til NOU 2000: 20 og påpekte at med den betydelige satsingen på internasjonale operasjoner som nå ble foreslått, ville det uunngåelig føre til at personell mistet livet eller ble varig invalide. Forbundets innvendinger ga ikke umiddelbare resultater, men det ble arbeidet videre med saken (Aabrek 2010, 111–114).

Saken ble reist på nytt etter etableringene av de ovennevnte arbeidsgruppene i 2006. Behandlingen avdekket at det var et stort antall lover og bestemmelser som gjaldt for veteraner fra internasjonale operasjoner, og at mye tydet på at det var et sterkt behov for bedre samordning. Utvalgene fremmet imidlertid intet forslag om veteranlov. Spørsmålet om en egen veteranlov ble nok en gang drøftet i forbindelse med endringene i personelloven for Forsvaret i 2009. En veteranlov ville i hovedsak være en lov om veteran/krigspensjonslov. Departementet pekte på at det i hovedsak ville være tale om en uførepensjon som kom til utbetaling dersom en veteran ved skade eller sykdom ble forhindret i å ta del i arbeidslivet. Departementet innså at dette vil gi en mer forutsigbar utbetaling fra det offentlige. En slik særskilt lov måtte sees i forbindelse med den pensjonsreformen som var under utarbeidelse. Totalt sett fant Forsvarsdepartementet at erstatningsytelser var mer hensiktsmessig enn pensjonsytelser, noe også referansegruppen av organisasjoner stilte seg bak. Departementet var som nevnt villig til å bidra til at engangserstatningen kunne utbetales i pensjoner når dette var ønsket av den skadelidte (Ot.prp. nr. 67 (2008–2009), 32–33). Ved utgangen av 2011 arbeidet Fremskrittspartiet fortsatt for en egen pensjonsordning for veteraner fra internasjonale operasjoner som helt eller delvis har mistet arbeidsevnen. Høyre så også ut til å være åpen for å diskutere en slik ordning (Aftenposten, 3. desember 2011).

BÆREIA: ET HJEM FOR TO GENERASJONER VETERANER

Hjem for invalidiserte soldater er ikke noe nytt i europeisk historie. Invalidehospitalet i Paris (Hôtel des Invalides), som ble oppført i 1675 av Kong Ludvik XIV, er kanskje den mest kjente institusjonen av denne typen. Etter første verdenskrig vokste det opp et betydelig antall hjem for krigsinvalidere i de landene som hadde vært involvert i krigen. Selv i Norge, som hadde stått utenfor, var det behov for slike hjem for skadde sjøfolk.

Etter annen verdenskrig økte behovet for slike hjem dramatisk i Norge. Bolignøden var stor i de første etterkrigsårene, noe som også rammet krigsveteranene, og kanskje særlig de som hadde kommet til skade. Dette førte til et privat initiativ om å bedre forholdene. Sylvia Salvesen, en av fangene fra konsentrasjonsleiren Ravensbrück, fikk opprettet rekreasjonshjemmet “Solhøgda” ved Drøbak. Hjemmet var tiltenkt kvinnelige tysklandsfanger, og ble i lang tid brukt som et supplement til Bæreia. Sjømennenes helseheim og Heimdal i Bærum var et annet prosjekt som ble gjennomført. Et av de mest kjente slike tiltak var konvoibyen i Risør. Med innsamlede midler og etter stor innsats av

tidligere krigsseiler Leif Heimstad, med støtte fra "NRK-kjendisene" Kjell Arnljot Wig og Erik Bye, ble det etablert et sjømannshjem med 28 leiligheter for tidligere mannskaper i handelsflåten. Hjemmet ble åpnet i 1968 (Luihn 1990, 120, 184).

Bæreia har imidlertid blitt det fremste symbolet på veteranenes og de krigsinvalides arbeid for et rekreasjonshjem. Dette er et arbeid som har fortsatt helt opp til i dag, selv om det nå tynnes i rekkene blant de opprinnelige brukerne. Styret i Krigsinvalidforbundet foreslo tidlig et hjem, men manglet midler for å gå i gang. Da keiser Haile Selassies besøkte Norge i 1955, besluttet han å skjenke 150 000 kroner til beste for norske motstandsfolks barn. Dette beløpet ble senere stilt til disposisjon for Krigsinvalidforbundet. Selv om beløpet var for lite til å starte bygging, kom det fart i arbeidet som følge av et initiativ fra den tidligere Milorg-mannen Ernst Eng og skogeier Christian Delphin. Skog-eieren stilte vederlagsfritt tomt til disposisjon, mens Eng bidro med betydelige mengder byggematerialer. Viktigst var kanskje kaptein Eng's entusiasme og pågangsmot for å få prosjektet i gang. Ernst Eng nedla gjennom årene helt frem til 1995 et omfattende arbeid for hjemmet. 24. februar 1959 åpnet Kong Olav Bæreia rekreasjonshjem.

Bæreia hadde opprinnelig en kapasitet på 25 sengeplasser, men ble 10 år senere utvidet til 68 sengeplasser, og i 1977 til 78 sengeplasser. Oppholdet på Bæreia kunne være av noen ukers varighet, og ble dekket av Rikstrygdeverket. Mellom 1970 og 1995 har antallet gjestedøgn per år variert mellom 16 376 og 26 128, det vil si en relativt høy utnyttelse av kapasiteten (Toreng 1996, 89).

Det var opprinnelig Krigsinvalidforbundet som eide Bæreia, men den økonomiske risikoen ble for stor for forbundet, og Bæreia rekreasjonshjem for krigsinvalider ble derfor organisert som en stiftelse. Økonomien kunne til tider være vanskelig, og de største inntektene kom fra Rikstrygdeverket. Spesielt etter 1980 ble økonomien problematisk, ikke minst på grunn av den betydelige inflasjonen som fant sted. Fondsmidler og private penger måtte til for å holde driften i gang. Erik Bye var også her en viktig støttespiller (Toreng 1996, 75-77).

Med tiden sank av naturlige årsaker antallet krigsinvalider fra annen verdenskrig, og i år 2000 passerte selv de yngste krigsdeltagerne 75 år. Gjennom hele 1980-tallet og inn på 1990-tallet hadde spørsmålet om den fremtidige driften av Bæreia vært et tema, og det var et klart ønske om at om at driften skulle fortsette. På slutten av 1980-tallet hadde de første FN-soldatene med senskader meldt seg. Under hjemmets 30-årsjubileum i 1989 uttalte forsvarsminister Johan Jørgen Holst at departementet utredet spørsmålet om bruk av Bæreia som rekreasjonssenter for FN-mannskaper, og minnet samtidig om at det allerede hadde vært FN-soldater fra Libanon på rekreasjon på Bæreia. Men det skulle vise seg at det ble en lang vei å gå.

I 1994 fikk Bæreia nytt styre, med den energiske Kaspar Gudmundseth som leder. Gudmundseth hadde både vært krigsdeltager på Walcheren i Nederland, tjenestegjort i Forsvaret i lang tid etter krigen og vært i FN-tjeneste. I 1975 fikk han status som krigsinvalid. Med denne erfaringsbakgrunnen var han utvilsomt godt kvalifisert til å ta fatt på arbeidet.

Statens helsetilsyn opprettet i 1996 en arbeidsgruppe i den hensikt å utrede spørsmålet om oppfølging av personell som hadde tjenestegjort i internasjonale fredsoperasjoner. Forsvarets sanitet var også representert i gruppen. Gruppen kom frem til at oppfølgingsarbeidet først og fremst måtte rettes mot to målgrupper, nemlig personell med behov for krisepsykiatri etter traumatiske hendelser, og personell som hadde tjenestegjort i internasjonale operasjoner. FN-Veteranenes Landsforbund og Krigsinvalidforbundet arbeidet sammen i det som ble kaldt "prosjekt Bæreia", og fremmet forslag om å starte et prøveprosjekt. Dette arbeidet bar resultater, og i forsvarsbudsjettet for 1999 ble det avsatt en million kroner til prøveprosjektet. Departementet skrev i sin begrunnelse at behovet for et velferds-, rekreasjons- og kompetansesenter for tidligere fredssoldater og deres nærmeste familie i stadig større grad hadde meldt seg. Prosjektet skulle iverksettes av FN-Veteranenes Landsforbund, og i prøveperioden skulle forskjellige kategorier fredssoldater tilbys opphold på Bæreia. Etter to års prøveperiode ble det fra landsforbundets side anbefalt at prosjektet ble videreført, og at det ble gitt midler som på lengre sikt kunne sette organisasjonen i stand til å overta Bæreia (Aabrek 2010, 87–90; St.prp. nr. 1 (1998–1999), 68).

I 2001 virket utsiktene svært lyse, da både Forsvarsdepartementet og Sosial- og helsedepartementet gikk inn for å forlenge driften av prosjektet. Det ble også annonsert at et utvalg ville bli nedsatt for å vurdere fremtidig drift og styring av Bæreia. Stressmestrings-teamet for internasjonale operasjoner, som er en del av Forsvarets sanitet, la til grunn at erfaringene fra prøveprosjektet hadde dokumentert et klart behov for et samlingssted for tidligere tjenestegjørende i internasjonale operasjoner. Samtidig var Stiftelsen for Krigsinvalidhjemmet Bæreia opptatt av sin fremtidige drift, da antallet krigspensjonister fra annen verdenskrig var i ferd med å gå drastisk ned og dermed ikke lenger ga grunnlag for forsvarlig drift. Hovedsaken var at berørte departementene måtte sikre midler til langsiktig drift. Bevilgninger på årsbasis ga ikke grunnlag for langsiktig planlegging (Aabrek 2010, 95, 96; Krigsinvalidforbundet, skriv av 25. november 2003).

Etter valget i 2002 ble Kjell Magne Bondevik statsminister med Kristin Krohn Devold som forsvarsminister. Den nye forsvarsministeren hadde nok et annet syn enn tidligere statsråder vedrørende drift av Bæreia. Hun signaliserte at det ikke kunne forventes grunnbevilgninger til driften, og at inntektene fullt og helt måtte komme fra brukerfinansiering. Nye initiativ fra FN-Veteranenes Landsforbund og Stiftelsen for krigsinvalidhjemmet Bæreia førte ikke frem, og i budsjettet for 2004 ble det fastslått at dette ville bli det siste året med tilskudd fra Forsvaret til drift av hjemmet (St.prp. nr. 1 (2003–2004), 73). Dette satte Stiftelsen for Bæreia i en vanskelig situasjon. Stiftelsen var både eier og driftansvarlig for hjemmet, og hadde i en lang rekke år basert seg på at Bæreia skulle videreføres til nytte for soldater fra internasjonal tjeneste, ikke minst dem som kom skadet tilbake fra tjenesten. Det var tydelig at stiftelsen nå ville ha en avgjørelse, og det raskt. Utfallet var at Bæreia ble overført vederlagsfritt til Landsforeningen for hjerte- og lunge-

syke, mot at krigsveteraner fikk førsteprioritet til fortsatt opphold så lenge det var aktuelt (Aabrek 2010, 99,100).

FN-veteranene arbeidet imidlertid videre innenfor de nye rammene i samarbeid med Bæreias nye eiere, og en arbeidsgruppe kom opp med forslag til drift. Forsvarsdepartement satte i 2006 ned en arbeidsgruppe med tidligere forsvarssjef Arne Solli som leder, for å vurdere behovet for et veteransenter på fritt grunnlag. Gruppen foreslo at Forsvaret skulle kjøpe Bæreia og drive det i eget regi. Det var en viss nøling i Forsvarsdepartementet, hvor man blant annet pekte på det store antallet ubenyttede etablissementer som Forsvaret disponerte. Resultatet ble likevel at Forsvaret kjøpte Bæreia av Landsforeningen for hjerte og lungesyke, og 17. oktober 2008 ble Forsvarets veteransenter åpnet (Aabrek 2010, 104–106).

Det kan være et spørsmål om ikke FN-veteranenes Landsforenings planer for Bæreia var vel ambisiøse for en privat organisasjon. Så lenge staten i stor grad sto for finansieringen, var det i alle tilfeller naturlig at staten også ville ha kontrollen. En vesentlig årsak til at spørsmålet fikk en lykkelig løsning er sannsynligvis den økte bevisstheten og erkjennelsen av at internasjonale operasjoner kunne innebære store belastninger for soldatene, uansett om operasjonene foregikk i FN's eller Natos regi. Dette førte til at Staten overtok hovedansvaret for å legge forholdene til rette for dem som kom hjem fra internasjonale operasjoner og trengte sentrets ytelser.

VETERANER FRA INTERNASJONALE OPERASJONER – KONKLUSJONER

Da Norge midt på 2000-tallet satte i verk arbeidet med å utforme en helhetlig veteranpolitikk, hadde det gått omkring 60 år siden annen verdenskrig sluttet. Landet hadde fått betydelig erfaring i å behandle de mange problemene som en del av verdenskrigens veteraner slet med. Disse erfaringene synes imidlertid i begrenset grad å ha tjent som utgangspunkt for behandlingen av de nye veteranene. Det var flere årsaker til dette.

Kriginvalideordningen av 1946 var en ren uføreordning, selv om det var forutsatt at den skulle være svært sjenerøs. Denne uføreordningen var begrenset til krigsdeltagere fra annen verdenskrig, men ble siden utvidet til å omfatte deltagere i Korea-krigen. Perspektivet var derfor tilbakeskuende, og ordningen tok ikke sikte på å være tilpasset fremtidige krigsskadde. Skulle nye behov oppstå, måtte nye ordninger til, og i 1954 vedtok Stortinget en fullmaktslov om krigsskader som kunne iverksettes ved kongelig resolusjon. Bakgrunn for ordningen av 1954 var faren for en ny verdenskrig.

I årene fra 1956 og frem til slutten på 1990-tallet var alle internasjonale operasjoner av fredsbevarende art, selv om enkelte av konfliktene – blant annet den Kongo – var av borgerkrigsliknende karakter. Dermed ble operasjonene ikke sett på som krigstjeneste, og den enkelte deltager oppfattet seg selv som fredssoldat. Selv om det på medisinsk hold tidlig ble pekt på at det ville oppstå lidelser også blant de nye veteranene som var av

samme art som dem man hadde sett blant veteranene fra annen verdenskrig, var dette neppe det generelle inntrykket. Det ble derfor kun i begrenset grad erkjent at påkjennin- gene i enkelte tilfeller kunne være like store som i rene krigsoperasjoner. Problemer ble individualisert og ikke oppfattet som systemproblemer.

Et annet forhold var at det i årene etter annen verdenskrig skjedde en omfattende ut- bygging av trygdesystemene i Norge, herunder innføring av yrkesskadesikring. Det var da nærliggende å tro at dette også var tilstrekkelig for personell i internasjonale operasjoner.

Et tredje forhold er at det lovverket som Sosialdepartementet med Rikstrygdeverket hadde ansvaret for, gjaldt veteranene fra annen verdenskrig. De nye veteranene passet ikke inn i det lovverket som Sosialdepartementet administrerte. Internasjonale operasjo- ner var heller ikke en del av hovedfokuset til Forsvaret under den kalde krig.

De nye veteranenes organisasjoner var dessuten betydelig svakere enn dem som hadde blitt etablert i tiden etter annen verdenskrig. For de nye veteranene kom effektivt organisasjonsarbeid først i gang på 1990-tallet, og selv i tiden som fulgte, fant det sted splittelser i flere av organisasjonene. I motsetning til veteranorganisasjonene etter annen verdenskrig, hadde de nye organisasjonene dessuten få innflytelsesrike personer i sine rekker, og et er også tvilsomt om de nøy samme sympati i offentligheten som frigjørings- heltene fra krigs- og okkupasjonstiden. På 2000-tallet har likevel veteranorganisasjo- nene blitt trukket inn i myndighetenes arbeid for å bedre veteranenes kår.

Det var særlig tre forhold som presset frem endringer. For det første var det et sti- gende antall veteraner med psykiske skader som etter all sannsynlighet skrev seg fra opp- levelser under internasjonal tjeneste. For det andre ga forsvarsreformene på 2000-tallet langt høyere prioritet til internasjonale operasjoner, og veteranpolitikk ble en viktig del av den samlede forsvarspolitikken. Det ble dermed også klart at det departementet som hadde hovedansvaret for å administrere de internasjonale operasjonene, måtte sitte i fø- rersetet for de nye tiltakene. For det tredje ble norske soldater involvert i regulære kamper under operasjonene i Afghanistan. Dette gjorde det åpenbart at Norge trengte en helhetig veteranpolitikk som dekket tiden både før, under og etter operasjonene.

Anerkjennelse

Krigsseilernes krav om utbetalinger fra Nortraships hemmelige fond var åpenbart ikke bare økonomisk motivert, men like mye uttrykk for et ønske om anerkjennelse for den innsatsen som var gjort. Anerkjennelse spiller ofte en svært viktig rolle for krigs- og soldatveteraner, og kan uttrykkes på mange måter. Foruten innføring av spesielle erstatnings- eller pensjonsordninger, kan det eksempelvis arrangeres minnemarkeringer, reises minnesmerker eller utdeles medaljer. Norske myndigheter var lenge tilbakeholdende med å utdele militære medaljer under fredsforhold. Dette har imidlertid endret seg i løpet av 2000-tallet, og i dag arrangeres det medaljeseremonier når norske avdelinger vender tilbake til Norge fra internasjonale operasjoner.

MEDALJER

I 1940 manglet Norge et system for belønning for mot og tapperhet i krig. Spørsmålet om militære dekorasjoner for utvist tapperhet ble reist fra militært hold allerede i mai 1940, men det ble ikke fattet noen beslutning i saken så lenge felttoget i Norge varte. I august 1940 ble spørsmålet imidlertid tatt opp på nytt i London, og i 1941 fastsatte regjeringen statuttene for Krigskorset og Krigsmedaljen. Samtidig ble det bestemt at St. Olavsmedaljen, som var opprettet i 1939 som en belønning for utbredelse av kjennskap til Norge i utlandet, også kunne utdeles for andre fortjenstfulle handlinger, blant annet personlig innsats for Norges sak. Medaljen skulle utstyres med ekegren når den ble utdelt for utvist mot og tapperhet. I forbindelse med kong Haakons 70-årsdag 3. august 1942, ble det preget en medalje til alt personell i de væpnede styrker. Videre ble det i 1945 besluttet oppretten en "tjenesteorden" i to klasser: Haakon VIIIs Frihetskors og Haakon VIIIs Frihetsmedalje. Endelig ble det i september 1945 fastsatt statutter for Deltagermedaljen (Gjemst-Onstad 1995, 7-8).

Da det ikke fantes noen tradisjon for tildeling av krigsdekorasjoner, og enkelte statutter ble endret underveis, kan en del av utdelingene under og etter annen verdenskrig virke tilfeldige, spesielt de som gjaldt deltagere fra felttoget i Norge i 1940. London-

regjeringen besluttet at utdeling av dekorasjoner i forbindelse med felttoget i 1940 skulle utstå til etter krigen, da mange av dem som fortjente en medalje levde i det okkuperte Norge. Det skulle vise seg vanskelig å praktisere en rettferdig utdeling av medaljer til denne gruppen, blant annet fordi det manglet nødvendige og pålitelige opplysninger som kunne danne grunnlag for tildeling fem år etter at kampene hadde funnet sted. Et annet viktig forhold var at mange av dem som hadde deltatt i kampene i 1940, senere ikke hadde vist den forutsatte nasjonale holdning, og enkelte hadde sågar gått i tysk militærtjeneste. Høsten 1949 avsluttet myndighetene utdelingen av dekorasjoner for innsats under annen verdenskrig, med unntak av utdeling av Deltagermedaljen, som har fortsatt helt frem til i dag.

Krigskorset utdeles til den som på "særlig fremragende måte har utmerket seg ved personlig tapperhet eller ved ledelse av en troppeavdeling, fartøy eller flyavdeling under kamp" (Gjems-Onstad 1995, 15). 147 nordmenn ble tildelt Krigskorset med sverd inn-til 1949. I 2010 ble ytterligere én nordmann tildelt utmerkelsen for sin innsats i 1940. Krigsmedaljen skulle utdeles til "norske eller utenlandske militære som på en fortjenstfull måte har deltatt i krig for Norge og til norske og utenlandske sivile som under krigen har ydet Norges forsvar tjenester" (Gjems-Ostad 1995, 12). Krigsmedaljen ble også tildelt nordmenn og utlendinger som hadde falt kamp i de norske styrkene eller i handelsflåten. St. Olavsmedaljen med ekegren ble tildelt personer som også kunne ha vært mulige mottakere av Krigskorset. 779 personer, inkludert 43 veteraner fra handelsflåten, er blitt tildelt St. Olavsmedaljen etter at det i 1986 ble besluttet å gjenoppta tildelingen av denne dekorasjonen (Gjems-Onstad 1995, 196-208; Gjeseth, Henriksen og Werner-Hagen 2008, 22-28).

Etter at regjeringen i 1949 - med enkelte unntak - avsluttet tildelingen av dekorasjoner for innsats under annen verdenskrig, ble i praksis ordningen med krigsdekorasjoner lagt til side. Da to norske befall under FN-innsatsen i Kongo i 1964 reddet en rekke prester og barn fra døden under svært dramatiske og farefulle omstendigheter, ble de utnevnt til Ridderne av Den Kongelige Norske St. Olavs Orden, men mottok ingen militær utmerkelse (Kristiansen 1970, 165). I praksis var Norge dermed falt tilbake til praksisen fra før 1940.

Det var imidlertid langt fra alle veteranene fra annen verdenskrig som følte at de hadde fått den anerkjennelsen de fortjente. Spesielt gjaldt dette krigsseilerne, hvorav kun 9 079 av 30 000 hadde fått noen erkjennelse i form av en dekorasjon.¹⁸ Saken ble vurdert av myndighetene både i 1961 og 1968, men uten resultat. I 1977 foreslo Viseadmiral Thore Horve, overlege Odd Øyen og høyesterettsadvokat Johan B. Hjort likevel å gjenoppta utdelingen av krigsdekorasjoner. Begrunnelsen var at bare et fåtall hadde blitt dekorert for personlig innsats, til tross for at et stort antall oppfylte kravene. Forslaget innebar en individuell vurdering av den enkeltes innsats. Handels- og skipsfartsdepartementet, som saken sorterte under, var av den mening at det ikke ville være mulig å gjenoppta utdelingen av dekorasjoner på et så vidt grunnlag som foreslått. Imidlertid var

departementet villig til å foreta en utdeling basert på målbare kriterier, noe som i praksis ville si antall måneder i tjeneste. Det var også bare Krigsmedaljen som det var aktuelt å dele ut. Nye statutter ble utarbeidet blant annet i samvirke med Norges Krigsseilerforbund (St.prp. nr. 158 (1977-1978), 1-3), og tidligere stortingsrepresentant Geirmund Ihle fikk oppgaven med å lede et utvalg som sto for utdelingen. 10 800 krigsmedaljer ble delt ut. Saken var imidlertid ikke ute av verden. Det var nå et press på Forsvarsdepartementet om å fortsette arbeidet basert på en individuell prøving av den enkelte. Da Johan Jørgen Holst ble forsvarsminister i 1986, gikk han videre med saken, og Geirmund Ihle fikk igjen oppgaven med å lede arbeidet. Dette resulterte i at 7 900 frihetskors ble delt ut. Etter at arbeidet var avsluttet, fortsatte krigsdekorasjonsrådet som et rådgivende organ for Forsvarsdepartementet.¹⁹

Det skulle ta lang tid før norske myndigheter innså at soldater i FN- og Nato-operasjoner ofte opplevde krigslignende situasjoner, selv om operasjonene ikke ble definert som krig i folkerettslig forstand. Spørsmålet om påskjønnelse hadde vært drøftet i forskjellige forbindelser, men først på 2000-tallet ble det innført et system med krigsdekorasjoner som er sammenlignbart med det som fantes i mange allierte land.

Det virker som myndighetene, både militære og sivile, så på tjenesten i Tysklandsbrigaden som ordinær tjeneste i fred. Tillitsmennene ved 1. bataljon/Brig 511 var de første som fremmet forslag om et emblem og et merke, eventuelt også en medalje, for brigadens personell. Ifølge tillitsmannsutvalget ville dette fremme tradisjon og avdelingsstolthet. Sjefen for Tysklandskommandoen, oberst Hans R. Holtermann, støttet forslaget om å innstifte en deltagermedalje og innføre et arm-merke for personell som tjenestegjorde i Tyskland. Norske myndigheter var imidlertid negative til forslaget. Da Tysklandsbrigadens minnemedalje ble innstiftet i 1990, var det ikke et produkt av forslaget fra 1951, men av det arbeidet som Tysklandsbrigadens Veteranforbund gjennomførte. Medaljen bekostes ikke av det offentlige, men av den enkelte. Den har imidlertid sin plass i den offisielle rangeringen av medaljer i Norge (Breidlid og Bjørkevik 1997, 563, 564).

FN var raskt ute med å markere innsats i organisasjonens fredsoperasjoner med en medalje. FNs Koreamedalje ble innstiftet allerede i 1950, og var den første. I forbindelse med de fredsbevarende operasjoner i Sinai mellom 1956 og 1967, ble det i 1958 innstiftet en UNEF-medalje for skikkede som hadde mer enn 90 dagers tjeneste under FN-kommando (Marki 2007, 254, 255). Ved senere operasjoner har deltagerne blitt tildelt en FN-medalje ved kontingentdimisjon.

Nato innstiftet en tilsvarende deltagermedalje i forbindelse med operasjonene på Balkan på 1990-tallet. Før 1991 fantes det ikke noen norsk påskjønnelse for militær innsats internasjonalt. Da ble Forsvarets innsatsmedalje innført. Denne fungerte som en deltagermedalje, men er ikke utdelt etter innsatsen på Balkan. I 2000 ble Forsvarets operasjonsmedalje innført. Operasjonsmedaljen er en honnør som tildeles alt personell som har deltatt i en operasjon.

Operasjonene i Libanon ble noe annet enn hva myndighetene hadde forestilt seg, og

det var rimelig at deltakerne fortjente en anerkjennelse som gikk ut over FNs tjeneste-medalje. I 1982 ble medaljen for edel dåd innstiftet. Ettersom UNIFIL var en fredsbevarende styrke, var en slik medalje sannsynligvis mer passende enn en krigsmedalje. Til sammen ble det utdelt 61 medaljer for edel dåd. Seks av disse ble utdelt for hendelser på 1990-tallet, de øvrige for hendelser i tiden før. I tillegg ble et trettitalls medaljer utdelt for innsats før 1982 (Strømmen og Leraand 2005, 418–426). I noen grad gjenspeiler denne fordelingen de utfordringene som de norske UNIFIL-styrkene sto overfor i forskjellige perioder. Medaljen ble etter 2009 benyttet som en medalje for mot og tapperhet i hendelser uten stridskontakt.

I 1988 fikk FNs fredsbevarende styrker Nobels fredspris. Prisen ble mottatt med glede blant norske FN veteraner som i 1988 telte ca. 30 000 personer. Selv om Nobelkomiteen formelt ikke representerer norske myndigheter, er det likevel mulig å argumentere for at komiteens medlemmer er så sterkt knyttet til den norske beslutningseliten, at prisen også kan sees som et norsk håndslag til sine soldater med blå beret.

Den norske deltagelsen i FNs, og senere Natos, operasjoner på Balkan viste at Norge ikke lengre bare deltok i fredsbevaring, men også i operasjoner som i større grad kunne arte seg som regulær krig. Dette reiste et spørsmål om anerkjennelse for ekstraordinær innsats. Til å begynne med var det imidlertid liten politisk interesse for spørsmålet. For å bøte på dette tok Forsvarssjefen initiativet til å innføre et sett dekorasjoner, hvorav det siste i rekken var Militærkorset i 2007. Alle disse dekorasjonene uttrykte utelukkende en anerkjennelse fra Forsvaret ved Forsvarssjefen. Spørsmålet var om ikke Norge som stat også burde gi markere sin anerkjennelse for ekstraordinær innsats i landets tjeneste.

Spørsmålet ble løst via en uventet omvei. En gruppe offiserer og lokalhistorikere hadde i mange år argumentert for at kaptein Eiliv Austlid, som falt ved Dombås i 1940, burde tildeles Krigskorset. Dette hadde blitt avslått blant annet med den begrunnelsen at utdelingen av Krigskorset hadde opphørt i 1949 (Kristiansen 2010). Den 26. juni 2009 besluttet imidlertid regjeringen at kaptein Austlid likevel skulle tildeles Krigskorset post mortem, og dessuten at regjeringen ville gjenoppta bruken av Krigskorset som markering av det ypperste mot i ekstreme situasjoner. En faktor i vedtaket var at ny kunnskap om hendelser under annen verdenskrig og frem til nåtid, blant annet innsats innenfor rammen av FN og Nato, åpnet for tildeling (FD, pressemelding 22/2009, *Krigskorset gjeninnføres*). Året etter ble det innført en mer helhetlig medaljerekke ved at regjeringen 10. desember 2010 besluttet å gjeninnføre St. Olavsmedaljen med ekegren og Krigsmedaljen. Krigskorset med sverd, St. Olavsmedaljen med ekegren og Krigsmedaljen tildeles av Kongen i statsråd. Også disse medaljene kan tildeles for innsats som tidligere ikke er påskjønet. Samtidig utgikk Forsvarssjefens Militærkors (FD, pressemelding, 10. desember 2010, *Medaljer for spesiell innsats*).

MINNEDAGER OG MINNESMERKER

Nasjonale minnedager og minnesmerker er gjerne uttrykk for ønsker om å hedre enkeltmennesker og grupper som har gjort særlig fortjenstfulle handlinger på vegne av fellesskapet. 17. mai ble allerede på 1800-tallet etablert som en dag hvor ikke bare grunnloven, men også eidsvollsmennene ble feiret. Et annet og mer dystert eksempel er minnehallen i Stavern, som ble reist for å minnes de over 2 100 sjøfolkene som mistet livet under første verdenskrig, og som senere har blitt en minnehall for alle sjøfolk som mistet livet under de to verdenskrigene. Etter annen verdenskrig var det naturlig at de falne ble minnet på 17. mai. Det ble en tradisjon at nasjonaldagen ble innledet med kransenedleggelse og taler ved de mange minnesmerkene som etter hvert ble reist.

Markering av frigjøringsdagen 8. mai kom derimot inn som en ny tradisjon. 8. mai ble imidlertid aldri offentlig fridag, noe som muligens skyldes at måneden allerede var fylt med offentlige fridager. Først i 1960 ble dagen markert som offentlig flaggdag. Hvert femte år etter annen verdenskrig har det vært større markeringer av frigjøringen. Spesielt skilte 1990-tallet seg ut med store og markante jubileer. Her har 8. mai stått sentralt. Et av de offisielle målene med markeringene har vært å minnes de falne (Kverndokk 2000, 40, 41).

Krigsveteranorganisasjonene har bidratt sterkt til at 8. mai etter hvert har blitt en viktig nasjonal merkedag. Ikke minst Samarbeidsrådet for krigsveteranforeninger hadde minnehøytider, spesielt i forbindelse med 8. mai, som et prioritert arbeidsområde. Det er også en omfattende tradisjon å ta vare på. Bare i Oslo er det over 60 minnesmerker over falne, og i landet som helhet ca. 3 000 (digitalmuseum.no). Skolene har også fått en stor plass i markeringene. Hensikten har blant annet vært å utnytte markeringene til å formidle historisk kunnskap og demokratiske og liberale verdier. Både Forsvaret og flere krigsveteraner, blant dem Gunnar Sønsteby, har vært sentrale aktører i dette formidlingsarbeidet.

Det første minnesmerket for dem som ga sitt liv i FN-operasjoner, ble reist av FN-Veteranenes Landsforbund i 1989. Minnesteinen fikk plass inne på Akershus festning og bekranses så vel på FN-dagen 24. oktober som på 8. mai. Senere er det reist minnesmerker over falne soldater fra internasjonal tjeneste i Vikeså i Rogaland, Harstad, Kongsvinger, Hønefoss, Kongsberg, Sandefjord og på Bergenhus. Dessuten er det reist en minnepark i Ebel el Saqi i Libanon. I Tyr er det et minnesmerke som viser alle omkomne i UNIFIL-operasjonen. Natos internasjonale styrker i Afghanistan har i Mazar-e Sharif opprettet en minnespark over falne (Aabrek 2010, 183–204). Det er imidlertid lite sannsynlig at disse minnesmerkene får den samme allmenne oppslutningen som minnesmerkene etter annen verdenskrig. For dem det først og fremst berører, veteranene og deres pårørende, er minnesmerkene likevel utvilsomt symboler på en innsats utenom det vanlige. De skal også minnes dem som ikke kom tilbake etter endt oppdrag utenfor landets grenser.

I 1996 kom et nytt element inn i 8. mai-feiringen, ved at Stortinget behandlet et forslag om å innføre dagen som en veterandag hvor også veteraner fra Tysklandsbrigaden og FN-operasjoner skulle tas med. Krigsinvalidforbundet gikk imot forslaget. Dagen hadde vært, og skulle være, en markering av fred og frihet, og ikke minst en minnedag over landets falne. Dette var et innhold som kunne endre seg dersom dagen ble en veterandag. Dagens spesielle tilknytning til annen verdenskrig sto etter forbundets syn i fare for å komme i bakgrunnen. Stortingets forslag kunne også oppfattes i retning av at beslutningstagerne strebet etter å bygge et erindringsfellesskap mellom krigsveteraner fra annen verdenskrig og andre militære veteraner. Dette var ikke uten videre naturlig for alle, blant annet fordi mange av veteranene fra annen verdenskrig ikke var militære (Kverndokk 2000, 56, 57). På den annen side kan det argumenteres for at et slikt grep bidrar til å holde minnene levende i en tid da veteranene fra krigen er i ferd med å bli borte. Resultatet ble i alle tilfeller at Stortinget gikk inn for forslaget om å etablere en veterandag 8. mai (Innst. S. 264 (1995–1996)).

I 2011 besluttet Regjeringen at det hvert år fremover skal gjennomføres en verdig og profilert markering 8. mai, noe som var en oppfølging av Stortingets ønske fra 1996 (FD, pressemelding nr 13/2011). Det offisielle formålet med veterandagen var å minnes de døde og hedre de gjenlevende fra annen verdenskrig og internasjonale operasjoner. I og med at regjeringen sto bak markeringen, vil den også få et offisielt preg.

I Storbritannia og mange andre land har 11. november 1918, dagen for våpenhvileinngåelsen under første verdenskrig, lenge vært minnedag for alle falne veteraner. I Norge var det ingen tradisjon for noe tilsvarende. Markeringen av frigjøringen og de falnes minne ble sett på som en og samme sak. Først på 2000-tallet kom tanken om en egen minnedag, og den første av disse ble arrangert 11. november i 2007. Senere er tredje søndag i november benyttet. I 2010 ble det bestemt at minnedagen for de falne skulle være første søndag i november. Minnedagen er for ny til at det kan avgjøres om den har livskraft som nasjonal høytidsdag, men det er i alle tilfeller sannsynlig at den vil bli en dag som vil markeres av de etterlatte.

Oppsummering

Annen verdenskrig stilte det norske samfunnet overfor nye utfordringer. Spørsmål om tiltak for falne og sårede og anerkjennelse til dem som gjorde noe utover det vanlige når landet befant seg i krig, hadde hittil vært ukjente problemstillinger for det selvstendige Norge. Verdenskrigen og den tyske invasjonen satte dette på kartet. I løpet av krigstiden og den tidlige etterkrigsperioden ble det innført støtteordninger for krigsinvalidene, samtidig som det ble iverksatt tiltak for å hedre krigsdeltagerne. Krigsinvalidelovene ble imidlertid kun gjort gjeldende for deltagerne i verdenskrigen, og utdelingen av krigsmedaljer ble, med visse unntak, avskaffet i 1949. De norske beslutningstagerne synes å ha forutsatt at krig var en avsluttet erfaring. Selv om Norge ikke har vært involvert i krig i folkerettslig forstand siden 1945, har imidlertid stadig flere nordmenn blitt påført fysiske og ikke minst psykiske skader som deltagerne i internasjonale operasjoner. Dette har i sin tur skapt et økende behov for en permanent og helhetlig veteranpolitikk.

De to krigsinvalidelovene fra 1946 har overlevd som viktige instrumenter for å ta vare på dem som ble påført skader under annen verdenskrig. Det viste seg imidlertid gradvis at lovene hadde to svakheter som lovgiverne neppe kunne ha forutsett. Den ene hadde sammenheng med den forholdsvis sterke inflasjonen som raskt reduserte verdien av de ytelsene som var forutsatt. Det tok tid før myndigheten grep inn for å rette på dette. Det andre problemet var de psykiske senskadene. Til tross for ny medisinsk kunnskap om slike senskader på 1950-tallet, ble det ikke umiddelbart foretatt justeringer av aktuelle lover og forskrifter. Ytterligere fremskritt i den medisinske forskningen, kombinert med en romsligere offentlig økonomi, gjorde imidlertid at slike revisjoner ble foretatt på 1960-tallet. Endringene innebar at pensjonene ble økt for alle krigsinvalidene, samt at det ble lagt opp til en mer individuell behandling av den enkelte. Det skulle imidlertid vise seg vanskelig å stille diagnoser for psykiske senskader så lenge etter at årsaken til skaden hadde inntruffet, og det ble raskt lagt til grunn at den eneste farbare vei var en bedømmelse ut fra objektive kriterier som måneder i fangeskap eller i tjeneste som krigsseiler.

Om dette er sent eller ikke, kan være et åpent spørsmål tatt i betraktning den for-

skjellige måte å tenke på i erstatningssaker. Diagnosene for PTSD ble internasjonalt ikke tatt i bruk før i 1980. Det som skjedde på 1960-tallet var at både offentlighet og den politiske ledelsen aksepterte at krigsveteranene kunne bli gjenstand for en særbehandling. Det ble også fra myndighetenes side fulgt opp med flere nye tiltak overfor krigsinvalidene i årene frem til tusenårskiftet.

Tilleggslovene av 1968 førte til en sterk økning av antallet krigsinvaliddepensjonister. På den annen side begynte en del å falle fra på grunn av høy alder. Tiden frem til årtusenskiftet var preget av en gradvis oppmykning av bestemmelsene om hvem som hadde rett til pensjon. I tillegg ble utbetalingene mer sjenerøse. Mange falt imidlertid fra før de store forbedringene fant sted. Konklusjonen må være at krigsinvalideloververket fra 1946 dannet et godt utgangspunkt for en tidsmessig krigsinvaliddepensjonsordning, men at tilpasninger og justeringer gikk svært langsomt.

Verdenskrigen gjorde ikke slutt på krig, og i en stadig mer sammenvevet verden skulle også Norge bli berørt. Flere av de fredsbevarende operasjonene landet ble involvert i, kom delvis til å anta en mer krigslignende karakter enn forutsatt. I de senere fasene av operasjonene på Balkan, men spesielt i Afghanistan og Libya, ble personellet i mange tilfeller involvert i regulære kamphandlinger. Selv om de internasjonale operasjonene som Norge deltok i etter 1950 åpenbart ikke kan sammenlignes med annen verdenskrig, er det til syvende og sist den enkelte soldats personlige opplevelser som er avgjørende for om vedkommende får behov for hjelp i ettertid. Nettopp dette er sannsynligvis den viktigste erfaringen fra arbeidet med veteranspørsmålet etter 1945.

I tillegg til økt deltagelse i internasjonale operasjoner av krigslignende karakter, bidro den dramatiske omorganiseringen etter 2000 til at det ble fastsatt nye mål for bruken av Forsvaret. Operasjoner under Nato-kommando med krav til operativitet som tilfredstilte krigens krav, ble den nye målestokken. Dermed fikk også veteranspørsmålet gradvis større oppmerksomhet. I perioden fra 2006 ble det nedsatt flere utvalg og lagt frem flere meldinger og proposisjoner til Stortinget med sikte på å utforme en bedre og mer helhetlig veteranpolitikk. Dette arbeidet munnet ut i handlingsplanen *I tjeneste for Norge*, som forelå i 2011. I planen ble det lagt til grunn at Forsvarsdepartementet skulle ha hovedansvaret for utformingen av veteranpolitikken, selv om andre departementers underliggende etater som NAV og Statens pensjonskasse, fylte viktige roller i den praktiske gjennomføringen.

Ordningen for de nye veteranene skiller seg også fra de tidligere ordningene ved at det ikke er uførepensjonslinjen, men ulykkeerstatningslinjen som følges. Det er imidlertid rimelig å anta at det vil ta noe tid før alle gamle saker er ryddet av bordet, slik at veteraner som mener de har krav på erstatning, kan få en rask behandling. Erfaringene med gamle saker, spesielt fra UNIFIL, viser at kort behandlingstid er svært viktig for den enkelte veteran, men også for Forsvarets omdømme.

Mens tiltakene for krigsveteranene fra annen verdenskrig i hovedsak var et helse- og sosialspørsmål, har tiltakene for dagens veteraner fått en bredere målsetting. Etablerin-

gen av Forsvarets veteran tjeneste var et avgjørende organisatorisk skritt, som innebærer at veteran spørsmålet har fått en selvstendig plass i Forsvarets linjeorganisasjon. Dermed ble et gammelt krav fra veteranorganisasjonene imøtekommet, og alt tilsier at kontakten mellom Forsvaret på den ene siden og veteranorganisasjonene og den enkelte veteran på den annen, nå vil bli langt bedre enn tidligere.

Veteranenes organisasjoner har spilt en avgjørende rolle i denne utviklingen. Organisasjonene har ikke bare stilt krav om generelle tilpasninger og forbedringer av lovverket, apparatet og politikken, men også tatt opp enkeltsaker som den enkelte veteran ikke har hatt ressurser og overskudd til å føre alene. Veteranorganisasjonenes rolle er illustrerende for det sivile samfunnets bidrag i forbindelse med utformingen av den moderne, norske velferdsstaten.

Den nye veteranpolitikken omfatter flere tiltak som tar sikte på å imøtekomme dette behovet, inkludert innføringen av en egen veterandag og en ny medaljepraksis. Utdeling av medaljer til soldater som har deltatt i kriger eller konflikter, er en militær tradisjon med dype historiske røtter og stor internasjonal utbredelse. I Norge har medaljer vært en kilde til spenning i forholdet mellom veteranene og myndighetene. Selv om Forsvaret som etat innførte en rekke medaljer knyttet til bestemte operasjoner i tiårene etter 1945, var det først med gjeninnføringen av Krigskorset og en del av de øvrige medaljene fra annen verdenskrig i 2009/2010, at Norge gikk over til en ny og mer permanent medaljepraksis. Fra veteranenes side ble dette oppfattet som et av de sterkeste signalene på at Norge som stat nå var villig til å gi en fullgod anerkjennelse for innsatsen i internasjonale operasjoner.

SLUTTNOTER

- 1 En rekke personer har ofret tid for å gi forfatteren råd under arbeidet, her nevnes: Kjell Inge Bjerga, Vidar Falck, Olav Hobbesland, Erik Myroldhaug, Sigur Sørli og Lars Weisæth. De skal ha mange takk for gode råd. Det som har kommet på trykk er forfatteren alene ansvarlig for.
- 2 Talloppgavene er hentet fra Odd Lindbäck-Larsen. 1965. *Krigen i Norge 1940*. Oslo: Gyldendal forlag. Det gjelder både total styrke og andel falne. Tallene er usikre, og må tas med forbehold.
- 3 To senere statsministre, Kåre Willoch og Odvar Nordli, tjenestegjorde i Tysklandsbrigaden..
- 4 Alle summer i 2002-kroner.
- 5 Forsvarets sanitet, FMS: 0735, Skadde i Afghanistan 2001-1010, s. 10. Alvorlig sårede er i.h.t. til Natos klassifikasjon som traumer.
- 6 Tallene viser antall stillinger av seks måneders varighet. De fleste tjenestegjorde kun i en seksmånedersperiode, men mange hadde flere perioder bak seg. Antall veteraner er derfor mindre enn det tallene viser uten at eksakte tall finnes.
- 7 Krigsdeltagerforbundet var i hovedsak en militær veteranforening, som var startet i 1947.
- 8 Dyrtidstilleggene utgjorde 14 prosent fra 1. januar 1951, 28 prosent fra 1. juli 1951, 37 prosent fra 1. oktober 1952, 44 prosent fra 1. april 1956 og 50 prosent fra 1. juli 1958.
- 9 Pensjonsgrunnlaget fra 1946 på 8 000, 7 000, 6 000, 5 000, 4 000 og 3 000 ble knyttet til lønnstrinnene 20, 18, 16, 15, 5 og 4.
- 10 I 1964 var som et eksempel en byråsjef eller oberstløytnant lønnet etter lønnstrinn 23 og lønnstrinn 13, tilsvarende tanntekniker, sersjant og politibetjent.
- 11 Utvalget besto av Professor Axel Strøm, overlege Arve Lønnum, lege Thoralf Christoffersen, lege Oscar Heyerdahl, statistiker Jan Haugersveen, sosionom Wanda Heger og sosionom Britt Øberg.
- 12 Ihle-utvalget, s. 3. Utvalget hadde medlemmer fra Finansdepartementet, Statens pensjonskasse, Sosialdepartementet, Direktoratet for sjømenn, Forsvarsdepartementet, Forsvarets overkommando, Marinens Krigsseilerforening, Marinens Krigsveteranforening, Krigsinvalideforbundet, Foreningen for politiske fanger 1940-45, Krigsdeltagerforbundet og Krigsbefalslaget.
- 13 Kommunistene hadde 11 representanter, men Kirsten Hansteen var fraværende.
- 14 Opplysning fra Helge Time-Iversen, Sjøfartsdirektoratet, 7. desember 2010.
- 15 JAR-modellen var betegnelsen på modellen for rekruttering til FN-tjeneste som ble utviklet av Jegerkorpset Akershus Regiment og som var kjennetegnet av at sivile med militærtjeneste fikk en svært kort og intensiv treningsperiode før deployering.
- 16 Ulovfestet objektivt ansvar kan komme til anvendelse "om den påstått ansvarlege er nærmare til å bera risikoen - eller dei økonomiske fylger av skaden - enn den tilfeldig skadelidne" (Nils Nygaard 2000).
- 17 De seks departementer var Forsvarsdepartementet, Utenriksdepartementet, Justis- og politidepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Arbeids- og inkluderingsdepartementet og Barne- og likestillingsdepartementet.
- 18 19 krigskors, 205 St. Olavsmedaljer med ekegren og 8 855 Krigsmedaljer var utdelt til krigsseilere for 1951.
- 19 Samtale med Even Enge, Forsvarsdepartementet, 19. oktober 2011.

LITTERATURLISTE

BØKER OG ARTIKLER

ASKEKUND, BJØRG.

1964. Nortraships hemmelige fond. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

ASKEVOLD, FINN.

1982. Krigsseilersyndromet I. I Nils Retterstøl (red.), *“Og livet går videre ...”: Ekstreme påkjenninger, menneskets reaksjoner. Festskrift til Leo Eitinger*. Oslo: Universitetsforlaget.

BREIDLID, OLAV OG ERNST OLAV BJØRKEVIK.

1997. *De norske styrker i Tyskland 1947-1952*. Oslo: Erlanders Forlag.

BØIFOT, ERIK.

2007. *Det norske militære engasjementet i Afghanistan – idealisme eller egeninteresse?* Masteroppgave, Forsvarets stabsskole.

DALE, TORSTEIN.

1955. *Beretning om Det norske feltsykehuset i Korea 1951-1954*. Oslo: Forsvarets sanitet.

EITINGER, LEO.

1953. *Sjeforsorg og psykiske kampskader*. Oslo: Feltprestkorpsset.

EITINGER, LEO, OTTAR WOLD OG LARS WEISÆTH.

1995. *Krigsskader og senvirkninger – krigspensjonering gjennom 50 år*. Oslo: Rikstrygdeverket.

FURRE, BERGE.

1991. *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det Norske Samlaget.

GJEMS-ONSTAD, ERIK.

1995. *Krigskorset og St. Olavsmedaljen med ekegren*. Oslo: Grøndahl/Dreyer.

GJESETH, GULLOW.

2008. *Hæren i omveltning 1990-2005*. Bergen: Vigmostad & Bjørge.

GJESETH, GULLOW, KJETIL HENRIKSEN OG KNUT WERNER-HAGEN.

2008. *Rapport ad søknad om tildeling av Krigskorset med sverd post mortem til kaptein Eiliv Austlid*. Oslo: Forsvarsdepartementet.

GRANÅ, KAARE TH.

2004. *Hærens sanitet 1888-2002*. Oslo: InfoMediaHuset.

HAARR, GEIRR H.

2010. *The Battle for Norway April-June 1940*. Barnsley: Seaforth Publishing.

HOBSON, ROLF, OG TOM KRISTIANSEN.

2001. *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*. Bd. 3 i *Norsk forsvarshistorie 1905-1940*. Bergen: Eide forlag.

HJELTNES, GURI.

1997. *Krigsseiler: Krig, oppgjør, hjemkomst*. Bd. 4 i *Handelsflåten i krig 1939-1945*. Oslo: Grøndahl/Dreyer.

HUSSAIN, AJMAL, TROND HEIR OG LARS WEISÆTH.

2010. *Stresskader/psykiske belastningsskader hos militært personell etter tjeneste i utenlandsoperasjoner - kunnskapsoppdatering 2010*. Upublisert manuskript. Nasjonalt kunnskapscenter om vold og traumatisk stress, 5. november.

JONES, EDGAR OG SIMON WESSELY.

2005. *Shell Shock to PTSD, Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War*. New York: Psychology Press.

KRISTIANSEN, EGIL M.

2010. *Kampen mot tyske fallskjermjegere og norske byråkrater*. Stange: Stange historielag.

KRISTIANSEN, ROLF.

1970. *Norsk militær innsats for de forente nasjoner*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling.

KRISTIANSEN, TOM.

2008. *Tysk trussel mot Norge?* Bergen: Fagbokforlaget.

KVERNDOKK, KYRRE.

2000. "De kjempet, de falt, de gav oss alt" – om den rituelle bruken av norske krigsminnesmerker. Hovedoppgave i folkloristikk, Universitetet i Oslo.

MARTINSEN, GEORG.

2011. Handlekraftkaren. *Forsvarets forum*, nr. 9.

MIDDELTHON, AXEL.

1982. Legen og invaliden. Loven og Rikstrygdeverket. I Nils Retterstøl (red.), "Og livet går videre...": *Ekstreme påkjenninger, menneskets reaksjoner. Festskrift til Leo Eitinger*. Oslo: Universitetsforlaget.

LUIHN, HANS.

1990. *Men krigen er jo slutt*. Oslo: Universitetsforlaget.

MARKI, PETTER.

2003. *De forente nasjoners fredsbevarende observatøroperasjoner*. Oslo: Forsvarets kompetansesenter for internasjonal virksomhet.

MISJE, MAGNE.

1997. *Det store sviket*. Oslo: Det norske Samlaget.

MOSSIGE, ERLING.

1989. *Storredieriet Nortraship. Handelsflåten i krig*. Oslo: Grøndahl & Søn Forlag.

NJØLSTAD, OLAV.

2008. *Jens Chr. Hauge – Fullt og helt*. Oslo: Aschehoug.

NESS, MARTIN HJELMERSVIK.

2000. *Internasjonale Fredsoperasjoner*. Seminarrapport nr. 2. Oslo: Forsvarets kompetansesenter for internasjonale operasjoner.

OLSTAD, FINN.

2010. *Frihetens århundre*. Oslo: Pax forlag.

OTTOSEN, KRISTIAN.

1997. *Nasjonalhjelpen: Et lys i mørket*. Oslo: Aschehoug.

RIKSTRYGDEVERKET.

1982. *Krigspensjonering*. Oslo: Rikstrygdeverket.

---. 1968. *Krigspensjonering. En kort orientering om ny lovgivning*. Oslo: Rikstrygdeverket.

ROSEN, LEIF.

2003. *Fremtidige utfordringer for saniteten i Forsvaret*. Oslo: Oslo Militære Samfund.

SKOGRAND, KJETIL.

2004. *Alliert i krig og fred*. Bd. 4 i *Norsk forsvarshistorie 1940–1970*. Bergen: Eides forlag.

---. 1995. *Norge og Koreaspørsmålet 1945–1953*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

STRØM, AKSEL.

1982. *Psykiatriske lidelser hos tidligere konsentrasjonsleirfanger*. I Nils Retterstøl (red.), *“Og livet går videre...”: Ekstreme påkjenninger, menneskets reaksjoner. Festskrift til Leo Eitinger*. Oslo: Universitetsforlaget.

---. 1978. *Krigspensjonering*. Oslo: Universitetsforlaget.

STRØMMEN, WEGGER OG DAG LERAAND.

2005. *I kamp for fred. Unifil i Libanon – Norge i Unifil 1978–1998*. Oslo: Gazette bok.

SUND, ARNE.

2008. *Historien om katastrofepsykiatrien som nytt fagområde i Norge*. Oslo: Forsvarets sanitet.

---. 1976. *Psykiatri og stress under kriser, katastrofer og krig*. Oslo: Universitetsforlaget.

SVERDRUP, JAKOB.

1996. *Inn i storpolitikken 1940–1949*. Bd. 4 i *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.

RYGG, PER EGIL.

2011. *Norsk luftmakt over Libya, en suksesshistorie?* Foredrag i Oslo militære samfund, 7. november.

TAMNES, ROLF.

1998. Den norske diskusjon om deltagelse i okkupasjon av Tyskland. I Tom Kristiansen (red.), *Fra okkupasjon til samarbeid*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.

TERJESEN, BJØRN, TOM KRISTIANSEN OG ROALD GJELSTEN.

2010. *Sjøforsvaret i krig og fred – Langs kysten og på havet gjennom 200 år*. Bergen: Fagbokforlaget.

TORENG, EGIL.

1996. *Bæreia: et hjem for krigens ofre*. Kongsvinger: Glåmdal-Trykk.

TØNNESEN, ARNFINN, TERJE RØD OG LARS WEISÆTH.

2006. Norske soldaters mestring av tjenesten i Irak. *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 1.

VETLESEN, LEIF.

1981. *Reis ingen monumenter*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

VIKA, KENNETH.

2005. Luftforsvarets helikopteroperasjoner i Kongo. I Ståle Schirmer-Mikalsen (red.), *Luftforsvaret i Kongo 1960-1964*. Trondheim: Luftkrigsskolen.

VOLD, OTTAR.

1995. *Felttoget 1940 – avdelingenes påkjenninger og tap*. Oslo: Rikstrygdeverket.

WEISÆTH, LARS OG ARNE SUND.

1982. FN-soldatens stressyndrom. I Nils Retterstøl (red.), *“Og livet går videre...”: Ekstreme påkjenninger, menneskets reaksjoner. Festskrift til Leo Eitinger*. Oslo: Universitetsforlaget.

WEISÆTH, LARS:

2006. Den militære familie – fra borger i uniform til yrkessoldat. I Atle Roness, og Stig Berge Matthiesen (red.), *Klem eller balanse? Om arbeid, stress og familieliv*. Bergen: Fagbokforlaget.

---. 2003. The Psychological Challenge of Peacekeeping Operations. I Thomas W. Britt, og Amy B. Adler (red.), *The Psychology of the Peacekeeper: Lessons from the field*. London: Praeger.

AABREK, VIGAR.

2011. *Fra sosial klubb til interesseorganisasjon*. Oslo: Norges Veteranforbund for Internasjonale Operasjoner.

STORTINGSdokumenter**OT.PRP. NR. 60.**

(2003-2004). Om lov om personell i Forsvaret.

INNST. O. NR. 113.

(2008-2009). Innstilling fra forsvarskomiteen om lov om endring av lov 2. juli 2004.

OT.PRP. NR. 67.

(2008–2009). Om lov om endring i lov av 2. juli 2004 nr. 59 om personell i Forsvaret.

ST.MELD. NR. 34.

(2008–2009). Fra verneplikt til veteran. Om ivaretagelse av personell før, under og etter deltakelse i utenlandsoperasjoner.

INNST. S. NR. 255.

(2000–2001). Innstilling fra Justiskomiteen om erstatning til norske statsborgere som satt i japansk fangenskap under 2. verdenskrig.

ST.PRP. NR. 67.

(2000–2001). Erstatning til norske statsborgere som satt i japansk fangenskap under 2. verdenskrig.

ST.PRP. NR. 45.

(2000–2001). Omlegging av Forsvaret i perioden 2002–2005.

ST.MELD. NR. 38.

(1998–99). Tilpasning av Forsvaret til deltagelse i internasjonale operasjoner.

ST.MELD. NR. 46.

(1993–94). Bruk av norske styrker i utlandet.

ST.PRP. NR. 72.

(1992–93). Om utvidelse av totalrammen for deltagelse i FNs fredsbevarende operasjoner i forbindelse med deltagelse i FNs utvidede operasjoner i Somalia (UNOSOM II).

ST.MELD. NR. 16.

(1992–93). Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet og utvikling i tiden 1994–98.

ST.MELD. NR. 14.

(1992–93). Beredskap for fred. Om Norges framtidige militære FN-engasjement og FNs rolle som konfliktløser.

INNST. O. NR. 15.

(1991–92). Innstilling om lov om endringer i lov 17. juni 1966 nr. 12 om folketrygd og visse andre lover.

OT.PRP. NR 5.

(1991–92). Om lov om endringer i lov 17. juni 1966 nr. 12 om folketrygd og visse andre lover.

INNST. O. NR. 2.

(1987–88). Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov av 29. juni 1951 nr. 34 om tillegg til lover av 13. desember 1956 om 1) krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersonell og 2) Krigspensjonering for militærpersonell.

OT.PRP. NR. 6.

(1987-88). Om lov om endringer i lov av 29. juni 1951 nr. 34 om tillegg til lover av 13. desember 1956 om 1) krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersonell og 2) Krigspensjonering for militærpersonell.

INNST. O. NR. 2.

(1987-88). Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov av 29. juni 1951 nr. 34 om tillegg til lover av 13. desember 1946 om 1) krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner og 2) Krigspensjonering for militærpersoner.

OT.PRP. NR. 6.

(1987-88). Om lov om endringer i lov av 29. juni 1951 nr. 34 om tillegg til lover av 13. desember 1946 om 1) krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner og 2) Krigspensjonering for militærpersoner.

OT.PRP. NR. 68.

(1985-1986). Om endringer i lov av 29. juni 1951 nr. 34 om tillegg til lover av 13. desember 1946.

INNST. O. NR. 69.

(1984-85). Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lover av 13. desember 1946 om krigspensjonering med tilleggslover.

OT. PRP. NR. 82.

(1984-85). Om lov om endringer i lover av 13. desember 1946 om krigspensjonering med tilleggslover

OT.PRP. NR. 33.

(1979-80). Om lov om endringer i lover av 13. desember 1946 om krigspensjonering med tilleggslover.

ST.PRP. NR. 136.

(1978-1979). Om forhøyelse av bevilgningene under noen utgiftskapitler på trygdebudsjettet for 1979.

ST.PRP. NR. 158.

(1977-78). Om bevilgninger til administrasjon m.v. av utdeling av Krigsmedaljen til norske og utenlandske sjøfolk som under den 2. verdenskrig i tiden etter 9. april 1940 tjenestegjorde på skip disponert av Nortraship.

STORTINGET.

1972. Forhandlinger i Stortinget nr. 347. Sak nr. 4.

INNST. S. NR. 193.

(1971-72). Innstilling fra den forsterkede sjøfarts- og fiskerikomite om utbetalinger til norske sjømenn som seilte ute i krigsårene og om bevilgning til administrasjon av utbetalingene.

ST.PRP. NR. 87.

(1971-72). Om utbetalinger til norske sjømenn som seilte ute i krigsårene og om bevilgning til administrasjon av utbetalingene.

OT.PRP. NR. 25.

(1970-1971). Om lov om endring i 1) lov av 3. desember 1948 nr. 7 om pensjonstrygd for sjømenn.

INNST. O. III.

(1967-68). Om lover om tillegg og endringer i krigspensjoneringslovene av 13. desember 1946.

OT.PRP. NR. 3.

(1967-68). Lov om tillegg til 1) lov om krigspensjonering for militærpersoner av 13. desember 1946 og 2) lov om krigspensjonering av hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner av 13. desember 1946.

INNST. O. III.

(1964-65). Innstilling fra sosialkomiteen om lover om endringer i 1) lov om krigspensjonering for militærpersoner av 13. desember 1946, 2) lov om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner av 13. desember 1946 og 3) midlertidig lov av 29. juni 1951 om tillegg til lover av 13. desember 1946 om 1) Krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner og 2) Krigspensjonering for militærpersoner.

OT.PRP. NR. 7.

(1964-65). Om lov om endringer i 1) lov om krigspensjonering for militærpersoner av 13. desember 1946, 2) lov om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner av 13. desember 1946 og 3) midlertidig lov av 29. juni 1951 om tillegg til lover av 13. desember 1946 om 1) Krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner og 2) Krigspensjonering for militærpersoner.

ST.PRP. NR 61.

(1963-1964). Norske beredskapsstyrker til disposisjon for De Forente nasjoner.

ST.PRP. NR 81.

(1957). Om avløsning av den norske kontingenten i de Forente Nasjoners vaktstyrke i Midt-østen.

ST.PRP. NR 136.

(1956). Om organisering og økning av den norske styrke til de Forente Nasjoners vaktstyrke i Midt-Østen.

ST.PRP. NR. 132.

(1956). Om deltagelsen av et norsk kompani på ca. 190 befal og menige i de Forente Nasjoners vaktstyrke i Midt-Østen.

ST.PRP. NR. 17.

(1948). Nortraships Sjømannsfond.

INNST. O. XVI.

(1946). Innstilling fra den forsterkede sosialkomité om lover om krigspensjonering for militærpersoner og sivilpersoner.

OT.PRP. NR. 111.

(1945-46). Om lover om krigspensjonering for militærpersoner og sivilpersoner.

UTREDNINGER OG RAPPORTER**BEFALETS FELLESORGANISASJON.**

2010. Særavtale for tjenestegjøring i internasjonale operasjoner av 1. januar.

FORSVARETS SANITET.

2010. *Skadde i Afghanistan 2001-2010*.

---. 1993. *UNIFIL-undersøkelsen 1991-1992, Rapport, Del I*, 25.02.93, Oslo.

FORSVARSDEPARTEMENTET.

2011. Handlingsplan: I tjeneste for Norge.

---. 2007. *Rapport om økonomiske rettigheter ved personskade* av 28. juni.

---. 2007. *Rapport fra intern arbeidsgruppe etablert for å vurdere arbeidsgivers ansvar og nærmere hvilke rettigheter veteraner har og bør ha overfor Forsvaret som arbeidsgiver*, av 7. mai.

---. 1982. Innstilling fra utvalget for vurdering av trygde- og pensjonsordninger for krigsdeltagere (Ihle-Utvalget), nedsatt 28. september.

---. Pressemeldinger.

HANDEL- OG SKIPSFARTSDEPARTEMENTET.

1966. Innstilling fra utvalget til å utrede spørsmålet om stønad til uføre sjøfolk med fartstid fra krigen 1939-1945 (Fleischer-utvalget) av 28. februar.

NOU

1998. 12 *Alta bataljon*.

---. 1992. 12 *Forsvarskommisjonen av 1990*

TIDLIGERE UTGITTE PUBLIKASJONER I SERIEN OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY

2012

1. TERJE HAAVERSTAD OG INGRID O. BUSTERUD

Forsvarsrettet sikkerhetssektorreform. Norsk sikkerhetspolitisk bistand til Serbia og Montenegro.

2. SAIRA BASIT OG ØYSTEIN TUNSJØ

Emerging naval powers in Asia. China's and India's quest for sea power.

2011

1. HÅKON LUNDE SAXI

Nordic defence cooperation after the Cold War.

2. TROND HAANDE OG KJELL INGE BJERGA

Hybridkrig.

3. HARALD W. STØREN

Storbritannia og NATO. Urealistisk realisme? Britisk selvbilde og betydningen av fortid, tradisjoner og ambisjoner.

4. ROALD GJELSTEN

Marinens beredskap 1960-90. Kampklar i Nordflåtens skygge.

5. JO SØLVE AADLAND DALANE

USA og Nato etter 9/11.

6. ELIN GUSTAVSEN

Verveide i Forsvaret. Motivasjon, erfaringer og fremtidsplaner.

7. OLA KREKVIK

Forsvarets samvirke med afghanske styrker. Dilemmaer og utfordringer.

2010

1. OLA BØE-HANSEN

Taliban og ISAFs propagandakrig. Kampen om den mest overbevisende historien.

2. KJELL INGE BJERGA OG GULLOW GJESETH

Heimevernet og Hæren. Landforsvaret stykkevis og delt – eller helt?

3. KJETIL HENRIKSEN

Norsk forsvarssamarbeid med Sverige og Nederland. Ikke like likevel?

4. MAGNUS HÅKENSTAD

Den norske mobiliseringshæren 1950–1970. Rasjonelt kompromiss eller nasjonal livsløgn?

2009

1. OLE LINDEMAN

Norwegian foreign policy in the High North. International cooperation and the relations to Russia.

2. SVEIN MELBY

Obama og amerikansk utenriks- og sikkerhetspolitikk.

3. HÅKAN EDSTRÖM (ED.)

Approaching Comprehensiveness. Two grand strategic options and some of their consequences.

4. LENE KRISTOFFERSEN

Interesser i norsk engasjementspolitikk.

5. JAHN ARVID SVENDSEN

Forsvaret og private militære firmaer. En ny utfordring i internasjonale operasjoner

2008

1. BORIS BARTH

The Democratic Peace Controversy. A Critical Survey.

2. KJETIL SKOGRAND (ED.)

Emerging from the Frost. Security in the 21st century Arctic.

3. THOMAS DEVOLD

US Policy toward Russia after 9/11. Between Cooperation and Containment.

4. SAIRA H. BASIT

The Iran-Pakistan-India Pipeline Project. Fuelling cooperation?

5. ROLF HOBSON

RMA og Transformation. En historisk-kritisk analyse av to sentrale begreper i nyere vestlig forsvarspolitik.

6. INGERID M. OPDAHL

Georgia og Russland. Et vanskelig naboskap.

7. HÅKAN EDSTRÖM OCH MAGNUS PETERSSON

Norsk-svenskt försvarssamarbete i en ny tid.

8. SIGRID REDSE JOHANSEN

Norsk deltakelse i internasjonale militæreoperasjoner. Soldatens ansvar for en rettsstridig ordre.

2007

1. TORGEIR E. SÆVERAAS OG KJETIL HENRIKSEN

Et militært universalmiddel? Amerikansk "Maneuver Warfare" og norsk doktrineutvikling.

2. TOM KRISTIANSEN AND JOHN ANDREAS OLSEN (ed.)

War Studies. Perspectives from the Baltic and Nordic War Colleges.

3. VIDAR HELGESEN

How Peace Diplomacy Lost Post 9/11. What Implications are there for Norway?

4. JOHN ANDREAS OLSEN (ed.)

On New Wars.

5. OLOF KRONVALL

Finally Eating Soup with a Knife? A Historical Perspective on the US Army's 2006 Counterinsurgency Doctrine.

6. MICHAEL MAYER

Forecasting Crisis. Climate Change and US Security.

PUBLIKASJONER FRA IFS

OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY: større arbeider og bredere fremstillinger rettet mot et allment publikum, online og på papir.

IFS INSIGHTS: online forum for artikler, kommentarer og papere.

Begge publikasjoner utgis jevnlig og annonseres på våre nettsider samt gjennom nyhetsbrev. Kontakt oss for å bli oppført som mottaker av nyhetsbrevet vårt.

ENKELTHEFTER ONLINE OG I GRATIS PAPIRUTGAVE

Alle Oslo Files-titlene ligger i Bibsys Brages åpne forskningsarkiv. Gå inn via våre nettsider: ifs.forsvaret.no. Gratis papirutgaver kan bestilles i den utstrekning de finnes på lager.

KONTAKT

Institutt for forsvarsstudier, postboks 890 Sentrum, 0104 Oslo.

Telefon: 23 09 59 00, e-post: info@ifs.mil.no.

PUBLICATIONS FROM IFS

OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY: in-depth studies of current issues in defence and security written for experts and non-experts alike. Oslo Files are available online and in hardcopy.

IFS INSIGHTS: online forum for brief articles, comments and working papers in defence and security studies.

SINGLE ISSUES ONLINE AND IN PAPER

Single issues of all our publications are available online through the national Bibsys Brage archive, which can be accessed through the IFS website: ifs.forsvaret.no. Unless we are out of stock, paper copies can be ordered from the IFS free of charge.

CONTACT

Norwegian Institute for Defence Studies, P.O. box 890 Sentrum, N-0104 Oslo.

Telephone: +47 23 09 59 00, e-mail: info@ifs.mil.no.

IFS PUBLICATIONS ONLINE: ifs.forsvaret.no

> **INSTITUTT FOR
FORSVARSSTUDIER**
NORWEGIAN INSTITUTE
FOR DEFENCE STUDIES

> Skippergata 17c
Postboks 890 Sentrum
0104 OSLO, NORWAY